

СЛОВНИК- ДОВІДНИК

з професійної
педагогіки

А-Я

За редакцією
А. В. Семенової

пальміра

Словник - довідник з професійної педагогіки

За редакцією
Алли Василівни Семенової

Одеса
ПАЛЬМІРА
2006

ББК 74.6 Я 2
УДК 37.013.32 (038)
С 482

Автори – упорядники: Семенова А.В., Курлянд З.Н., Хмелюк Р.І., Бартенева І.О., Богданова І.М., Бужина І.В., Ващенко А.М., Воловник В.Є., Гурін Р.С., Дідусь Н.І., Єрмакова С.С., Економова Е.К., Жаровцева Т.Г., Кулакова М.В., Левіна І.А., Линенко А.Ф., Ломонова М.Ф., Недялкова К.В., Обухова Т.Л., Орищенко В.Г., Осипова Т.Ю., Ройлян В.О., Стасюк В.Д., Цокур О.С., Яворська Г.Х., Яцій О.М.

С 482 **Словник-довідник з професійної педагогіки** / За ред. А.В. Семенової. – Одеса: Пальміра, 2006. – **????**с.

ISBN 966-8945-02-6

Книга містить понад 800 статей (термінів) у яких визначено сутність наукових понять з професійної педагогіки з перекладом термінів англійською мовою. До нього входять і складені терміни, що являють собою сполучення декількох. Словник містить найостанніші досягнення педагогічної думки і професійної термінології, що опрацьовані за сучасним правописом української мови з дотриманням основних принципів укладання.

Розрахований на студентів, магістрантів, аспірантів, ад'юнктів, наукових працівників, викладачів, учителів загальноосвітніх шкіл та широке коло читачів.

ББК 74.6 Я 2
УДК 37.013.32 (038)

© А.В.Семенова,
З.Н.Курлянд, Р.І.Хмелюк,
2006

© Пальміра, 2006

ISBN 966-8945-02-6

*Вірно визначайте слова, і Ви звільните
світ від половини непорозумінь*
Р. Декарт

ПЕРЕДМОВА

Словник-довідник з професійної педагогіки в Україні видано вперше. Максимальна увага в ньому приділяється теоретичним засадам процесу професійної освіти; визначне місце займають питання, що безпосередньо стосуються професійної педагогіки, а саме питання сучасних концепцій освітньо-виховного процесу в системі професійної освіти, а також їх практичної реалізації; теорії і методики професійної освіти; фізіологічних, психолого-педагогічних механізмів професійно-особистісного становлення фахівця. Матеріали, що викладено у словнику, відображають загальносуспільні тенденції й основні напрями пошуку нових шляхів розвитку системи професійної освіти в Україні. За останні роки в педагогічній науці виникли нові терміни і поняття, а старі — наповнилися новим змістом. Рівень розвитку психолого-педагогічного знання щодо низки питань, а також складність понять, які аналізуються, не дозволяють на теперішній час однозначно і чітко сформулювати ряд понять у зв'язку з тим, що процес формування термінології та понятійного апарату ще продовжується. З огляду на це у словнику іноді подано тлумачення деяких понять, які відображають позиції різних авторів.

Визначення термінів у словнику подано як: а) авторські — ті, що сформульовано авторами словника самостійно; б) запозичені — із відомих літературних джерел, що мають посилання; в) нормативно-правові — взяті із законодавчих та нормативних документів про освіту в Україні. Відбір термінів і понять здійснювався колективом авторів-укладачів на засадах сучасних наукових досліджень у галузі теорії і методики професійної освіти.

Словник опрацьовано за сучасним правописом української мови з перекладом термінів англійською мовою, що допоможе широкому колу науковців при написанні анотацій, глосаріїв, пошуці англійської літератури за ключовими словами, підготовці лекцій і т.ін. Також дотримано основні принципи укладання словників. Статті розміщено в алфавітному порядку. Поняття, що виражено двома і більш словами, розташовано таким чином, щоб на першому місці стояло слово, що несе логічний наголос (на прикл. Адаптація професійна, Диференціація зовнішня), чи слова з якими пов'язаний специфічний зміст статті (Імідж професійно-педагогічний, Модель змісту навчання структурна). Поняття, що за звичай складаються з двох слів із утрудненим виокремленням ключового слова подано у словнику двічі, при цьому, в одному місці це лише посилання, а в другому — опис статті.

Автори-укладачі, видавництво мають намір продовжувати роботу щодо подальшого вдосконалення Словника і будуть дуже вдячні читачам за відгуки, пропозиції і слушні зауваження, що будуть враховані у наступних виданнях.

ПЕРЕЛІК ТЕРМІНІВ

А

Адаптація професійна
Акме
Акмеограма
Акмеолог
Акмеологічна компетентність
Акмеологічні закони
Акмеологічні закономірності
Акмеологія
Акмеологія педагогічна
Акредитація
Аксіологія
Аксіологія педагогічна
Активність
Активність особистості
Активність пізнавальна
Активність у навчальній роботі
Актуалізація
Актуальність
Алгоритм
Альтернативне оновлення освітнього процесу
Альтруїзм
Аналіз
Аналогія
Андрогінія
Андрогінна особистість
Андрагогіка
Апатія
Аргумент
Аргументування
Асоціація
Атестація державна
Атрибуція
Аттракція
Аттракція міжособистісна
Аттитюд
Аутогенне тренування

Б

Багатодітна сім'я
Багаторівневої освіти принципи
Базис індуктивний вихідний
Базис індуктивний експериментального педагогічного дослідження
Базис індуктивний основний
Базис індуктивний розширений
Бакалавр
Бар'єр комунікативний
Безперервна економічна освіта

Бесіда
Біхевіоризм
Болонська декларація
Болонський процес

В

Важковиховуваність
Валідність експерименту
Валідність теста
Вербальне спілкування
Взаємини гуманістичні
Взаємовідносини у студентський групі неофіційні
Взаємовідносини у студентський групі офіційні
Взаємодія
Взаємодія особистісно орієнтована педагогічна
Вибірка
Вибіркова сукупність
Вимір
Вимога
Виробнича функція
Висновок
Вихідний індуктивний базис
Вихованість гуманістична
Вихованість моральна
Вихованість особистості вчителя
Виховання
Виховання гуманістичне
Виховання екологічне
Виховання економічне
Виховання естетичне студентів педагогічних закладів вищої освіти
Виховання методи
Виховання моральне
Виховання правове
Виховання принципи
Виховання розумове
Виховання статеве
Виховання трудове
Виховання фізичне
Вихованості гуманістичної критерії діагностики
Виховна робота в педагогічному ВЗО
Вища освіта
Відбір професійний
Відмітка
Відносин гуманістичних формування
Відносин гуманістичних формування головний фактор
Відносини
Відповідальність
Відправник інформації
Віковий підхід у вихованні
Вікові особливості
Віртуальне спілкування

Віртуальних методів навчання засоби
Віртуальних методів навчання характеристики
Внутрішня позиція
Вплив
Вчинок

Г

Галузь
Галузь освіти
Гендер
Гендерна асиметрія
Гендерна диференціація
Гендерна ідентичність
Гендерна ідеологія
Гендерна ідея
Гендерна педагогіка
Гендерна роль
Гендерна система
Гендерний підхід
Гендерні дослідження
Герменевтика
Гетеростаз
Гештальт
Гімназія
Гіпотеза наукова
Гносеологія
Готовність
Готовність до застосування сучасних інформаційних технологій у професійній діяльності
Готовність до професійної діяльності вчителя з розвитку творчих здібностей
Готовність до самореалізації у професійно-педагогічній діяльності
Готовність майбутніх учителів до формування гуманістичних відносин
Готовність майбутнього економіста професійна
Готовність психологічна
Готовність усталена
Гра дидактична
Гра ділова
Гра рольова
Гра у педагогічному навчальному закладі
Грамотності рівні
Громадська (колективна) думка колективу студентської групи
Група соціальна
Гуманізм
Гуманізму принцип
Гуманістична вихованість
Гуманістична спільна діяльність
Гуманістичне виховання
Гуманістичне спілкування
Гуманістичний підхід
Гуманістичних відносин формування

Гуманістичних відносин формування головний фактор
Гуманістичні взаємини
Гуманістичні відносини
Гуманістичної вихованості критерії діагностики
Гуманність
Гуманно вихована особистість

Д

Дедуктивне розкриття структури змісту навчального матеріалу
Декларація прав дитини
Державна акредитація вищого навчального закладу
Деформація особистості професійна
Джентльмен
Дидактична гра
Дидактична одиниця
Дидактичні тести
Дилеми Кольберга
Динамічне читання
Дистанційне навчання
Дисципліна навчальна
Диференціація внутрішня
Диференціація гендерна
Диференціація зовнішня
Диференційована частина змісту навчання на рівні навчального предмету
Диференційоване навчання
Диференційований підхід
Діагностика конфлікту
Діагностика професійна
Діалогічне спілкування
Дієздатність громадянина
Дії розумові
Ділова гра
Дія
Дія конфліктна
Діяльність
Діяльність економічна
Діяльність інтелектуальна
Діяльність колективна
Діяльність педагогічна
Діяльність продуктивна
Діяльність репродуктивна
Діяльність розумова
Діяльність спільна гуманістична
Діяльність спільна членів студентської групи
Діяльність творча
Діяльність учителя професійна
Діяльність учителя професійна з розвитку творчих здібностей
Діяльності дослідницької етапи
Діяльності задача
Діяльності навчальної види
Діяльності об'єкт
Діяльності професійної вчителя структура

Діяльності стиль індивідуальний

Діяльності тип

Діяльності типова задача

Добро

Довіра

Додаток до диплома

Досвід

Дослідження гендерні

Дослідження наукове

Досягнень тест

Е

Евристика

Евристичне навчання

Екологічна освіта

Екологічна свідомість

Екологічне виховання

Екологічно орієнтована педагогіка

Економічна діяльність

Економічна освіта безперервна

Економічне виховання

Екскурсія

Експеримент

Експеримент педагогічний

Екстернальність

Електронний підручник

Елемент навчальний

Емоції

Емоційна компетентність

Емоційно – позитивне ставлення дитини до навчання

Емпатія

Емпатійне спілкування

Емпатія етнічна (Етнoемпатія)

Естетичне виховання

Естетичне виховання студентів педагогічних закладів вищої освіти

Еталон

Етапи розвитку студентської групи в колектив

Етика

Етнопедагогіка

Етноцентризм

Етос

Ефективність

Є

Європаспорт

Європейська система трансферу оцінок ЄСТО

Європейський простір вищої освіти

Європейський простір дослідницької діяльності

Ж

Життєва позиція

Завдання дослідження
Загальнопедагогічна підготовка
Задатки
Задача діяльності
Задача діяльності типова
Закон
Закон України «Про освіту»
Закони педагогічні
Закони акмеологічні
Закономірності акмеологічні
Закономірності педагогічного процесу загальні
Засоби самовиховання
Засоби самостимулювання
Здатність
Здібність
Здібності педагогічні
Здібності творчі
Зло
Зміст навчання
Зміст освіти
Змістовний модуль
Змісту навчання компонент загальнодіяльнісний
Змісту навчання компонент предметний
Змісту навчання структурна модель
Знання
Знання учнів

I

Ігровий тренінг
Ідеал
Ідентифікація моральна
Ідентичність гендерна
Ідеологія гендерна
Ідея
Ідея гендерна
Імідж
Імідж професійно-педагогічний
Іміджелогія
Іміджелогія професійно-педагогічна
Інваріант макроструктурний моделі змісту навчального матеріалу
Інваріант мікроструктурний моделі змісту навчального матеріалу
Індивідуалізація процесу навчання
Індивідуалізоване навчання
Індивідуальний підхід у вихованні
Індивідуальний стиль діяльності
Індуктивний базис експериментального педагогічного дослідження
Індуктивний метод навчання
Інноватика педагогічна
Інноваційний процес у освіті
Інноваційні технології
Інновація

Інновація педагогічна
Інсайт
Інтеграція
Інтелект і свідомість
Інтелектуальна діяльність
Інтелектуальний потенціал особистості
Інтелектуального розвитку особистості фактори
Інтерактивне навчання
Інтерес пізнавальний
Інтереси
Інтеріорізація
Інтерпретація
Інтуїція
Інформатизація освіти
Інформаційна підготовка фахівця
Інформаційна потреба
Інформаційні технології
Інформаційно-модульна технологія
Інформація професійна
Інцидент

Й

Ймовірність

К

Канал комунікації
Кар'єра
Кар'єра професійна
Категорія
Каузальна атрибуція
Кваліметрія
Кваліфікація
Клас задачі діяльності
Класифікація
Класно-урочна система навчання
Когнітивний дисонанс
Коефіцієнт
Коледж
Колектив
Колективізм
Колективна діяльність
Компетентність
Компетентність акмеологічна
Компетентність емоційна
Компетенція
Комп'ютерне навчання
Комунікативний бар'єр
Комунікативні схильності студентів
Комунікація
Конгеніальність

Контроль педагогічний
Контроль якості вищої освіти
Контролю метод
Конфабуляція
Конфлікт
Конфлікт вертикальний
Конфлікт внутрішньогруповий
Конфлікт горизонтальний
Конфлікт конструктивний
Конфлікт міжгруповий
Конфлікт міжособистісний
Конфлікт соціальний
Конфлікт хибний
Конфліктна ситуація
Конфліктність особистості
Конфліктогени
Конфліктологія
Конформізм
Концепція наукова
Концепція національного виховання дітей та молоді
Концепція неперервної педагогічної освіти
Кореляція
Коучінг
Креативність
Кредит
Критерій
Критерій міжособистісної сумісності
Культура міжнаціональних відносин
Культура особистості моральна
Культура професійна
Культура спеціаліста педагогічна

Л

Лекція
Лідер
Ліцей
Ліцензування вищого навчального закладу
Логістика

М

Магістр
Майстерність педагогічна
Макроструктурний інваріант моделі змісту навчального матеріалу
Маніпуляція
Маскулінність
Менеджер освіти
Менеджмент педагогічний
Мета дослідження
Мета національного виховання
Метод

Метод самовиховання біографічний
Метод вправи
Метод дедуктивний
Метод контролю
Метод навчання індуктивний
Метод пояснення
Метод проектів
Метод рейтингу
Метод створення ігрової ситуації
Метод узагальнення незалежних характеристик
Методи виховання
Методи письмового контролю
Методи роботи з науковою літературою
Методи усного контролю
Методика
Методологія
Методологія філософська (або фундаментальна)
Мислення
Мислення майбутнього вчителя педагогічно спрямоване
Мислення природний процес
Мислення самостійність
Міжнародна картка студента (ISIC)
Міжособистісна сумісність
Міжпредметні зв'язки
Мікроструктурний інваріант моделі змісту навчального матеріалу
Мобільність
Мобільність професійна
Мобільність професійна економістів
Мобільність професійна офіцера Збройних сил України
Модель
Модель змісту навчання структурна
Модель математична
Модель науки структурна
Моделювання
Модернізація
Модифікація
Модуль змістовний
Модуль навчальний
Модульне навчання
Молодший шкільний вік
Моніторинг
Монолог
Мораль
Моральна вихованість
Моральна ідентифікація
Моральна культура особистості
Моральна мотивація
Моральна оцінка
Моральна самоосвіта
Моральна спрямованість особистості

Моральне виховання
Моральне самовиховання
Моральний потенціал
Моральний самоаналіз
Моральні почуття
Мотив
Мотивація досягнення
Мотивація моральна
Мотиви інтелектуальної діяльності

Н

Навичка
Навіювання
Навчальна дискусія
Навчальна дисципліна
Навчальний елемент
Навчальний модуль
Навчальний об'єкт
Навчальний план
Навчання
Навчання академічне
Навчання модульне
Навчання в команді
Навчання диференційоване
Навчання евристичне
Навчання зміст
Навчання індивідуалізоване
Навчання комп'ютерне
Навчання особистісно орієнтоване
Навчання проблемне
Навчання протягом усього життя
Навчання різнорівневе
Навчання система класно-урочна
Навчання стилі
Навчання у співробітництві
Навчання форми організаційні
Надійність експерименту
Надійність тесту
Напрямок підготовки
Народна педагогіка
Наставник
Науки структурна модель
Національна свідомість особистості
Неблагополучна сім'я
Неповна сім'я
Непряме педагогічне управління
Нові інформаційні технології
Ноосфера
Нуклеарна сім'я

О

Об'єкт діяльності
 Об'єкт діяльності фахівця з вищою освітою узагальнений
 Об'єкт дослідження
 Об'єкту діяльності цикл існування
 Обдарованість
 Обдарованість творча
 Онтологія
 Опонент
 Опитування
 Організаторські схильності студентів
 Організаційні форми навчання
 Орієнтації ціннісні
 Орієнтація на вчительську професію в навчально-виховному процесі
 Освіта
 Освіта екологічна
 Освіти галузь
 Освіти зміст
 Освітній рівень вищої освіти
 Освітньо професійна програма підготовки фахівця
 Освітньо кваліфікаційна характеристика
 Освітньо кваліфікаційний рівень вищої освіти
 Освітнього процесу оновлення альтернативне
 Освітнього процесу оновлення комплексне (комбінаторне)
 Освітнього процесу удосконалення
 Основний індуктивний базис
 Особистісний підхід
 Особистісний потенціал
 Особистісно орієнтована взаємодія
 Особистісно орієнтована взаємодія педагогічна
 Особистісно орієнтоване виховання
 Особистісно орієнтоване навчання
 Особистісно орієнтований підхід
 Особистісно орієнтовані взаємовідносини
 Особистісно професійний розвиток педагога
 Особистість
 Особистість гуманно вихована
 Особистість майбутнього вчителя професійно орієнтована
 Особистості розвиток
 Особистості спрямованість моральна
 Особистості формування
 Отримувач інформації
 Оцінка
 Оцінка знань, умінь та навичок
 Оцінка моральна
 Оцінка професійна
 Оцінювання

П

Пам'ять
 Парадигма
 Парадигма науково-педагогічна
 Парадигма освітня

Парадигма педагогічна
Параметр
Патріотизм
Педагогіка
Педагогіка вищої школи
Педагогіка екологічно орієнтована
Педагогіка народна
Педагогіка гендерна
Педагогічна акмеологія
Педагогічна аксіологія
Педагогічна взаємодія
Педагогічна взаємодія особистісно орієнтована
Педагогічна діяльність
Педагогічна інноватика
Педагогічна інновація
Педагогічна культура спеціаліста
Педагогічна майстерність
Педагогічна підготовка спеціаліста
Педагогічна рефлексія
Педагогічна ситуація
Педагогічна спостережливість
Педагогічна техніка
Педагогічна технологія
Педагогічне стимулювання
Педагогічне стимулювання морального самовиховання
Педагогічне управління непряме
Педагогічний менеджмент
Педагогічний програмний засіб
Педагогічний процес
Педагогічний тест
Педагогічні закони
Педагогічні здібності
Педагогічні стимули
Педагогічні умови
Педагогічно спрямоване мислення майбутнього вчителя
Педагогічного процесу загальні закономірності
Переживання
Переоцінка цінностей
Персоналізація підготовки
Персональність
Перцепція
Підготовка студента до професії вчителя
Підготовки напрям
Підготовки цикл
Підручник
Підручник електронний
Підхід аксіологічний
Підхід алгоритмічний
Підхід антропологічний
Підхід діяльнісний
Підхід інформаційний
Підхід історичний

Підхід культурологічний
Підхід особистісний
Підхід синергетичний
Підхід системний
Підхід соціокультурний
Підхід управлінський
Пізнавальна активність
Пізнавальна самостійність
Пізнавальна спрямованість
Пізнавальний інтерес
План навчальний
Поведінка
Повідомлення
Позааудиторна робота в педагогічному ВЗО
Позиція
Позиція внутрішня
Позиція життєва
Позиція професійна
Позиція професійна педагога
Показник якості вищої освіти
Полілог
Положення психолого-педагогічні до імітаційно-моделюючих навчальних ігор
Поняття
Потенціал особистісний
Потенціал особистості інтелектуальний
Потреба
Потреба інформаційна
Почуття моральні
Пояснення
Пояснення метод
Права дитини
Право на освіту
Правова освіта
Правове виховання
Правовий всеобуч
Практика
Працездатність
Працелюбність
Праця
Предмет дослідження
Предметний компонент змісту навчання
Прийом
Принцип
Принцип безперервності виховання
Принцип виховання в праці та в колективі
Принцип гуманізму
Принцип демократизації виховання
Принцип етнізації виховного процесу
Принцип зв'язку виховання з життям
Принцип інтегративності та комплексного характеру виховання
Принцип культуровідповідності

Принцип народності виховання
Принцип природовідповідності
Принцип систематичності і послідовності виховання
Принципи багаторівневої освіти
Принципи виховання
Принципи навчання в сучасній педагогіці
Проблема
Проблемна ситуація
Проблемне навчання
Програма «Освіта» (Україна ХХІ ст.)
Програма підготовки фахівця освітньо професійна
Програма самовиховання
Продуктивна діяльність
Професійна адаптація
Професійна діагностика
Професійна діяльність учителя
Професійна діяльність учителя з розвитку творчих здібностей
Професійна інформація
Професійна культура
Професійна орієнтація
Професійна оцінка
Професійна підготовка майбутнього економіста
Професійна позиція
Професійна позиція педагога
Професійна спостережливість
Професійна усталеність вчителя
Професійне виховання
Професійне самовизначення
Професійне спілкування
Професійний відбір
Професійно орієнтована особистість майбутнього вчителя
Професійної діяльності вчителя структура
Професійно-педагогічні цінності
Професійно-педагогічні цінності вчителя початкових класів
Професіограма
Професіоналізм діяльності
Професія
Профорієнтація
Процес Брюге
Процес в освіті інноваційний
Процес педагогічний
Психодрама
Психологічна готовність
Психометричні тести
Публікація

Р

Раціоналізація
Рейтинг
Репрезентативність
Репродуктивна діяльність
Репродукція

Рефлексія
Рефлексія педагогічна
Ригідність
Ризик
Рівень вищої освіти освітній
Рівень вищої освіти освітньо-кваліфікаційний
Рівень якості вищої освіти
Рівні сформованості знань
Рішення
Робота
Робота в педагогічному ВЗО виховна
Робота в педагогічному ВЗО позааудиторна
Робота самостійна
Розвиток особистісно-професійний педагога
Розвиток особистості
Розумова діяльність
Розумове виховання
Розумові дії
Розширений індуктивний базис
Роль гендерна
Рольова гра
Рольові та ділові ігри

С

Самоактуалізація
Самоаналіз моральний
Самоверифікація
Самовизначення професійне
Самовиховання
Самовиховання засоби
Самовиховання моральне
Самовиховання моральне майбутнього фахівця
Самовиховання особистості вчителя
Самовиховання програма
Самовиховання професійне
Самоврядування студентське
Самозвіт
Самоконтроль
Самокритичність
Самоменеджмент педагога
Самомоніторинг
Самообов'язок
Самоосвіта моральна
Самооцінка
Самопрезентація
Саморегуляція
Самосвідомість
Самопостереження
Самостимулювання засоби
Самостійна робота

Самостійна робота студентів
Самостійність
Самостійність мислення
Самостійність пізнавальна
Самостійність розумова
Самостійність учня
Самоуправління
Самоусвідомлення майбутнього вчителя професійне
Свідомість екологічна
Свідомість і інтелект
Свідомість особистості національна
Сенс
Середній шкільний вік
Синергетика
Синтез
Система
Система гендерна
Система навчання класно-урочна
Система освіти
Система цінностей
Ситуація
Сім'я
Сім'я багатодітна
Сім'я неблагополучна
Сім'я неповна
Сім'я нуклеарна
Сімейна тактика виховання
Сімейне виховання
Сімейні функції
Службова функція
Совість
Соціалізація
Соціальна спрямованість колективу групи
Соціальна установка
Спадковість
Спеціалізація спеціальності
Спеціальна педагогіка
Спеціальність
Співробітництво
Співтворчисть
Співтворчість навчальна
Спілкування
Спілкування вербальне
Спілкування віртуальне
Спілкування гуманістичне
Спілкування діалогічне
Спілкування емпатійне
Спілкування наполегливе
Спілкування професійне
Спілкування у роботі вчителя
Спілкування у студентський групі

Спільна діяльність гуманістична
Спільна діяльність членів студентської групи
Спосіб
Спостереження наукове
Спостережливість педагогічна
Спостережливість професійна
Спрямованість
Спрямованість колективу групи соціальна
Спрямованість особистості
Спрямованість особистості моральна
Спрямованість особистості професійно-педагогічна
Спрямованість професійно-діяльнісна
Ставлення дитини до навчання емоційно – позитивне
Стандартизація та гуманізація вищої педагогічної освіти
Старший шкільний вік
Статеве виховання
Статус
Стереотип
Стереотипізація
Стилі навчання
Стиль
Стиль діяльності індивідуальний
Стиль навчання емоційно-ціннісний
Стиль навчання репродуктивний
Стиль навчання творчий
Стиль управлінської діяльності викладача
Стиль управлінської діяльності викладача ВВНЗ ситуативно-демократичний
Стимул
Стимули педагогічні
Стимулювання педагогічне
Стимулювання діяльності
Структура
Структура професійної діяльності вчителя
Структурна модель змісту навчання
Структурна модель науки
Структурний коефіцієнт глибини знань
Структурний коефіцієнт системності знань
Структурний коефіцієнт широти знань
Структурний коефіцієнт щільності діагностування рівня підготовки фахівця
Суб'єкт
Сумісність психологічна
Сумісності міжособистісної критерій
Схильності студентів комунікативні
Схильності студентів організаторські

Т

Талант
Творча діяльність
Творча обдарованість
Творчі здібності
Творчість

Творчості типів класифікація
Тезис
Теорія
Теорія емоцій інформаційна
Теорія цілісна
Термін навчання нормативний
Тест
Тест досягнень
Тест педагогічний
Тести дидактичні
Тести критеріально орієнтовані
Тести психометричні
Тестування
Техніка педагогічна
Технічні засоби навчання
Технології інноваційні
Технологія
Технологія інформаційно-модульна
Технологія навчання
Технологія педагогічна
Технологія управління загальноосвітнім навчальним закладом
Техноматика
Тип діяльності
Типи учителів (основні)
Толерантність
Традиція
Тренінг
Тренінг ігровий
Тренування аутогенне
Трудова функція
Трудове виховання
Тьютор

У

Удосконалення освітнього процесу
Удосконалення професійної підготовки майбутнього вчителя
Уміння
Умова
Умови педагогічні
Умовивід
Упевненість у собі як у вчителі
Управління
Управління вчителів творчою діяльністю
Управління загальноосвітнім навчальним закладом
Управління педагогічне непряме
Управління системою
Усталена готовність
Усталеність вчителя професійна
Установка
Установка соціальна
Уява

Ф

Факт
Факт науковий
Факт педагогічний
Фактор формування гуманістичних відносин головний
Фактори інтелектуального розвитку особистості
Факторний аналіз
Фасилітація
Фасилітація педагогічна
Фемінність
Фізичне виховання
Форми навчання організаційні
Формування гуманістичних відносин
Формування особистості
Фрустратор
Фрустрація
Функція
Функція виробнича
Функція службова
Функція трудова
Функція управління

Х

Характер
Характеристика освітньо кваліфікаційна
Харизма

Ц

Цикл існування об'єкту діяльності
Цикл підготовки
Цілісна теорія
Ціннісні орієнтації
Цінність особистості вихователя
Цінностей система
Цінності
Цінності вчителя початкових класів професійно-педагогічні
Цінності професійно-педагогічні

Ч

Чинник
Чутки

Ш

Шкала
Школа
Школа авторська
Школа–комплекс
Школа наукова

Ю

Юність

Я

Явище

Якість вищої освіти

Якість особистості випускника вищого навчального закладу

Я–концепція

Я–концепція позитивна вчителя

Я–концепція позитивна професійна

Я–концепція позитивна професійна офіцера ЗСУ

Якості гарантія

Якості особистості

Якості особистості професійні

Я–структура

А

Адаптація професійна *Professional adaptation* – допомога молоді у пристосуванні до умов професійної діяльності на стадії засвоєння професії (за З.Н. Курлянд).

Акме *Acme* (від грец. – розквіт, вершина) – соматичний, фізіологічний, психологічний та соціальний стан особистості, який характеризується зрілістю її розвитку, досягненням найбільш високих показників у діяльності, творчості (за З.Н. Курлянд); найвища точка, період розквіту особистості, найвищих її досягнень, коли проявляється зрілість людини у всіх сферах, максимальний розвиток здібностей та таланту (за О.С. Цокур [123]).

Акмеограма *Acmeogram* – основний метод акмеографічного підходу, що являє собою систему вимог, умов та факторів, які сприяють прогресивному розвитку і насамперед розвитку професіоналізму особистості та діяльності конкретних суб'єктів праці. Акмеограма завжди індивідуальна, бо являє собою індивідуальний „зріз” потенціального суб'єкта діяльності, його можливостей та перспектив (за О.С. Цокур [123]).

Акмеолог *Acmeologist* – фахівець в галузі акмеології та прикладної психології, який здатний вирішувати широке коло психологічних та акмеологічних професійних завдань, в тому числі, який спеціалізується в роботі з перспективними кадрами, допомагає їм в здійсненні їхнього подальшого особистісно-професійного розвитку аж до високого рівня професіоналізму (за О.С. Цокур [123]).

Акмеологічна компетентність – категорія, яка в загальному вигляді являє собою когнітивний компонент системи професіоналізму акмеолога, сферу його професійної поведінки. Містить: акмеологічні знання про шляхи, принципи та закономірності прогресивного розвитку зрілої особистості та її професіоналізму (за А.О. Деркачем та В.Г. Зазикіним [2]).

Акмеологічні закони *Acmeological laws* – це закони особистісно-професійного розвитку людини й примноження її особистісного потенціалу; самовираження особистості в професії (за А.О. Деркачем та В.Г. Зазикіним [2]).

Акмеологічні закономірності *Acmeological conformities to natural laws* – характеристики стійких зв'язків, відносин і тенденцій в прямованні до професіоналізму особистості й діяльності (за А.О. Деркачем та В.Г. Зазикіним [2]).

Акмеологія *Acmeology* – наука, що вивчає феноменологію, закономірності та механізми розвитку людини на ступені її зрілості, особливо при досягненні нею найбільш високого рівня в цьому розвитку. *Об'єкт акмеології* на сучасному етапі її розвитку – це зріла особистість, яка прогресивно розвивається та самореалізується головним чином в професійних досягненнях. *Предметом акмеології* є процеси, психологічні механізми, умови і фактори, що сприяють

прогресивному розвитку зрілої особистості та її високим професійним досягненням (за З.Н. Курлянд).

Акмеологія педагогічна Pedagogical acmeology – це наука про закономірності досягнення вершин зрілості в професійній діяльності та особистості педагога. Теоретичними джерелами педагогічної акмеології, як і загальної акмеології, є наукові доробки Н.В. Кузьміної та представників її наукової школи. В предметне поле педагогічної акмеології входить дослідження процесів поетапного становлення педагога, мотиви його професійних досягнень, індивідуальні траєкторії досягнення професіоналізму його особистості й педагогічної діяльності, а також шляхи та засоби подолання професійних деформацій педагогів, зокрема емоційного „вигорання” й виснаження (за О.С. Цокур).

Акредитація. Як визначено у Болонській декларації, структуру Європейського простору вищої освіти складають два цикли – студентський та післядипломний. **А.** – центральний інструмент підтримки потрібних змін у системі європейської вищої освіти. Як і оцінювання, **А.** гарантує якість нового рівня програм (передбачене керування), а також проводить моніторинг уже існуючих (фактичне керування). Акредитацію, тобто сертифікацію рівня програми, проводять після огляду мінімальних стандартів змісту спеціалізації. Професійна значущість рівня, зв'язок та зміст загальної концепції рівня програми мають бути відзначені за обмежений період часу в структурі прозорого, формального та зовнішнього рівноправного оцінювання. Отже, рівень програми має бути оцінений після певного часу. Процесом рівноправного оцінювання керують агентства, які оглядали стандартні зовнішні оцінювання. Інструмент акредитації рівня сертифікації програм є досить новим в Європі, але швидко приймається країнами - членами Болонського процесу.

Аксіологія Axiology (від грец. – цінність, учіння) – учіння про матеріальні, культурні, духовні, моральні та психологічні цінності особистості, групи, колективу, суспільства (за З.Н. Курлянд).

Аксіологія педагогічна Pedagogical axiology – це наука про цінності освіти, в яких подана система значень, принципів, норм, канонів, ідеалів, що регулюють взаємодію в освітній сфері і формують компонент відношень у структурі особистості (за Н.О. Асташовою [6]).

Активність Activity – психічний прояв особистості, що характеризує ступінь участі особи в тій чи іншій діяльності. У педагогічній літературі розрізняють активність у навчальній роботі, активність пізнавальну й активність особистості. Усі ці види активності найтіснішим образом взаємозалежні між собою (за І.А. Левіною [54]); усвідомлене вольове, цілеспрямоване виконання розумової та фізичної роботи, яка необхідна для оволодіння знаннями, уміннями, навичками, включаючи використання їх у подальшій практичній діяльності (за Б.П. Єсіповим [29]).

Активність особистості Person's activity – ініціативний вплив на оточуюче середовище, на інших людей і на себе. **А.о.** залежить від мотивів її поведінки, світогляду, ціннісних орієнтацій, характеру, темпераменту. **А.о.** може мати як

позитивну, так і негативну соціальну спрямованість (за З.Н. Курлянд); виявляється в здатності і прагненні „до енергійного виконання діяльності”. Більш повне визначення цього виду активності дано в педагогічній енциклопедії: „як особливість особистості людини, активність виявляється в енергійній, інтенсивній діяльності в праці, у навчанні, у суспільному житті, у різних видах творчості, у спорті, в іграх і т.д. (за І.А. Левіною [54]).

Активність пізнавальна *Cognitive activity*. Слід зазначити, що в психології і педагогіці єдиного підходу до визначення поняття **А.п.** не має, хоча в багатьох дослідженнях учені називають деякі загальні істотні риси цього поняття. Н.О. Половникова визначає **А.п.** – як психологічний стан, що виявляється в спрямованості на вирішення інтелектуальних завдань. М.І. Махмутов – як прояв у навчальному процесі вольової, емоційної й інтелектуальної сторін особистості. Т.І. Шамова розглядає **А.п.** – як розумову діяльність особи, що спрямована на досягнення визначеного пізнавального результату, і як підвищену інтелектуально орієнтовану реакцію на навчальний матеріал на основі пізнавальної потреби, яку необхідно виконати для перетворення об'єкта в майбутній діяльності. Г.І. Щукина – як становлення особистості, що визначає інтелектуальне відкликання на процес пізнання, емоційно-розумову чуйність особи в пізнавальному процесі. І.Я. Лернер розглядає **А.п.** – як складний сплав органічних рис особистості й умінь [58]. З одного боку, він розуміє як „наявність творчої жилки” у людині, допитливість і інтерес, а з іншого – володіння раціональними способами розумових дій (за І.А. Левіною [54]).

Активність у навчальній роботі *Activity in educational work* – прояв активності особи в навчанні у свідомому, вольовому, цілеспрямованому виконанні ним розумової чи фізичної роботи, необхідної для оволодіння знаннями, вміннями і навичками, включаючи користування ними в подальшій навчальній роботі й у практичній діяльності (за І.А. Левіною [54]).

Актуалізація *Actualization* (від латин. – дійсний, теперішній) – перехід певної властивості людини, схильності, професійної придатності із можливого, потенційного до діяльного стану (за З.Н. Курлянд).

Актуальність (лат. *actualis* – той, що фактично існує, теперішній, сучасний) – важливість, значущість будь-чого для теперішнього моменту, сучасність (за А.В. Семеновою).

Алгоритм *Algorithm* – точний, однозначний опис, припис, що задають на основі певної системи послідовність конкретних дій для вирішення конкретного завдання (за М.І. Конюховим [105]). Розрізняють **А.** загальний та частковий.

Альтернативне оновлення освітнього процесу *Alternative innovation* – здійснення такого освітнього процесу, який виключає можливість відтворення традиційного (за І.М. Богдановою [13]).

Альтруїзм *Altruism* – готовність, бажання безкорисно діяти за ради блага інших, часто на шкоду власним потребам або інтересам. В основі альтруїзму лежить почуття любові до людей, діяльне співчуття, моральний борг (в

релігійній етиці – любов до бога та ближніх, як до самого себе) (за О.М. Яцієм [131]).

Аналіз (від грец. *analysis* – розкладання) – мислене або практичне розчленування цілого на частини. **А.** формує в дослідника здатність до структурування об'єкта дослідження, до визначення його складових без взаємодії з ним шляхом логічної абстракції (за А.В. Семеновою).

Аналогія *Analogia* (від грец. *analogos* – відповідність, схожість) – схожість предметів, явищ, процесів у будь-яких властивостях. Умовивід за аналогією – знання, що одержуються з вивчення об'єкта, а потім присвоюються менш вивченому, схожому за суттєвими ознаками (за А.В. Семеновою).

Андрогінія *Androgyny* – сполучання в індивіді маскулінних (чоловічих) і фемінних (жіночих) рис (за О.С. Цокур).

Андрогінна особистість *Androgynous personality* (від лат. *andros* – чоловік, *gune* – жінка) – це індивід, який вбирає в себе все краще з обох гендерних ролей. **А.о.** характеризується багатим набором полоролевої поведінки та гнучко використовує її у відповідності до динамічно змінюваних соціальних ситуацій (за О.С. Цокур).

Андрогогіка (від грец. – доросла людина) – теорія навчання дорослих, підґрунтям якої виступає ідея про не втручання, а стимулювання внутрішніх сил (мотивації) дорослої людини до самонавчання; закон збільшення освітніх потреб. *Характеристиками А.* є:

- 1) урахування індивідуального досвіду і індивідуальних потреб;
- 2) стимулювання потреби в індивідуальному консультуванні, адже професійний стаж не є тотожним професійному досвіду;
- 3) віковий підхід: здатність дорослих до запам'ятовування з віком знижується;
- 4) принцип об'єктивної та суб'єктивної новизни;
- 5) проблемно-ситуативна організація навчання (навчання не є основним видом діяльності дорослих);
- 6) перетворення навчання на засіб задоволення потреб;
- 7) спільна діяльність у процесі навчання (за А.В. Семеновою).

Апатія – (грец. *apatheia* – безпристрасність) – психічний стан, покликаний нервовим виснаженням організму, що проявляється в страті інтересу, байдужесті до оточення, падінні психічної активності (за М.І. Конюховим [105]).

Аргумент *Argument* – судження чи сукупність суджень, що надається в підтвердження істинності інших суджень, концепцій, теорій; підґрунтя (частина підґрунтя) доведення (за А.В. Семеновою).

Аргументування *Argumentation* – це логічний процес, суть якого полягає в тому, щоб довести істинність власних суджень за допомогою інших суджень. **А.**, побудоване за законами логіки, допомагає вченому вирішувати ці завдання (за А.В. Семеновою).

Асоціація *Association* – зв'язок між окремими нервово-психічними актами, уявленнями, думками, почуттями, внаслідок якого одне уявлення, почуття і т.ін. викликає інше (за Т.Л. Обуховою).

Атестація державна – встановлення відповідності рівня якості отриманої вищої освіти вимогам стандартів вищої освіти по закінченню навчання за напрямом, спеціальністю; система організаційних, методичних і психолого-педагогічних заходів, що має за мету підтвердження державою здатності вищого навчального закладу надавати певні освітньо-професійні послуги на рівні державного стандарту вищої освіти відповідно до заявленого статусу. Основою процедури атестації є контроль рівня якості вищої освіти (за В.Є. Воловник, В.О. Ройляном).

Атрибуція (англ. *attributo* – приписувати, наділювати) – інтерпретація суб'єктом власного сприйняття причин і мотивів поведінки інших людей, що одержана не за допомогою безпосереднього спостереження, аналізу результатів діяльності і т.ін., а шляхом приписування особистості, групі людей властивостей, характеристик, які залишились за межами сприйняття і немов би домірковуються власне суб'єктом. Люди наділяються властивостями, що приписує їм суб'єкт апіорно; мотиви вчинків приписуються з причини нестачі інформації або відсутності бажання її аналізувати (за А.В. Семеновою).

Аттракція – виникнення привабливості між людьми під час особистісного сприйняття (за М.І. Конюховим [105]).

Аттракція міжособистісна – формування позитивного емоційного відношення у процесі сприйняття людьми один одного (за М.І. Конюховим [105]).

Аттитюд *Attitude* (соціальна установка) – психологічний процес, що взяли в відношенні до соціального світу і в зв'язку із соціальними цінностями. Вперше поняття **А.** було введено американськими психологом У. Томасом. Г. Олпорт визначає **А.** як стан психонервової готовності, що склалася на підґрунті досвіду та стан, який впливає на реакції індивіду відносно всіх об'єктів та ситуацій, з якими він пов'язаний. **А.** має трикомпонентну структуру: *афективні процеси* (почуття симпатії або антипатії), *когнітивні* (знання) та *конативні* (поведінкова реакція). **А.** спонукається з одного боку характером відношення до об'єкту, а з іншого знанням про нього. Згідно з концепцією В.А. Ядова, соціальні установки не існують самі по собі, а складаються в певну ієрархічну диспозиційну систему. При цьому, перший рівень складають елементарні установки, що формуються на основі фізичного існування та в простіших ситуаціях. Вони являють собою закріплену попереднім досвідом готовність до дії. Установки даного рівня позбавлені модальності та несвідомі. Другий рівень диспозиційної системи складають соціальні фіксовані установки (аттитюди). Третій рівень, що складає базові установки, визначається загальною спрямованістю інтересів особистості в певних сферах соціальної активності. Четвертий рівень являє собою систему ціннісних орієнтацій на цілі життєдіяльності та засоби їх досягнення. **А.** формуються в результаті активної пізнавальної діяльності та взаємодії з оточуючими людьми. Велику роль у цьому процесі відіграють:

позитивне стимулювання в процесі навчання (похвала вчителя, емоційна підтримка, позитивний приклад, встановлення асоціативних зв'язків між структурними компонентами різних **А.** і таке інше (за А.Ф. Линенко [60]).

Аутогенне тренування *Autotraining* – один зі способів самовиховання, заснований на максимальному психічному та м'язовому розслабленні у поєднанні самонавіюванням. **А.т.** близьке до деяких східних медитаційних технік, але позбавлене їх містичного змісту, потребує вироблення особистістю певних формул, морального змісту. **А.т.** інтенсивно застосовується в психотерапії, спорті (за О.М. Яцієм [131]).

Б

Багатодітна сім'я – див. *Сім'я багатодітна*.

Багаторівневої освіти принципи *Principles of many – leveled education*:

- навчальна підготовка в системі середньої освіти;
- безперервність освіти, яка розглядає базову вищу освіту як основу освітнього росту особистості протягом всього життя;
- системність отримання знань;
- прогресивність навчання, що орієнтує випускників на використання новітніх технологій під час вирішення актуальних наукових і практичних завдань;
- спадкоємність знань, наявність тісного взаємозв'язку між фундаментальною, загальнопрофесійною та спеціальною підготовкою на всіх рівнях навчання;
- можливість самостійного вибору комплексу дисциплін, що вивчаються, з урахуванням професійних інтересів і схильностей.

Базис індуктивний вихідний *Initial inductive basis* – висновки, що виходять із результатів первинного звернення до емпіричного матеріалу, що попередньо констатує експеримент (за М.Ф. Ломоновою).

Базис індуктивний експериментального педагогічного дослідження *Inductive basis of experimental pedagogical research* – сукупність висновків, що виступають в якості емпіричних посилок висування, розвитку та підтвердження (змін рівнів ймовірностей) гіпотези педагогічного дослідження.

Нормативні умови спроможності індуктивного базису педагогічного дослідження – наявність та координація всіх компонентів індуктивного базису: вихідного, основного та розширеного індуктивного базису педагогічного дослідження; привернення в методологічній інструментарій дослідницьких заходів, що спрямовані на нейтралізацію побічних факторів у експерименті (за М.Ф. Ломоновою).

Базис індуктивний основний *The main inductive basis* – сукупність висновків, що виходять з результатів формуючого експерименту та служать підґрунтям прийняття рішення про спроможність гіпотези яка перевіряється, а також для конкретизації, корекції та висування нових гіпотез (за М.Ф. Ломоновою).

Базис індуктивний розширений *Broadened inductive basis* – це сукупність висновків, що отримані за допомогою осмислення результатів індуктивних узагальнень інших досліджень (цифрових, графічних даних і т.ін.) за необхідністю можна піддати їх подальшій математичній обробці (за М.Ф. Ломоновою).

Бакалавр – особа, яка на основі повної загальної середньої освіти здобула поглиблену загальнокультурну підготовку, фундаментальні та професійно-орієнтовані уміння та знання щодо узагальненого об'єкта діяльності і здатна

вирішувати типові професійні завдання, які передбачені для відповідних посад у певній галузі професійної діяльності. Бакалавр має освітній рівень „базова вища освіта” і призначений для виконання обмеженої кількості виробничих функцій, пов’язаних з циклом існування об’єкта його діяльності. Завдання діяльності, які вирішує бакалавр, припускають діяльність відповідно до заданого алгоритму, що містить процедуру часткового конструювання відповідних операцій.

Бар’єр комунікативний – різного роду завади (технічні, психологічні, семантичні), які утруднюють ефективне спілкування або навіть повністю блокують його. **Б.к.**, як різновид психологічних бар’єрів; може бути однією з причин виникнення та розгортання внутрішньоособистісних, міжособистісних, внутрішньогрупових та міжгрупових конфліктів, що зумовлені об’єктивними (зовнішніми) та суб’єктивними факторами (за А.М. Ващенко).

Безперервна економічна освіта *Continuous economic education* – це система, що забезпечує отримання економічних знань різними цільовими групами на всіх загальноосвітніх рівнях, у відповідності з цільовими установками для кожної з них (за В.Д. Стасюк [109]).

Бесіда *Discussion* – діалогічна форма викладу і засвоєння навчального матеріалу, яка передбачає наявність у тих, хто навчається визначеного запасу емпіричних знань, необхідних для компетентної участі в обговоренні питань. Педагогічна функція бесіди полягає в тому, щоб використати знання й власний досвід тих, хто навчається для активізації їх пізнавальної діяльності, залучення до активного мовленнєвого пошуку і самостійного формулювання висновків та узагальнень (за А.В. Семеновою).

Біхевіоризм (від англ. *behavior* – поведінка) – один з провідних напрямів психології, широко розповсюджений в різних країнах, особливо в США. Засновники біхевіоризму – Дж. Уотсон і Е. Торндайк. Цей напрям характеризується тим, що вивчення предмета зводиться перед усім до аналізу поведінки. При цьому представники біхевіоризму заперечують свідомість як предмет психології. Основне положення біхевіоризму зводиться до того, що психологія повинна вивчати поведінку, а не свідомість, психіку, які в принципі неможливо спостерігати безпосередньо. Поведінку біхевіористи трактують як сукупність відношень «стимул — реакції» (S-R). На їх думку, знаючи силу діючих подразників і враховуючи минулий досвід людини, можна досліджувати процеси утворення нових форм поведінки. При цьому свідомість не відіграє ніякої ролі, а нові форми поведінки слід розглядати як умовні рефлексії (за С.Ю. Головіним [103]).

Болонська декларація. *Основний зміст* Болонської декларації, прийнятої 19 червня 1999 року, полягає в тому, що країни-учасниці зобов’язалися до 2010 року привести свої освітні системи у відповідність певному єдиному стандарту. Положення, що мають виконуватися, зводяться до трьох основних узагальнених позицій:

- по-перше – це введення в системі вищої освіти двох циклів навчання, при цьому перший, бакалаврський цикл, має тривати не менше трьох років, а другий, магістерський, – не менше двох років. Крім того, бакалавр і магістр

мають сприйматися на європейському ринку праці як академічні та кваліфікаційні рівні, що підтверджується видачею одночасно з національними дипломами зрозумілих в усіх країнах Європи додатків до дипломів європейського формату. Комюніке містить рішення про поширення загальноєвропейських вимог і стандартів й на наукові ступені. А саме, було запропоновано розглядати як третю ступінь вищої освіти підготовку «докторів філософії» у відповідних сферах знань. Доктор філософії – це європейський аналог нашого кандидата наук.

- друга позиція – це запровадження у вищій школі «кредитної системи» організації навчального процесу відповідно до європейської кредитно-трансферної системи ECTS (European Credit Transfer System) з метою використання єдиної системи обліку навчальної роботи в кредитах як залікових одиниць. Система повинна бути накопичувальною, здатною працювати в рамках концепції «навчання протягом всього життя».

- третє положення – це сприяння європейській співпраці щодо забезпечення та контролю якості освіти, розробки транснаціональних критеріїв і методів оцінки якості. В оцінюванні якості освіти повинні приймати участь акредитаційні агентства, незалежні від національних урядів (за В.С. Журавським, М.З. Згуровським [32]).

Болонський процес – діяльність європейських країн, яка спрямована на те, щоб зробити узгодженими системи вищої освіти цих країн, для створення загальної системи освіти націленої на поліпшення її зовнішнього визнання, полегшення мобільності студентів, а також на розширення можливостей їх працевлаштування.

Основні цілі Болонського процесу зводяться до наступного:

- побудова Європейського простору вищої освіти як передумови розвитку мобільності громадян з можливістю їх працевлаштування;
- посилення міжнародної конкурентоспроможності як національних, так і в цілому Європейської систем вищої освіти;
- досягнення більшої сумісності та порівнянності систем вищої освіти;
- формування та зміцнення інтелектуального, культурного, соціального та науково-технічного потенціалу окремих країн та Європи у цілому;
- підвищення визначальної ролі університетів у розвитку національних та Європейських культурних цінностей;
- змагання з іншими системами вищої освіти за студентів, вплив, ресурси та престиж.

Мета, що розглядається як першочергова для створення Зони європейської вищої освіти й просування європейської системи у всьому світі, у межах першого десятиріччя третього століття, така:

1. Прийняття системи зрозумілих ступенів і ступенів, які можна легко зіставити.
2. Прийняття системи, яка ґрунтується, за своєю суттю, на двох основних циклах – доступневому й післяступеневому. Доступ до іншого циклу буде вимагати успішного завершення першого циклу навчання тривалістю не менше трьох років. Ступінь, отриманий після першого циклу, повинен бути затребуваним на європейському ринку праці як кваліфікація відповідного рівня. Наступний цикл повинен вести до отримання ступеня магістра і/або ступеня доктора наук.
3. Запровадження системи кредитів за типом ECTS – європейської

системи кредиту залікових одиниць трудомісткості як відповідного засобу підтримки великомасштабної студентської мобільності.

4. Сприяння мобільності шляхом подолання перешкод ефективному здійсненню вільного пересування на європейському освітньому просторі як студентів, так і викладачів, дослідників, адміністративного персоналу.

5. Сприяння європейському співробітництву в забезпеченні якості освіти з метою розробки критеріїв і методологій, які легко можна зіставити.

6. Сприяння необхідним європейським баченням у вищій освіті, особливо стосовно розвитку навчальних планів, міжінституційного співробітництва, схем мобільності, спільних програм навчання, практичної підготовки й провадження наукових досліджень.

В

Важковиховуваність *Difficulty to bring up* – це стійка форма відхилення від норм поведінки, ускладнена соціальна адаптація без патології інтелекту або хворобливих особливостей особистості. Важковиховуваність ще називають педагогічною занедбаністю. Виділяють три стадії педагогічної занедбаності:

1) для учня характерні різноманітні негативні переживання – функціональна непристосованість, ситуативний прояв озлобленості, напруженість, незацікавленість у навчанні;

2) пошук психологічного захисту для зняття емоційного напруження у неформальних групах поза школою, спроби зняття стресів за допомогою тютюну та алкоголю; відсутність саморегуляції поведінки – невротизм, афективні спалахи роздратованості; девіантна (відхилення від моральних норм) поведінка;

3) поглиблення конфліктів до хронічних, формування шкідливих звичок, агресивність, делінквентна (близька до кримінальної) поведінка.

Основні причини важковиховуваності:

1) ігнорування вчителями або батьками особливостей пубертатного (підліткового) віку школярів (швидкі фізичні зміни в організмі, підвищена напруженість нервової системи: сильна реакція на слабкий стимул, слабка реакція на сильні стимули; імпульсивність і водночас, занижена швидкість проходження нервових сигналів; потреби в самостверженні, спілкуванні з однолітками, в гедоністичному розвитку (тобто ризик заради відчуття гострих емоцій)). Академік Д.С. Лихачов писав, що кожна людина з дитинства прагне до самоствердження. Кращий шлях для цього – творчість. Людина, що залишилась без творчих відносин з якоюсь корисною справою, намагається заявити про себе вчинками екстремістськими, хуліганськими. Агресія – це ерзац творчості, спроба компенсувати відсутність нормального людського спілкування;

2) раніше непомічені органічні ураження головного мозку, хронічні захворювання, інтоксикації від ліків, психічні травми (наприклад, від сварок батьків тощо);

3) ненормальні умови життя, негативний вплив з боку дорослих, негармонійна сім'я або крайнощі у вихованні (безнадзорність – зверхпідкування, жорсткість – «мімозне» виховання, «кумир сім'ї» – емоційна холодність) ведуть до сенсорної депривації (емоційного голоду), порушень у емоційно-вольовій сфері, невпевненості в собі, страхів, агресивності, конфліктів;

4) неврахування акцентуацій особистості дитини (за Т.Г. Жаровцевою)

Валідність експеримента (від англ. *valid* – придатний) – критерій якості експерименту, ступінь його точності, в залежності від якої висновки, що отриманні під час його проведення, можуть бути розповсюдженні на всю генеральну сукупність. **В.е.** дозволяє визначити, наскільки загальними можуть бути висновки, що отримані шляхом дослідження обмеженої за часом і обсягом вибірки.

Розрізняють внутрішню та зовнішню валідність експеримента.

Валідність експеримента зовнішня – критерій якості експерименту, в залежності від якого висновки щодо визначеної тенденції, закономірності

розвитку конкретних явищ, особистостей, видів діяльності тощо можуть бути розповсюджені на інші явища і т. ін. В даній чи іншій галузі. **В.е.з.** необхідно визначати для визначення меж застосування експериментальних висновків.

Валідність експеримента внутрішня – критерій якості експерименту, що використовується для при з'ясуванні ступеня достовірності виявленої в результаті експерименту тенденції, закономірності, що характерна для даної одиниці множини чи для всієї підмножини елементів генеральної сукупності. **В.е.в.** показує в якій мірі незалежна змінна пов'язана із залежною (за М.І. Конюховим [105]).

Валідність теста – критерій якості тесту, що застосовується для з'ясування ступеня достовірності виміру здібності, якості, явища, яке намагаються вимірити за допомогою даного тесту. Валідність кращих тестів, що виражена коефіцієнтом кореляції складає 0,3-0,8. **В.т.** – це показник ступеню його ефективності. Вона, звичайно, змінюється в залежності від контингенту людей, які підлягають тестуванню та характеру їх майбутньої діяльності. Один і той же тест може бути високовалідним для однієї ситуації, даремним для другої і шкідливим для третьої

Розділяють наступні *види В.т.*:

- 1) **валідність по призначенню** (що конкретний тип валідності являє собою):
 - *змістовна валідність* (пізнавальна ємність тесту, його діагностичний зміст, діагностична цінність, точність широта психодіагностичної проєкції);
 - *практична валідність*.
- 2) **валідність по характеру одержання діагностичної інформації**:
 - а) *безпосередня* (первинна) валідність (установлюється за допомогою визначення внутрішньої значимості тесту, тобто без використання зовнішніх критеріїв, експериментальних перевірок і математико-статистичних процедур):
 - *очевидна валідність* ***face validity*** (зовнішня, „довірча” ***faith validity***) означає, що враження, яке створюється у неспеціалістів при ознайомленні зі стимульним матеріалом і суто зовнішньою стороною тестування, відповідає означеному змісту тесту;
 - *іманентна валідність* ***intrinsic validity*** (внутрішня) визначається на підставі застосування „внутрішніх” критеріїв – ознак, що лежать в основі визначення діагностованої психічної властивості, – саме вона і береться в основу змістовної валідизації тесту.
 - б) *похідна* (вторинна) валідність:
 - суто емпірична валідність*
 - *прогностична* – міра відповідності тесту завданню прогнозування успішності, з яким випробуваний буде згодом здійснювати визначену діяльність;
 - *співпадаюча*. Застосовують при класифікації випробуваних, діагностиці наявних у них визначених якостей чи недоліків. Оскільки при наявності такої валідності тестові інваріанти, тобто об'єктивні кореляти досліджуваної поведінки, уже відомі, то виявити їх у конкретного індивіда легше за допомогою тестування, ніж тривалого зовнішнього спостереження.
 - теоретико-емпірична валідність*
 - *оцінна* – основана на визначенні кореляційного зв'язку між показниками валідизуемого тесту й оцінними судженнями (рейтингом) експертів;

- *конструктивна: конвергентна, дискримінантна* – основу складає поняття про науковий конструкт (концепцію, теорію). Конструкти – це об'єкти сучасних наукових теорій, що створюються в рамках визначеної концептуальної системи, більш-менш розвинутого (сучасного) теоретичного знання;

- *за обсягом content validity* – визначає можливості тесту різною мірою за обсягом, вибірково репрезентувати той клас явищ, щодо якого повинні бути зроблені висновки: *інкрементна* – відноситься до випадків, коли один субтест із тестової батареї може мати кореляційний зв'язок з досліджуваною властивістю, але не перекриватися іншими субтестами з цієї батареї; *диференційна* – виявляється в тестах, що вибірково інформують дослідника про виразність генералізованих якостей без урахування їх складових чи навпаки, окремих властивостей без зазначення їхнього місця і ролі в проявах більш загального порядку (за А.В. Семеновою).

Вербальне спілкування (від лат. *verbalis* – словесний, усний) – універсальна форма активності суб'єкта; встановлення й розвиток взаємодії та взаємовпливу суб'єктів, міжособистісні відношення у процесі яких відбувається взаємосприйняття та взаємообмін інформацією, що виражена знаковою, а саме словесною, мовною системою (за А.М. Ващенко).

Взаємини гуманістичні *Humanistic relations* – це особистісно-значуще образне, емоційне й інтелектуальне відображення людьми один одного, що показує їхній внутрішній стан (за І.В. Бужиною [14]).

Взаємовідносини у студентській групі неофіційні *Informal interrelations in students' group* – відносини, що базуються на інформованості членів колективу один про одного, взаєморозумінні, взаємній симпатії, доброзичливості, допомозі і вимогливості, самостійності та ініціативі, оптимістичному настрої, високій ефективності виховного впливу колективу на особистість, відповідності неофіційної спільної думки колективу офіційній, задоволеності всіх членів колективу офіційними лідерами колективного життя й діяльності (за Д.О. Леонтьєвим [57]).

Взаємовідносини у студентській групі офіційні *Official interrelation in students' group* – відповідність органів керівництва і координування цілей, завдань колективу групи; вибірність і підзвітність, перевірка виконання; наявність розроблених вимог до інформаційних процесів у колективі (об'єктивність, повнота, своєчасність, всебічність інформації); наявність єдиних вимог до поведінки всіх членів колективу; наявність системи традицій (за Д.О. Леонтьєвим [57]).

Взаємодія *Interaction* – процес впливу суб'єктів один на одного, що породжує їхню взаємну обумовленість і зв'язок (за Е.К. Економовою [27]).

Взаємодія особистісно орієнтована педагогічна – див. *Особистісно орієнтована взаємодія педагогічна*.

Вибірка – частина генеральної сукупності, елементів об'єкта, що вивчається, яка є предметом дослідження.

Виокремлюють:

- *вибірка квотна* (типологічна, стратифікована) (від лат. *quota* – частка, що приходить на кожного) – **В.**, відтворююча структуру генеральної сукупності, елементів об'єкта дослідження в вигляді квот (пропорцій) розподілу по цим елементам явищ, які вивчаються;

- *вибірка мала* (непредставницька) – **В.**, в якій представлено статистично недостатню кількість інформації для формування висновків щодо заданої точності та достовірності в дослідженні, яке проводиться. В кількісному відношенні вона залежить від генеральної сукупності та коливається від 5-10 до 50;

- *вибірка стихійна* – **В.**, в якій не враховується відповідність структури вибіркової сукупності тих, що досліджуються відповідно до їхньої генеральної сукупності;

- *вибірка ймовірна* – **В.**, яка заснована на низці важливих теорем теорії ймовірності, що складають закон великих чисел, при врахуванні якого виникає об'єктивна можливість оцінити ступінь точності отриманого наукового результату на основі самих вибірових даних та отримати результати, що по точності мало програвать результатам суцільного спостереження, дослідження всіх елементів генеральної сукупності. Розрізняють:

- *вибірка ймовірна проста* – **В.**, у відповідності з якою дослідник робить висновок про відповідність вибірки генеральної сукупності за стабілізацією дисперсії явища, що досліджується. Стабілізація дисперсії є індикатором достатності досягнутої вибірки для ймовірнісної оцінки за нею явищ генеральної сукупності, що досліджуються;

- *вибірка ймовірна систематична* – **В.**, у відповідності з якою ті, хто випробуються відбираються по певній формалізованій кількісній ознаці. Відбір одиниць вибірки здійснюється через один і той же інтервал із вихідного алфавітного чи пронумерованого списку;

- *вибірка ймовірна серійна* – **В.**, у відповідності з якою відбираються не окремі ті, хто випробуються, а певні групи, до яких вони належать, за якісною ознакою (за А.В. Семеновою).

Вибіркова сукупність – частина об'єктів спостереження, дослідження, що належать до генеральної сукупності, вивчення властивостей яких дозволяє характеризувати за певними ознаками і з певною ступінню ймовірності всю генеральну сукупність (за М.І. Конюховим [105]).

Вимір – це надавання об'єктам чи явищам числових форм у відповідності з певними правилами (за А.В. Семеновою, Р.С. Гуріним). **В.** здійснюється за допомогою *шкал виміру*, як от:

- *проста* шкала (за М.І. Конюховим – номінальна, найменувань, О.В. Сидоренко – номінальна, номінативна, найменувань);

- *частково упорядкована* шкала;

- шкала *порядку* (за М.І. Конюховим), (за О.В. Сидоренко – порядкова, ординальна);

- *метрична* шкала (за М.І. Конюховим – відношень, О.В. Сидоренко – рівних відношень);

- *ідеальна* шкала (за М.І. Конюховим – інтервальна, О.В. Сидоренко – інтервальна, пропорційних оцінок).

Вимога Demand – положення, що містить критерії, які повинні бути виконані (за В.Є. Воловник, В.О. Ройлян).

Виробнича функція Productive function (трудова, службова тощо) – коло обов'язків, які виконує фахівець у відповідності до займаної посади, що визначаються посадовою інструкцією або кваліфікаційною характеристикою (за В.Є.Воловник, В.О. Ройлян).

Висновок – основні наукові результати, що мають форму синтезу накопиченої інформації, тобто послідовний, логічний, чіткий виклад головних отриманих результатів та їх співвідношення з загальною метою і конкретними завданнями, поставленими та сформульованими у вступі; суть розв'язаної проблеми (завдання), її значущість. (за А.В. Семеновою, Р.С. Гуріним).

Вихідний індуктивний базис – див. *Базис вихідний індуктивний*.

Вихованість гуманістична Humanistic education – комплексна властивість особистості, що характеризується ступенем сформованості в неї гуманістичних якостей, єдностей свідомості і гуманістичного погодження гуманістичних відносин (за І.В. Бужиною [15]).

Вихованість моральна – див. *Моральна вихованість*.

Вихованість особистості вчителя Breeding of a teacher's personality – це оволодіння змістом освіти; відповідність до існуючих у певному суспільстві вимог, що висувають як до особистості взагалі, так і до людини як спеціаліста; наявність знань і потреб у них, уміння застосовувати ці знання на практиці; компетентність, готовність і підготовленість до професійної діяльності. З іншого боку, вихованість особистості вчителя – гармонія мотиваційно-моральної сфери вчителя, фундаментальних знань та адекватних способів поведінки і педагогічної діяльності. Впровадження та обґрунтування цих двох понять у концепції безперервної освіти забезпечує стандартизацію та гуманізацію цієї освіти на індивідуально-особистісному рівні (за В.Г. Орищенко [77]).

Виховання Upbringing – це процес цілеспрямованого управління формуванням та розвитком особистості у відповідності з вимогами суспільства [80].

Мета виховання – це формування соціально активної, гуманістично спрямованої особистості яка у своїй життєдіяльності керується загальнолюдськими (честь, совість, людська гідність, соціальна справедливість) і культурно-національними (працелюбність, волелюбність і т. ін.) цінностями.

В широкому соціальному значенні – це цілісний процес передачі здобутого досвіду від старшого покоління молодшому. Під досвідом розуміють відомі людству знання, вміння, засоби мислення, міжособистісні та суспільні відносини, – все, що було створено у процесі розвитку людства.

У вузькому значенні виховання розглядають як процес, що відбувається у певному навчально-виховному закладі або в сім'ї. Виховання у вузькому значенні трактується з таких суттєвих позицій:

- як процес (Ю.К. Бабанський), що веде до певних змін;

- як вплив, дія (Н.В. Кузьміна та ін.), що викликає внутрішній відгук суб'єкту виховання;
- як цілеспрямована взаємодія (Ш.А. Амонашвілі та ін.), що відтворює процеси дії різноманітних об'єктів один на одного (педагогіка співробітництва саме так розуміє виховання);
- як діяльність (К.Д. Ушинський) – цілеспрямована, різноманітна;
- як керівництво розвитком особистості (В.В. Білорусова);
- як процес управління, під яким розуміють взаємодію суб'єктів педагогічних відносин з урахування єдності різноманітних впливів, цілісного підходу рівних прав учасників цього процесу (Р.І. Хмелюк та ін.).

Виховання це:

- а) процес, що веде до певних змін;
- б) цілеспрямоване управління і керівництво розвитком особистості;
- в) взаємодія всіх суб'єктів і об'єктів педагогічного процесу;
- г) розвиваюча діяльність.

Виховання гуманістичне – див. *Гуманістичне виховання*.

Виховання екологічне – див. *Екологічне виховання*.

Виховання економічне – див. *Економічне виховання*.

Виховання естетичне студентів педагогічних закладів вищої освіти – див. *Естетичне виховання студентів педагогічних закладів вищої освіти*.

Виховання методи – див. *Методи виховання*.

Виховання моральне – див. *Моральне виховання*.

Виховання правове – див. *Правове виховання*.

Виховання принципи *Principles of upbringing* – це сукупність керівних ідей, які визначають основні напрямки, зміст, методику та організацію виховання з метою формування людини. Принципи мають об'єктивну основу – закономірні зв'язки у виховному процесі, а також певну методологічну спрямованість і базуються на діалектико-матеріалістичній концепції людини, відповідають потребам її самореалізації та актуальним завданням відродження національної культури, становлення української державності (за З.Н. Курлянд [51]).

Виховання розумове – див. *Розумове виховання*.

Виховання статеве – див. *Статеве виховання*.

Виховання трудове – див. *Трудове виховання*.

Виховання фізичне – див. *Фізичне виховання*.

Вихованості гуманістичної критерії діагностики *Criteria of diagnostic of humanistic breeding* – проінформованість про сутність гуманістичної вихованості

гуманістичних відносин школярів; наявність досвіду гуманістичних відносин; наявність гуманних якостей (доброзичливість, чуйність, чутливість і ін.); єдність проінформованості та гуманних вчинків поведінки особистості (за І.В. Бужиною [15]).

Виховна робота в педагогічному ВЗО *Educational work at Pedagogical Higher Institution* – робота, яка ґрунтується на ідеях цілісної підготовки вчителя, в якій процеси виховання та навчання майбутніх педагогів органічно поєднані і мають гуманістичний характер:

- навчально-виховний процес у педагогічному ВЗО повинен забезпечувати умови для самореалізації особистості, сприяти максимальному розкриттю її здібностей та професійних інтересів, формувати національну самосвідомість і людську гідність, гуманність та толерантність у ставленні до людини;

- виховання майбутніх учителів здійснюється на засадах всебічного та різноманітного залучення їх до самоврядування, забезпечує розвиток їх активності, громадської свідомості, відповідальності за долю підростаючих поколінь;

- виховний процес сприяє формуванню професійно-педагогічної спрямованості, професійній усталеності майбутніх учителів, розвитку їх педагогічних здібностей та потреби до постійного самовдосконалення;

- система виховання обіймає всі види виховної роботи та спрямовується на формування активної позиції до проявів аморальності.

Головною метою виховної системи педагогічного ВЗО є: виховання майбутніх учителів як носіїв педагогічної культури, спеціалістів, що несуть гуманістичні ідеали, цивілізовані норми стосунків між людьми, відношення до народу, Вітчизни, до самих себе; обов'язок педагогічного університету – готувати молодих спеціалістів, що володіють знаннями на рівні сучасних вимог, уміють навчати і виховувати учнів. Стержнем виховної роботи є виховання, спрямоване на формування світогляду на основі наукових знань. Цілі та завдання виховання студентів нашого університету випливають із загальних завдань розвитку суспільства, національної доктрини розвитку освіти, програми “Освіта”, концепції безперервної системи національного виховання й обумовлені конкретною сферою їх майбутньої діяльності в школі у ролі педагогів вихователів (за Т.Ю. Осиповою).

Вища освіта – це освіта, що отримана особою в результаті засвоєння змісту навчання з вищої освіти, яка базується на рівні повної загальної середньої освіти і завершується присвоєнням особі певного освітньо-кваліфікаційного рівня (за В.Є. Воловник, В.О. Ройлян).

Відбір професійний *Professional selection* – допомога людині у виборі конкретної професії на основі її загальних і спеціальних здібностей, інтересів і перспектив професійної підготовки та працевлаштування (за З.Н. Курлянд).

Відмітка – це числовий чи буквенний аналог оцінки, що має декілька рангових значень (за З.Н. Курлянд [51]).

Відмітки системи ECTS:

A – відмінно – видатна робота з мінімальними помилками;

В – *дуже добре* – вище середнього стандарту але з деякими поширеними помилками;

С – *добре* – в цілому добра робота, але з помітними помилками;

D – *задовільно* – пристойна робота, але зі значними помилками;

Е – *достатньо* – задовольняє мінімальним вимогам;

FX – *не прийнято* – необхідно доопрацювати;

F – *не прийнято* – необхідно переробити.

Відносин гуманістичних формування – див. *Формування гуманістичних відносин*.

Відносин гуманістичних формування головний фактор – див. *Фактор формування гуманістичних відносин головний*.

Відносини *Relations* – взаємне відображення об'єктів, їх сутнісних властивостей, структурних та інших характеристик (за В.Д. Стасюк [110]).

Відповідальність *Responsibility* – якість особистості, яка характеризує її з точки зору виконання нею моральних вимог, що виражає ступінь участі особистості, соціальної групи у вдосконаленні оточуючої її дійсності. „Відповідальність – це моральна діяльності особистості її обов'язок, яка розглядається з точки зору можливостей особистостей.” (за О.М. Яцієм [131]).

Відправник інформації — це учасник управлінської взаємодії, який генерує ідею, збирає інформацію, необхідну для доказу ідеї, та передає її. По-перше, **В.і.** може бути як окрема людина (наприклад, директор школи), так і група людей (наприклад, управлінська команда школи). По-друге, в ролі **В.і.** може виступати як учасник управлінської взаємодії, який займає вищий рівень ієрархії в системі управлінських стосунків (наприклад, завідувач районного відділу освіти, який підготував наказ про зміни в організації навчально-виховного процесу в школах напередодні нового навчального року), так і учасник управлінської взаємодії, який займає нижчий рівень в ієрархії управлінських стосунків (наприклад, директор школи, який вносить пропозиції районному відділу освіти щодо оптимізації діяльності шкіл в районі). По-третє, слід розрізняти відправника інформації, який безпосередньо генерує ідеї (наприклад, інспектор районного відділу освіти, який підготував текст телефонограми про скликання семінару керівників методоб'єднань шкіл), та технічного відправника інформації (наприклад, секретар, який передає текст телефонограми в навчальні заклади). У деяких випадках особа генератора ідеї та безпосереднього її передавача можуть суміщатися (наприклад, директор школи, який робить виступ на засіданні педагогічної ради про нові підходи до організації навчально-методичної роботи в школі) (за А.В. Семеновою).

Віковий підхід у вихованні – урахування і використання закономірностей розвитку особистості (фізіологічних, психічних, соціальних), а також соціально-психологічних особливостей груп вихованців, що є обумовленими їхнім віковим складом. **В.п.** конкретизує принцип природовідповідності виховання. **В.п.** вимагає знання вікових особливостей: нерівномірність розвитку окремих фізіологічних, психічних і соціальних процесів, змін у пізнавальній, рушійній, емоційній та інших галузях, а також у змісті, формах і способах взаємодії з

людьми; динаміки відносин в сім'ї, колективі; проявів нових потреб і інтересів щодо їх реалізації; процесів самопізнання, самовизначення, самоактуалізації і самоствердження; специфіки кризових етапів розвитку і т.ін.

Педагогіка враховує не тільки досягнутий рівень розвитку людини визначеного віку, а також можливості впливу на цей процес. Особливого значення тут набуває положення про те, що на кожному віковому етапі перед людиною постає низка завдань, від рішення яких залежить її особистісний розвиток. **В.п.** покликаний створювати умови щодо ефективного рішення.

Умовно існує три *групи завдань для кожного віку*:

- *природно-культурні завдання* – досягнення певного рівня біологічного визрівання, фізичного і сексуального розвитку, що має деякі регіонально-культурні об'єктивні і нормативні відмінності. **В.п.** розробляє оптимальні умови харчування, догляду за дитиною, систему фізичного і сенсорно-моторного розвитку, заходи корекції відхилень у розвитку, способи стимулювання усвідомлення цінності здоров'я, здорового способу життя, формує позитивне ставлення до людського тіла, реалістичні канони жіночості і мужності, адекватне сприйняття людиною людської сексуальності (з урахуванням етнокультурних традицій);

- *соціально-культурні завдання* (пізнавальні, моральні, ціннісні), з одного боку, ставляться до особистості інститутами виховання, з іншого – існують у вигляді визначених норм і цінностей в практиці суспільства. **В.п.** визначає знання, уміння, навички, цінності та норми, що є необхідними для вирішення цих завдань, фактично виконуючи соціальне замовлення щодо формування громадянина, сім'янина, працівника і т.ін;

- *соціально-психологічні завдання* – становлення самосвідомості особистості, її самовизначення у житті. Допомога особистості щодо вирішення цих завдань може бути здійснена шляхом розвитку у неї рефлексії і саморегуляції, а також створення умов для адекватного самопізнання, особистісно-значущих і соціально-припустимої самореалізації та самоствердження. Необхідно вчити людину ставити перед собою цілі, що є адекватними віковим завданням та її особистісним ресурсам; вносити в них можливі корективи у зв'язку зі змінами об'єктивних обставин, способів співробітництва, вирішення проблем, попередження і подолання конфліктів.

Завдання, що залишилися не вирішеними у визначеному віці, можуть проявитись через тривалий період і покликати небажані зміни у розвитку, що трудно піддаються педагогічній корекції (за А.В. Семеновою).

Вікові особливості *Age peculiarities* – найбільш характерні для певного періоду життя анатомо-фізіологічні та психічні якості людини. Існує певна залежність між віком та розвитком людини. Згідно принципу природовідповідності, навчання та виховання повинні відповідати віковим етапам розвитку. Для педагогічно доцільного управління процесом розвитку необхідна класифікація періодів людського життя. **В.о.** – комплекс фізичних, пізнавальних, інтелектуальних, мотиваційних, емоційних властивостей людини, що є характерними для більшості людей одного віку. Характеристики тієї чи іншої вікової групи визначаються історичними, соціальними, культурними змінами, що притаманні групі людей, які переживають в один період часу однакові події. В різних регіонах, етносах також існує вікова специфіка виховання, що обумовлена особливостями соціалізації та віковою субкультурою (за А.В. Семеновою).

Віртуальне спілкування *Virtual communication* (від лат. *virtualis* – можливий, який може чи повинен з'явитись за визначних умов) – взаємний зв'язок у реальному часі з однією або багатьма людьми у штучно складених умовах, за яких виникає потреба обміну інформацією або прийняття рішень у певно узгодженому та встановленому порядку (за А.В. Семеновою [95]).

Віртуальних методів навчання засоби *Means of virtual methods of education:*

- *електронні видання навчального призначення* мають всі особливості традиційних видань та цілу низку особливостей, зокрема: компактність збереження в „пам'яті” комп'ютера або на носії інформації; гіпертекстові можливості, мобільність, тиражованість; можливість оперативно вносити зміни й доповнення; зручність пересилки електронною поштою.

- *автоматизовані системи навчального призначення*, які мають дидактичне, методичне, а також програмне забезпечення, що дозволяє комплексно їх використовувати, як для самостійної роботи, так і для контролю знань.

- *комп'ютерні системи навчального призначення* – це програмні засоби для користування в освітньому процесі, які дозволяють: диференціювати процес навчання, здійснювати індивідуальний підхід; контролювати особистість з діагностикою помилок і здійснювати зворотний зв'язок; забезпечувати самоконтроль та самокорекцію навчально-пізнавальної діяльності; скорочувати час навчання за рахунок виконання комп'ютером складних обчислень; демонструвати візуальну навчальну інформацію; моделювати та імітувати процеси й явища, проводити лабораторні роботи, експерименти і досліди в умовах віртуальної реальності; прищеплювати вміння у прийнятті рішень тощо.

- *аудіо-відео навчальні матеріали* – інформаційні матеріали на магнітних носіях, аудіо-відео касетах, лазерних компакт-дисках (CD, DVD), зйомних накопичувачах („флеш”-пам'ять). Під час навчання означені засоби користувач застосовує за допомогою магнітофону (відеоманітофону), комп'ютера.

Глобальна мережа INTERNET. Слово Internet складається з двох слів *inter* (лат.) – міжнародний, *net* (англ.) – мережа. Комп'ютерні мережі виникли з практичної необхідності обміну інформацією на місцевому, локальному та глобальному рівнях. Одним з найпопулярніших додатків Internet є World Wide Web або WWW – „всесвітня павутина”, яка являє собою групу серверів, що підключені до Internet. У WWW реалізуються інтерактивні видання навчального призначення з гіпермедіа зв'язками (за Р.С. Гуріним).

Віртуальних методів навчання характеристики *Characterictic of virtual methods of teaching:*

- *гнучкість* – можливість займатися у вигідний для себе час і наявність його нерегламентованого відрізка, у зручному місці й індивідуальному темпі;

- *модульність* – можливість формувати з незалежних навчальних курсів-модулів власний індивідуальний або груповий навчальний план;

- *паралельність* – здійснення навчання паралельного з професійною діяльністю;

- *повнота інформаційного доступу* – одночасне звернення до багатьох джерел навчальної інформації (електронних бібліотек, банків даних, баз знань тощо) великої кількості користувачів;
- *економічність* – ефективне використання технічних і транспортних засобів, навчальних площ, концентроване й уніфіковане подання навчальної інформації та мультидоступ до неї, що знижує витрати на підготовку спеціалістів;
- *технологічність* – використання в освітньому процесі нових досягнень інформаційних, телекомунікаційних технологій, що сприяють просуванню користувачів у світовий постіндустріальний простір;
- *соціальна рівноправність* – однакові можливості отримати освіту для всіх людей, не зважаючи на місце проживання, стан здоров'я, елітарності й матеріальної забезпеченості;
- *інтернаціональність* – експорт та імпорт досягнень на ринку освітніх послуг;
- *пізнавальна спрямованість* – користувачі повинні виявляти більшу наполегливість до отримання знань, організованість, уміння працювати самостійно та мати навички роботи з комп'ютером і телекомунікаційними засобами зв'язку;
- *об'єктивність результатів діагностик* – оцінка рівня розвитку здібностей, професійних якостей користувачів, побудова відповідного соціально-психологічного портрету з метою вибору ефективних засобів та методів навчання;
- *гуманність* – спрямованість навчання на особистість, урахування її індивідуальних особливостей, створення сприятливих умов для оволодіння знаннями й розвитку творчих здібностей (за В.Д. Стасюк [110]).

Внутрішня позиція *Inner position* – система соціальних установок людини, тісно пов'язаних з її потребами, що визначає основний зміст і спрямованість діяльності у той чи інший період життя (за М.М. Заброцьким [33]).

Вплив *Influence* – процес і наслідок зміни індивідом поведінки іншої людини, її намірів, уявлень, оцінок тощо, в ході взаємодії з нею. Прийоми впливу розрізняють так: створюючі та гальмуючі. Перші сприяють формуванню позитивних якостей, а другі – гальмують негативну поведінку. До створюючих належать: переконання, моральна підтримка, організація успіху в діяльності, укріплення віри у власні сили, прохання, прояв довіри та уваги тощо. До гальмуючих – натяк, вияв засмучення, ласкавий докір, уявна байдужість або недовіра, організація природних наслідків. Найбільш ефективні прийоми непрямого впливу, які не викликають опору і впливають на підсвідомість через оточуюче середовище. Наприклад: іронія, різні види навіювання (авансування позитивних якостей, "вибір без вибору", "вбудована команда", непряме прохання), "Я-повідомлення", "Розрив стереотипу", зміна діяльності тощо (за Н.І. Дідусь [24], П.С. Тарановим [111], З.А. Цветковим [122]).

Вчинок *Deed* – осередок моральної діяльності; дія, втілена на основі свідомого вільного вибору, за яку людина несе моральну відповідальність (за О.М. Яцієм [131]).

Г

Галузь Branch – сукупність усіх виробничих одиниць, які беруть участь переважно в однакових або подібних видах виробничої діяльності (за В.Є. Воловник, В.О. Ройлян).

Галузь освіти Branch of education – група напрямів підготовки споріднених за ознакою спільності узагальнених структур діяльності (за В.Є. Воловник, В.О. Ройлян).

Гендер Gender – це складний соціокультурний процес конструювання суспільством відмінностей в чоловічих та жіночих ролях, поведінці, ментальних та емоційних характеристиках, результатом якого є соціальний конструкт гендера як протиставлення „чоловічого” та „жіночого” та підпорядкування жіночого начала чоловічому (у широкому сенсі). **Г.** – це термін, який використовується для визначення сутності соціальної статі людини (жіночої чи чоловічої) за допомогою дифференціації сукупності соціальних та культурних норм, які суспільство наказує виконувати їй у відповідності до її анатомо-фізіологічних особливостей (у вузькому сенсі). **Г.** створюється (конструюється) суспільством як соціальна модель жінки та чоловіка, що визначає їх місце і роль в суспільстві та його соціальних інститутах (сім’ї, політичній структурі, економіці, освіті і т.ін.) Оскільки саме соціокультурні норми обумовлюють психологічні якості, моделі поведінки, види діяльності, професії жінок та чоловіків, то гендер набуває властивостей одного з найважливіших критеріїв соціальної стратифікації суспільства, який поряд з такими демографічними факторами, як раса, національність, клас, вік організує систему соціальної ієрархії. Бути жінкою або чоловіком означає виконувати ті чи інші передписані суспільством *гендерні ролі* (за О.С. Цокур).

Гендерна асиметрія Gender assymetry – це непропорціональна представленість соціальних і культурних ролей чоловічої та жіночої статі, а також уявлень про них, в різних сферах суспільного життя, що обумовлено визнанням нерівності людей за статтю, коли соціальна модель чоловіка визначається первинною, значущою і домінуючою, а соціальна модель жінки – як вторинна, підпорядкована. Джерелом **Г.а.** здебільшого є певні державні структури, прихована дискримінація, патріархальні установки, що домінують в суспільній свідомості, які є провідниками практичних дій. **Г.а.** є джерелом нестабільності в державах та в світі. Міжнародні агентства та організації розробляють в наступний час масштабні програми щодо подолання **Г.а.** у всіх областях суспільного життя (за О.С. Цокур).

Гендерна диференціація Gender differentiation – це процес, протягом якого біологічні відмінності між чоловіками і жінками наділяються соціальним значенням і використовуються як засоби соціальної класифікації (за О.С. Цокур).

Гендерна ідентичність *Gender identity* – це здібність людини до прийняття визначення чоловічності (маскулінності) чи жіночності (фемінності), які існують в межах певної культури (за О.С. Цокур).

Гендерна ідеологія *Gender ideology* – це система ідей та поглядів, понять та уявлень про структуру суспільства та взаємовідносини в ньому чоловіків та жінок, яка враховує та виражає інтереси цих двох соціальних спільностей. **Г.і.** – це система ідей, через які гендерні відмінності та гендерна стратифікація набувають соціального виправдання та обґрунтування, у тому числі з точки зору „природних” відмінностей чи надприродних переконань. **Г.і.** – гуманістичне досягнення ХХ століття, нове явище у світовій філософській, соціологічній, політичній та педагогічній думці, яке виходить із ідеї затвердження рівних можливостей для повної самореалізації обох соціальних спільностей, консенсусному, справедливому, конструктивному та творчому характері їх взаємодії у всіх сферах життєдіяльності в інтересах розвитку та миру (за О.С. Цокур).

Гендерна ідея *Gender idea* – ідея про необхідність гармонізації в суспільстві двох соціальних груп – чоловіків та жінок, з врахуванням біосоціальних особливостей обох спільностей, задля розкриття особистісного потенціалу та налагодження їхніх партнерських взаємовідносин у всіх соціальних інститутах суспільства, з метою створення необхідних соціально-економічних, політичних та культурних умов для реалізації рівних можливостей чоловіків та жінок у всіх сферах життєдіяльності суспільства та досягнення гендерної рівності (за О.С. Цокур).

Гендерна педагогіка *Gender pedagogics* – нова область педагогічного знання, що вивчає закономірності проектування, організації та управління процесами навчання, розвитку, виховання та формування особистості людини з врахуванням особливостей її соціального полу, гендерної ролі та існуючих в суспільстві гендерних стереотипів. При цьому гендерна педагогіка, поряд з традиційними, використовує низку нових понять, таких як: маскулінність, фемінність, андрогінність, гендерна роль, гендерна поведінка, гендерні відносини, гендерна взаємодія, гендерна ідентичність, гендерна соціалізація, гендерна освіта, гендерне виховання, гендерна культура, гендерна рівність в освіті, джентльмен та ін. (за О.С. Цокур).

Гендерна роль *Gender role* – це один із видів соціальних ролей, тобто перелік очікуваних зразків поведінки чи норм для чоловіків і жінок, що визначають, як саме вони повинні поводити себе в означеній соціальній позиції. Це спосіб виконання певних соціальних норм та приписів щодо поведінки відповідної статі у вигляді мови, манер, одягу, жестів і т.ін. (за О.С. Цокур).

Гендерна система *Gender system* – це соціально сконструйована система гендерних відносин, тобто відносин між чоловіками і жінками, що включає уявлення, формальні та неформальні правила та норми, що обумовлені відповідністю місця, цілей та статусу обох соціальних статей в суспільстві (за О.С. Цокур).

Гендерний підхід *Gender approach* – це вимір суспільних явищ крізь призму сукупності світоглядних положень, які виходять з ідеї про те, що важливі не біологічні та фізичні відмінності між чоловіками та жінками самі по собі, а та культурна і соціальна значущість, яка надається суспільством цим відмінностям у напрямку досягнення гендерної рівності (за О.С. Цокур).

Гендерні дослідження *Gender researches* – це дослідження, метою яких є не просто опис різниці в статусах, ролях і інших аспектах життя чоловіків і жінок, а саме аналіз форм і методів використання влади та засобів домінування, які затверджуються в суспільстві через гендерні ролі і відносини (за О.С. Цокур).

Герменевтика (від грец. *hermeneutikos* – роз'ясню) – наука про тлумачення текстів. В текстах, які написані в традиціях герменевтизму, їх сутність передається за допомогою складної символіки, що доступна тільки ознайомленим – виникає необхідність розшифровувати такі тексти – інтерпретувати (за А.В. Семеновою).

Гетеростаз (від грец. *heteros* – інший) – вихідне положення про те, що багато людей мотивовані прагненням до особистісного росту, пошуку стимулів до саморозвитку, самореалізації (за А.О. Деркачем та В.Г. Зазикіним [2]).

Гештальт (від нім. *gestalt* – цілісна форма, образ, структура) – один з найбільших напрямків у психології, що виник в Німеччині в першій половині ХХ ст. і передбачає в якості центрального тезиса необхідність цілісного підходу до аналізу складних психічних явищ. Основну увагу Г. приділяв дослідженню вищих психічних функцій людини (сприйняття, мислення, поведінки і т.ін.) як цілісних структур, первинних у відношенні до власних компонентів (за М.І. Конюховим [105]).

Гімназія *Gymnasia* – це середній навчально-виховний заклад освіти, що зорієнтований на навчання і виховання здібних та обдарованих дітей, до якого приймаються учні після закінчення школи першого ступеня (1–7 клас).

Гіпотеза наукова – це теоретично обґрунтоване припущення стосовно результату вирішення означеної проблеми (завдання) і націлене на пояснення будь-яких явищ (наприклад, про те, як буде протікати досліджуваний процес, явище: що буде відбуватися з дитиною або якістю, яку потрібно сформувати; від чого залежить хід процесу і т.ін.). **Н.г.** – це теоретично обґрунтоване припущення стосовно результату вирішення означеної проблеми і націлене на пояснення будь-яких явищ. **Гіпотеза** – це своєрідне мислення дослідження, що здійснюється розумом дослідника, проводиться ним перед початком самого дослідження.

Н.г., на відміну від робочої гіпотези як тимчасового передбачення для систематизації наявного фактичного матеріалу, висувається, коли накопичено значний фактичний матеріал і з'являється можливість висвітлити „проект” рішення, сформулювати положення, яке з певними уточненнями може перетворитися в наукову теорію. **Н.г.** повинна відповідати *критеріям*: відповідності фактам, можливості перевірити, застосовності до більш широкого кола явищ, можливої простоти. За своїм характером вона може бути висуванням

принципово нового положення чи модифікацією відомих законів і закономірностей, виходячи із припущення про те, що деякі закони існують в галузях, де їх дію ще не визначено. За логічною структурою **Н.г.** може носити лінійний характер – коли висувається та перевіряється якесь одне положення, чи розгалужений характер – коли необхідна перевірка декількох припущень.

Якщо гіпотеза дослідження містить припущення про зв'язки між педагогічними впливами, змістом, організаційними формами і результатами навчання чи виховання, але не розкриває при цьому особливостей самих механізмів цих впливів, то така гіпотеза носить емпіричний характер. Для того, щоб гіпотеза мала теоретичний характер, вона повинна містити припущення і про механізм зв'язків, що досліджуються, а також про їх внутрішні закономірності. Висуванням гіпотези закінчується та частина дослідження, логіка якої визначається загальними вимогами до наукового пошуку.

Перевірка гіпотези. Дослідник повинен зібрати дані і проаналізувати їх, використовуючи відповідні статистичні критерії. Щоб перевірити істинність гіпотези, вибирають придатні для цього методики, визначають умови проведення перевірки, вимірювальні інструменти і кількість вимірів, а також намічають ті особливості психологічного/педагогічного процесу, що будуть контролюватися в ході дослідження (за А.В. Семеновою, Р.С. Гуріним [98]).

Гносеологія (від грец. *gnosiss* – пізнання), теж саме, що й теорія пізнання. Розділ філософії, в якому вивчаються закономірності і можливості пізнання, відношення знань (відчуттів, уявлень, понять) до об'єктивної реальності, досліджуються ступені і форми процесу пізнання, умови і критерії достовірності; **Г.** є філософсько-методологічним підґрунтям сучасної науки (за А.В. Семеновою).

Готовність *Readiness* – цілісне утворення, що характеризує емотивно-когнітивну та волюву мобілізаційність суб'єкта в момент його включення в діяльність певної спрямованості. **Г.** не є природженою, вона виникає в результаті певного досвіду людини, що базується на формуванні її позитивного відношення до вибраної діяльності, усвідомленні мотивів та потреб в них, об'єктивації її предмету та способів взаємодії з ним. Емоційні, волюві та інтелектуальні характеристики поведінки особистості в цьому випадку виступають конкретним вираженням **Г.** на рівні явища. Відрізняють *ситуативну Г.* та *тривалу* (або підготовленість – Н.Д. Левітов [55]). *Ситуативна Г.* характеризується терміною усталеністю та підлягає впливу багатьох факторів, що виникають із особливостями кожної конкретної ситуації діяльності, тобто виникає необхідність формувати її наново. *Тривала Г.* формується заздалегідь, в результаті дій, що спеціально організуються, діє та проявляється постійно, становить найважливішу передумову успішної діяльності. Ситуативна та тривала **Г.** існують в єдності, перша визначає ефективність другої в конкретних обставинах. В структуру **Г.** до педагогічної діяльності входить *особистісна Г.* – що включає професійну самосвідомість, відношення до діяльності, почуття відповідальності, впевненості в успіху, мобілізацію сил на виконання поставленого завдання і т.ін. А також *операційно-технічна Г.* – це знання про предмет та спосіб діяльності, навички, вміння їх практичного застосування (за А.Ф. Линенко [58]).

Готовність до застосування сучасних інформаційних технологій у професійній діяльності – це інтегрована якість особистості педагога, що проявляється, по-перше, в підвищенні продуктивності мислення, розвитку пам'яті, навичок, розширенні і поглибленні знань за допомогою використання СІТ та їх засобів; по-друге, в наданні можливості обирати способи дій, здійснювати самоконтроль за виконанням власних дій та прогнозувати шляхи підвищення продуктивності роботи в процесі інформатизації процесу навчання (за Р.С. Гуріним [22]).

Готовність до професійної діяльності вчителя з розвитку творчих здібностей *Teacher's readiness to professional activity in developing creative abilities of senior pupils* – інтегративна якість особистості вчителя, що проявляється у формах її активності та визначає спроможність обирати ціллю своєї професійної діяльності розвиток творчих здібностей учнів, способи її досягнення, здійснювати самоконтроль за виконанням своїх дій, прогнозувати шляхи та засоби підвищення ефективності роботи в даному напрямку (за А.В. Семеновою [95]).

Готовність до самореалізації у професійно-педагогічній діяльності *Readiness to self-realization in professional – and – pedagogical activity* – це інтегральна якість особистості, яку можна уявити у вигляді системної цілісності, що визначається предметно-педагогічною спрямованістю на комплексну реалізацію виховної, соціальної та дидактичної функції діяльності та рівнем оволодіння узагальненими професійними вміннями у процесі стандартизації та гуманізації вищої педагогічної освіти як умови вдосконалення підготовки вчителя. Готовність особистості до самореалізації у професійно-педагогічній діяльності складається з двох компонентів: педагогічна, предметна спрямованість особистості майбутнього вчителя; узагальнені професійні вміння (критерії-цінності), що містять знання та уміння (критерії-стандарты). Критеріями готовності до самореалізації в професійно-педагогічній діяльності виступають знання і вміння педагогічної майстерності як стандарти цієї готовності, відповідно до функцій професійно-педагогічної діяльності: виховної, соціальної та дидактичної (за В.Г. Орищенко [77]).

Готовність майбутніх учителів до формування гуманістичних відносин *Readiness of future teachers to the formation of humanistic relations* молодших школярів – цілісне усталене полікомпонентне утворення, що забезпечується позитивною мотивацією, оволодінням сучасними технологіями формування гуманістичних відносин, наявністю гуманістичних якостей майбутніх учителів, їхньою потребою до педагогічної рефлексії (за І.В. Бужиною [14]).

Готовність майбутнього економіста професійна *Professional readiness of future economists* – інтегративна якість його особистості, що проявляється у формах активності та визначає здібність ставити перед собою професійні цілі, обирати способи їх досягнення, контролювати цей процес, здійснювати самоконтроль за виконанням власних дій і прогнозувати шляхи підвищення продуктивності роботи у професійному напрямку (за В.Д. Стасюк [110]).

Готовність психологічна *Psychological readiness* – складна діалектична структура, яка є якістю особистості, що характеризується сукупністю

інтелектуальних, емоційних, мотиваційних та вольових сторін психіки людини щодо їх співвідношення із зовнішніми умовами та майбутніми завданнями (за А.В. Семеновою [97]).

Готовність усталена – див. *Усталена готовність*.

Гра дидактична *Didactic game* – специфічний вид навчального заняття, з комплексним аналізом достатньо місткої психолого-педагогічної або методичної проблеми; види кооперативно-змагальної діяльності команд у теоретичному і практичному аналізі проблем, у практичному синтезі знань, умінь та навичок; насиченого різноманітними прийомами активного навчання, синтезованими в дидактичний комплекс (за Т.Ю. Осиповою [78]).

Гра ділова *Business-like game* – форма відтворення предметного і соціального змісту професійної діяльності, моделювання систем відношень, характерних для даного виду практики. Проведення ділової гри – це розгортання особливої (ігрової) діяльності учасників на моделі імітаційної, що відтворює умови і динаміку виробництва. Залежно від того, який тип людської практики відтворюється у грі й яка мета в учасників, розрізняються ігри ділові, навчальні, дослідні, управлінські, атестаційні. Мотивація, інтерес та емоційний статус учасників ділової гри обумовлюється широкими можливостями для цілепокладання і досягнення цілей, для діалогічного спілкування на матеріалі проблемного змісту ділової гри (за А.В. Семеновою).

Спеціальні вимоги до організації та проведення ділових ігор під час підготовки майбутніх економістів:

- етапи гри повинні походити на етапи реальної роботи економіста;
- аналіз результатів можливо проводити за рівнями ефективності;
- авдання, які отримуються на початку гри, роздаються керівником з урахуванням рівнів інтелектуального розвитку гравців, а також рівнів готовності до професійної діяльності;
- для формування високих рівнів розвитку обумовленої готовності, кожний гравець повинен протягом гри та після її проведення проводити свідомий самоаналіз власної діяльності, який потім обговорюється з учасниками і керівником для отримання об'єктивної оцінки діяльності (за В.Д. Стасюк [110]).

Гра рольова *Role play* – один з елементів психодрами – виконання її учасниками різноманітних ролей, що значущі для них у реальному житті (за А.В. Семеновою).

Гра у педагогічному навчальному закладі *Game in the pedagogical educational institution* – форма діяльності в умовних ситуаціях, що спрямована на відтворення і засвоєння громадського досвіду, фіксованого в соціально закріплених засобах здійснення предметних дій, предметах науки і культури. У грі, як особливому виді громадської практики, відтворюються норми людського життя і діяльності, підпорядкування яким забезпечує пізнання і засвоєння предметної та соціальної дійсності, а також інтелектуальний, емоційний і моральний розвиток особистості. Успішність навчальної гри залежить від її планування і підготовки. Учасники гри повинні мати можливість вибирати завдання залежно від своїх можливостей, інтересів та рівня домагань

(колективне планування), враховувати рекомендації керівника гри, „вживатися” у свою роль, підготуватися, попрацювати з літературою, продумувати план своїх дій, можливі варіанти відповідей та поведінки. Обов’язковою *складовою частиною* гри повинен бути її аналіз, оцінка й самооцінка дій та рішень кожного з учасників гри. Це такі ігри:

- *рольові* (учасники беруть на себе роль з різноманітними функціональними обов’язками залежно від теми і змісту гри);
- *імітаційні* (імітується той чи інший вид професійної діяльності, потім проводиться аналіз її якості);
- *організаційно-діяльнісні* (програми моделюють зміст діяльності з певної теми, насамперед з проблем прав людини);
- *дослідницькі* (розуміється методика організації наукового осмислення певної проблеми);
- *ігровий тренінг* (форма вправи й закріплення тих чи інших умінь та навичок, наприклад урегулювання конфліктних ситуацій, захист прав людини при їх порушенні) (за А.В. Семеновою).

Грамотності рівні *Levels of literacy*:

- *традиційна грамотність* – уміння читати, писати, рахувати;
- *комп’ютерна грамотність* – охоплює операції з персональним комп’ютером, уміння працювати з електронними таблицями, створювати бази даних, уміння використовувати комп’ютерні інструментальні засоби, зокрема e-mail;
- *інформаційна грамотність* – комп’ютерна грамотність, що поєднується з пошуком інформації, її розумінням та оцінкою, взаємодією шляхом використання різних видів комунікацій; уміння використовувати можливості інформаційно-комунікаційних технологій для розв’язання професійних проблем; здібність створювати, відправляти, опрацьовувати та цілеспрямовано використовувати інформацію залежно від стану засобів інформації (за В.Д. Стасюк [110]).

Громадська (колективна) думка колективу студентської групи *Public (collective) opinion in students’ group* – відображення колективної оцінки і ставлення до дій і поведінки вихованця. Якщо Г.д. чітка і прогностична, то вона, поєднуючи оцінки, судження, волю колективу (і свою), стає активною впливовою силою. Г.д. свідчить про рівень самоврядування колективу, підвищує відповідальність студента перед групою, дисциплінує його, приводить до внутрішнього контролю кожним студентом своїх вчинків, які порівнюються з моральними принципами колективу. Студент повинен прагнути співвідносити почуття власної гідності з думкою більшості, одержувати визнання товаришів. На погляд соціологів, Г.д. – це особливий стан реальної свідомості мас, який виражає домінуюче ставлення, позицію з актуальних суспільно значущих питань. Конкретна Г.д. має внутрішню єдність, монізм. Саме це й дає їй змогу відігравати роль регулятора. Г.д. складається в процесі зіткнення різних суджень, думок індивідів, соціальних груп (за О.О. Якубою [130]).

Група соціальна *Public group* – це сукупність людей, що об’єднані наявністю загальних інтересів, цілей і завдань діяльності і виконуює суспільно необхідну функцію в загальній структурі поділу праці і діяльності, що

спроможна вступити в конфліктну взаємодію з іншими групами в суперництві за життєво важливі інтереси, цілі і ресурси (за Є.М. Бабосовим [7]).

Гуманізм *Humanism* – принцип світогляду, в основі якого лежить переконання в безмежності людини та її здібностей до удосконалення (за І.В. Бужиною [15]); найчастіше виступає як поняття філософсько-ідеологічне, назва філософської системи; як психологічне поняття – найважливіша риса спрямованості особистості (за В.Д. Стасюк [110]).

Гуманізму принцип *Principle of humanism* – принцип світогляду, в основі якого є визначення необмежених можливостей людини та її здатності до вдосконалення; прав особистості на вільний прояв здібностей, переконань, ствердження людини, як критерію оцінки рівня суспільних відносин. **П.г.** вимагає:

а) відповідності результатів освіти можливостям і природним задаткам особи, діалогічного спілкування рівноправних учасників навчально-виховного процесу; стану психічного і фізичного здоров'я, як невід'ємного показника ефективності освіти разом з рівнем знань і вихованості;

б) гуманітаризацію освіти, суттєвих змін в її змісті, збільшення питомої ваги дисциплін людинознавчого характеру, підсилення гуманістичної спрямованості природничо-математичної та професійної освіти (за З.Н. Курлянд).

Гуманістична вихованість – див. *Вихованість гуманістична.*

Гуманістична спільна діяльність – див. *Діяльність спільна гуманістична.*

Гуманістичне виховання *Humanistic education* – це насамперед „живе слово” вчителя і „живі” людські відносини вчителів з учнями, які виражаються в єдності ідеалів, прагнень, інтересів, думок, переживань (за І.В. Бужиною [15]).

Гуманістичне спілкування – див. *Спілкування гуманістичне.*

Гуманістичний підхід *Humanistic reproach* – це реалізація принципу світогляду, в основі якого полягає повага до людей, турбота про них, переконання в їхніх великих можливостях до самовдосконалення (за І.В. Бужиною [14]).

Гуманістичних відносин формування – див. *Формування гуманістичних відносин.*

Гуманістичних відносин формування головний фактор – див. *Фактор формування гуманістичних відносин головний*

Гуманістичні взаємини – див. *Взаємини гуманістичні.*

Гуманістичні відносини *Humanic relations* правомірно розглядати як особливий вид суспільних відносин, сукупність залежностей і зв'язків, що виникають у людей у процесі їхньої спільної діяльності. **Г.в.** визначаються як зв'язок між двома чи більше подіями, об'єктами, людьми (за І.В. Бужиною [14]).

Гуманістичної вихованості критерії діагностики – див. *Вихованості гуманістичної критерії діагностики*

Гуманність Humanity – обумовлена моральними нормами і цінностями система спрямувань особистості на соціальні об'єкти, що представлені у свідомості переживань (за І.В. Бужиною [14]); це якість особистості, що являє собою сукупність морально-психологічних властивостей особистості, які виражають усвідомлене та співчутливе відношення до людини, як найвищої цінності (за В.Д. Стасюк [110]).

Гуманно вихована особистість Human educated person – особистість, що відрізняється таким рівнем розвитку, коли вона постійно виявляє доброту, чутливість, чуйність, любов і повагу до людей (за І.В. Бужиною [14]).

Д

Дедуктивне розкриття структури змісту навчального матеріалу *Deductive opening of the structure of content of educational material* – виокремлення в якості самостійних дидактичних одиниць системного засвоєння структурно-функціональних зв'язків та логічних відносин між елементами знань (за М.Ф. Ломоновою).

Декларація прав дитини 1959 – міжнародний документ, ухвалений 20.11.1959 на 14-й сесії ГА ООН. Бере початок від Женевської декларації прав дитини 1924. У 1950 Соціальна комісія (нині Комісія соціального розвитку) Економічної і соціальної ради ООН почала працювати над проектом декларації. У 1956 Комісія з прав людини взяла за основу поданий Соціальною комісією проект і в 1959 завершила його підготовку. Декларація прав дитини 1959 виходить з основних положень Статуту ООН про права людини, а також Загальної декларації прав людини 1948. У ст. 25 (п. 2) проголошено, що дитинству дають право на особливе піклування та допомогу. Всі діти, народжені у шлюбі або поза шлюбом, повинні мати однаковий соціальний захист.

Сформульовані у декларації 10 принципів покликані забезпечити добробут і благополуччя всіх дітей:

1. Вказані в декларації прав дитини 1959 права мають визнаватися за всіма дітьми без будь-яких винятків і без різниць або дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, у політичних, або інших переконань, національного і соціального походження, майнового стану, народження або інші обставини, що стосуються самої дитини чи її сім'ї;

2. У документі зазначено, що законом або іншими засобами дитині належить забезпечити можливості для фізичного, розумового, морального і духовного розвитку в умовах свободи й гідності. При прийнятті законів головною метою має бути якнайкраще забезпечення інтересів дитини;

3. З народженням дитини їй повинно належати право на ім'я і громадянство;

4. Дитина має користуватися благами соціального забезпечення. Їй належить право на здорове зростання і розвиток; з цією метою спеціальний догляд і охорона повинні бути забезпечені як їй, так і її матері, включаючи допологовий і післяпологовий догляд, дитині має належати право на відповідне харчування, житло, розваги та медичне обслуговування;

5. Декларація прав дитини 1959 містить і спеціальні положення щодо захисту прав неповнолітніх у фізичному, психічному, або соціальному розвитку дітей;

6. Для повного і гармонічного розвитку своєї особистості дитина потребує любові і розуміння. Вона повинна, коли це можливо, зростати під піклуванням і відповідальністю своїх батьків і, безперечно, в атмосфері любові і моральної та матеріальної забезпеченості. Малолітню дитину не слід, крім випадків, коли є виняткові обставини, розлучати з матір'ю. Суспільство та органи публічної влади повинні здійснювати особливе піклування про дітей, що не мають сім'ї, і про дітей, що не мають достатніх засобів для існування;

7. У декларації проголошено право дитини на здобуття безкоштовної і обов'язкової освіти, принаймні початкової, що має сприяти її загальному,

культурному розвитку, завдяки чому дитина могла б розвинути свої здібності й мислення, стати корисним членом суспільства. Дитина повинна за всіх обставин бути серед тих, хто першими отримують захист і допомогу;

8. Дитина повинна бути захищена від усіх форм недбалого ставлення, жорстокості та експлуатації. Вона не може бути об'єктом торгівлі в будь-якій формі. Дитину не повинні приймати на роботу до досягнення належного вікового мінімуму;

9. Не можна доручати або дозволяти роботу чи заняття, які були б шкідливими для здоров'я чи освіти дитини або перешкоджають її фізичному, розумовому або моральному розвитку;

10. Дитину потрібно оберігати від практики, яка може заохочувати расову, релігійну або будь-яку іншу форму дискримінації. Вона має виховуватися у дусі взаєморозуміння, терпимості, дружби між народами, миру і загального братерства.

На розвиток принципів, викладених у декларації прав дитини 1959, 29-а сесія ГА ООН 14.12.1974 проголосила декларацію про захист жінок і дітей у надзвичайних умовах та в період збройних конфліктів. 03.10.1986 ГА ООН прийняла декларацію про соціальні та правові принципи стосовно захисту і благополуччя дітей, особливо при передачі дітей на виховання та їх усиновленні на національному і міжнародному рівнях. 20.11.1989 ГА ООН ухвалила Конвенцію про права дитини (за Г.Х. Яворською).

Державна акредитація вищого навчального закладу *State accreditation of higher educational institution* – процедура визначення державою права (спроможності) вищого навчального закладу здійснювати освітньо-професійну діяльність, що відповідає вимогам державних стандартів освіти, а також здійснювати наукову та науково-технічну діяльність у відповідності до заявленого статусу (за В.Є. Воловник, В.О. Ройлян).

Деформація особистості професійна – зміна психічної структури, якостей особистості під впливом виконання професійних обов'язків, що призводить до зниження ефективності професійної діяльності (за А.М. Ващенко).

Джентльмен *Gentleman* – особий тип маскулінності в гендерній системі (як колективна форма чоловічої елітарності), якому притаманний джентльменський етос: почуття власної гідності, яке проявляється в манері вести себе певним чином, мові, осанці, одязі; досконалість фізичної форми; тактовність, повага до жінки і т.ін. (за О.С. Цокур).

Дидактична гра – див. *Гра дидактична*.

Дидактична одиниця – див. *Навчальний елемент*.

Дидактичні тести *Didactic tests* (тести досягнень) – це набір стандартизованих завдань за визначеним навчальним матеріалом. Вони повинні відповідати наступним вимогам: валідності, надійності та об'єктивності. *Валідність тесту* означає, що тест виявляє та вимірює саме ті явища, які цікавлять розробника тесту. *Надійність тесту* означає, що результати будуть подібними в різних умовах його проведення. Розрізняють чотири *типи тестів*:

1. ті, що перевіряють знання фактів, понять, законів, теорій, тобто всіх відомостей, які треба запам'ятати та відтворити. У цьому випадку вимагаються репродуктивні відповіді;

2. ті, що перевіряють уміння виконувати мисленнєві операції на основі отриманих знань. В основному – це рішення типових завдань;

3. ті, що передбачають перевірку вмінь давати самостійну критичну оцінку вивченого;

4. ті, що перевіряють уміння вирішувати нові конкретні завдання в нетипових ситуаціях (за Р.І. Хмелюк).

Дилеми Кольберга *Dilemma of Kolberg's* – реальні життєві ситуації, які не мають правильного рішення (наприклад, вкрати ліки, якщо немає грошей чи дати людині вмерти; вимагати справедливості чи підкоритися батькам). Переживання і розмірковування під час детального обговорювання дилем створюють необхідний кожній людині досвід вирішення складних життєвих проблем та прийняття відповідальності за свої рішення (за А.В. Семеновою).

Динамічне читання – активне, раціональне, аналітичне читання з високою якістю засвоєння символічної інформації при мінімальних витратах часу і зусиль, за рахунок уміння швидко виокремлювати головні думки і запам'ятовувати текст. **Д.ч.** є одним із методів роботи з науковою літературою. В процесі навчання **Д.ч.** формуються навички миттєвого переглядового читання, швидкого вибіркового читання, швидкого пошукового читання і навіть повільного читання, уміння гнучко змінювати швидкість читання залежно від мети і труднощі тексту, уміння запам'ятовувати будь-які тексти, знаючи механізм запам'ятовування, використовуючи необхідні способи і володіючи різними стратегіями читання.

Зростання швидкості читання відбувається за рахунок формування нових навиків обробки інформації, шляхом організації високоефективного процесу навчання, що спирається на створення атмосфери співробітництва, доброзичливості і співпереживання у колективі, а також на поетапній системі навчання **Д.ч.** з урахуванням індивідуальних особливостей тих, хто навчається.

Способи динамічного читання:

- горизонтальне (2 фіксації);
- вертикальне швидкочитання;
- комбіноване (горизонтальне + вертикальне);
- скемирування і сканування;
- читання штурмом.

Прийоми динамічного читання:

- активізація перцептивних здібностей;
- поширення зони уваги;
- фіксація зору на словах і рядках;
- відмова від мисленнєвого проголошення;
- передбачення змісту;
- уживання у зміст.

Навчання прийомам **Д.ч.** здійснюється за допомогою спеціальних вправ, що забезпечують загальну активізацію здібностей сприйняття зорової інформації, поширення зони уваги (від окремих букв до обсягу цілого абзацу і сторінок) тощо (за М.В. Кулаковою).

Дистанційне навчання *Distant education* – це універсальна гуманістична форма навчання, що базується на використанні можливостей широкого спектру: традиційних, інформаційних, комунікаційних, інформаційно-комунікаційних, теле-комунікаційних технологій і технічних засобів, які створюють для користувача умови вільного вибору дисциплін, діалогового обміну з викладачем без урахування відстані та часу (за В.Д. Стасюк [110], Р.С. Гуріним [22]).

Дисципліна навчальна – див. *Навчальна дисципліна*.

Диференціація внутрішня *Inner differentiation* – це така організація навчального процесу, яка враховує індивідуальні особливості тих, хто навчається безпосередньо на занятті. В цьому випадку поняття **Д.н.** дуже схоже з поняттям індивідуалізації навчання (за А.В. Семеновою).

Диференціація гендерна – див. *Гендерна диференціація*.

Диференціація зовнішня *Outer differentiation* – враховує різні рівні успішності учнів з метою поєднання їх у спеціальні навчальні групи за певними ознаками. **Д.з.** розглядають за загальними та частковими здібностями, тобто здібностями до окремих предметів, інтересами, профілем майбутньої спеціальності тощо (за А.В. Семеновою).

Диференційована частина змісту навчання на рівні навчального предмету *Differentiated part of content of education on the level of educational subject* – це така частина змісту навчання, котра, включаючи предметний компонент, відрізняється від нього ступенем узагальненості знань та вмінь, у залежності від рівня розвитку творчого ставлення студентів до навчання (за М.Ф. Ломоновою).

Диференційоване навчання - див. *Навчання диференційоване*.

Диференційований підхід у вихованні – один із способів рішення педагогічних завдань з урахуванням соціально-психологічних особливостей груп виховання, що існують у суспільстві, як структурні чи неформальні об'єднання, чи виокремлюються педагогом за подібними індивідуальними, особистісними якостями людей. **Д.п.** займає проміжне місце між фронтальною виховною роботою із всім колективом та індивідуальною роботою із кожною особою (див. *Індивідуальний підхід*). **Д.п.** полегшує виховну діяльність педагога, тим, що дозволяє визначити зміст і форми виховання не для кожної особи (що важко в умовах великої наповненості груп), а для визначеної „категорії” осіб. Реалізації **Д.п.** сприяє організація ігор, змагань, тимчасових творчих колективів, створення спеціальних педагогічних ситуацій, які дозволять розкрити позитивні якості людей. Необхідною умовою **Д.п.** є вивчення міжособистісних взаємовідносин. **Д.п.** надає можливості впливати на відносини між особистістю і групою, групою і колективом, дітьми і дорослими і т.ін. Ефективність **Д.п.** прямо залежить від творчої атмосфери співробітництва у виховному закладі та демократичного управління ним (за А.В. Семеновою).

Діагностика конфлікту – діяльність, що спрямована на визначення сутності, виду, особливостей конфлікту на основі його аналізу, а також сукупність методів і принципів вивчення конфліктів (за Г.В. Ложкіним, Н.І. Повякель [62]).

Діагностика професійна *Professional diagnostic is* – це надання особистості, на основі її вивчення, науково-обґрунтованої допомоги щодо найбільш оптимальних для неї напрямків і засобів професійного самовизначення (за З.Н. Курлянд); вивчення вихованців з метою вироблення рекомендацій у виборі професії. **Д.п.** здійснюється спеціалістами (медиками, психологами, педагогами) шляхом використання різних методик. У процесі **Д.п.** вивчаються особливості вищої нервової діяльності особистості, стан її здоров'я, інтереси, ціннісні орієнтації, установки на вибір професії (за А.В. Семеновою, Р.С. Гуріним [98]).

Діалогічне спілкування – форма спілкування, що передбачає прийняття партнерами по спілкуванню цінностей один одного, орієнтацію на їх розуміння і визнання; виступає як продуктивна безконфліктна форма конструктивного спілкування (за Г.В. Ложкіним, Н.І. Повякель [62]).

Дієздатність громадянина – закріплена законом здатність громадянина набувати своїми діями юридичних прав та породжувати для себе юридичні обов'язки. Дієздатність визнається лише за правоздатними суб'єктами і залежить від їхнього віку та психічного стану. Дієздатність у повному обсязі виникає з настанням повноліття, тобто з досягненням 18-річного віку. У випадках, коли законом дозволяється одружуватися раніше 18 років, громадянин, який не досяг цього віку, в повному обсязі набуває дієздатності з моменту одруження (ст. 11 Цивільного кодексу України). Дієздатність не може бути обмежена інакше, як у випадках і в порядку, передбачених законом. Угоди, спрямовані на обмеження дієздатності, вважаються недійсними (ст. 12 Цивільного кодексу України).

Неповнолітні віком від 15 до 18 років володіють частковою дієздатністю у цивільних та цивільно-процесуальних правовідносинах. Вони мають право укладати угоди за згодою батьків (усиновителів) або опікунів. Самостійно ж можуть учиняти дрібні побутові угоди, розпоряджатися своєю зарплатою або стипендією, робити вклади до кредитних установ та розпоряджатися ними; бути членами селянського товариства та здійснювати права володіння, користування і розпорядження його майном; бути засновниками і членами громадських об'єднань-молодіжних організацій; реалізовувати авторські, винахідницькі права на свої твори, винаходи, раціоналізаторські пропозиції, промислові зразки, відкриття. Але за наявності достатніх підстав орган опіки і піклування може обмежити право не повнолітнього самостійно розпоряджатися своєю зарплатою або стипендією (ст. 13 Цивільного кодексу України).

Неповнолітнім віком до 15 років належить мінімальна дієздатність. Вони мають право учиняти дрібні побутові угоди. Іноді угоди укладають від їхнього імені батьки (усиновителі) або опікуни. Вони мають право робити вклади у кредитні установи і розпоряджатися ними.

Неповнолітні віком від 15 до 18 років відповідають за шкоду, яку вони заподіяли, на загальних підставах. Батьки (усиновителі) або опікуни несуть відповідальність у випадках, коли в неповнолітнього немає майна або

заробітку, достатнього для відшкодування заподіяної ним шкоди, якщо вони не доведуть, що шкода сталася не з їхньою вини. За шкоду, заподіяну неповнолітнім, який не досяг 15 років, відповідають його батьки (усиновителі) або опікуни, якщо не доведуть, що шкода сталася з їх вини.

Дієздатність повнолітнього громадянина може бути обмежена лише на підставі рішення суду у порядку, передбаченому цивільно-процесуальним законодавством, якщо громадянин внаслідок зловживання алкогольними напоями або наркотичними засобами ставить себе і свою сім'ю у тяжке матеріальне становище. У цьому випадку над ним встановлюється піклування. Він може укласти лише дрібні побутові, угоди. У разі припинення зловживання алкогольними напоями або наркотичними засобами суд скасовує обмеження обсягу дієздатності.

Повнолітній громадянин, який внаслідок психічної хвороби або недоумства неспроможний усвідомлювати та контролювати свої дії, може бути визнаний судом недієздатним у порядку, передбаченому цивільно-процесуальним законодавством. Над ним встановлюється опіка. Від імені недієздатного громадянина угоди укладає його опікун. Суд може поновити дієздатність такого громадянина у разі його одужання або значного поліпшення стану здоров'я (ст. 256-260 Цивільного процесуального кодексу України) (за Г.Х. Яворською).

Дії розумові – див. *Розумові дії*.

Ділова гра – див. *Гра ділова*.

Дія Act – одиниця діяльності, довільна, навмисна, опосередкована активність, спрямована на досягнення усвідомлюваної цілі (за Т.Л. Обуховою).

Дія конфліктна – самий активний і напружений етап розгортання конфліктного процесу, що виявляється в активній дії однієї або всіх сторін, які беруть участь у конфлікті та спрямований на блокування, послаблення, нанесення збитку, усунення або знищення суперника (за Є.М. Бабосовим [7]).

Діяльність Activity – специфічно людська, регульована свідомістю активність, зумовлена потребами і спрямована на пізнання та перетворення зовнішнього світу людини (за М.М. Заброцьким [33]); фізична та психологічна форма активності суб'єкта; мотивований процес досягнення усвідомлено поставленої мети з використанням тих чи інших засобів та прийомів для її досягнення. Особливості **Д.** визначені змістом мети, мотивами, предметом на який вона спрямована, засобами, способами та прийомами, за допомогою яких відбувається її здійснення, умовами, за яких ця діяльність проходить, та її результатами (за А.В. Семеновою [96]).

Діяльність економічна – див. *Економічна діяльність*.

Діяльність інтелектуальна – див. *Інтелектуальна діяльність*.

Діяльність колективна – див. *Колективна діяльність*.

Діяльність педагогічна *Pedagogical activity* – цілісний процес, що потребує спираючись на синтез умінь та знань різних наук. Одними з найважливіших факторів у підготовці фахівця є докорінне поліпшення його теоретичної підготовки, формування наукового стилю мислення й пізнавальної самостійності. Практична діяльність дозволяє перевірити достовірність ряду теоретичних положень. Форми зв'язку теоретичного мислення та практики у процесі пізнання різноманітні. Теоретичне мислення виступає як план самої практичної діяльності (за О.І. Піскуновим [82]).

Д.п. містить наступні компоненти: ціль, засоби, об'єкт, суб'єкт, процедура (технологія чи спосіб здійснення мети), що відрізняються своєю специфікою, і результат. До аналізу сутності і структури **П.д.** виділяється три підходи: системний, управлінський і технологічний:

- системний підхід, **Д.п.** розглядається як цілісна система, що містить взаємозалежні компоненти, основними з яких є гностичний, конструктивний, організаторський і комунікативний;
- управлінський підхід, **Д.п.** – як процес керування навчально-пізнавальною діяльністю тих, хто навчається у процесі засвоєння навчального матеріалу;
- технологічний підхід, **Д.п.** розглядається як процес вирішення безлічі функціональних задач і вважається, що в її структурі можна чітко виділити етапи з визначенням на кожному з них домінуючих функцій та завдань (за І.А. Левіною).

Види педагогічної діяльності:

- діагностична;
- орієнтаційно-прогностична;
- конструктивно-проектувальна;
- організаційна;
- інформаційно-пояснювальна;
- комунікативно-стимулююча;
- аналітико-оцінна;
- дослідницько-творча (за І.Ф. Харламовим [120]).

Діяльність продуктивна – див. *Продуктивна діяльність*.

Діяльність репродуктивна – див. *Репродуктивна діяльність*.

Діяльність розумова – див. *Розумова діяльність*.

Діяльність спільна гуманістична *Mutual humanistic activity* – спільність емоційних переживань, зміна позицій у грі і спілкуванні, що формує в особи гуманне ставлення до інших (за І.В. Бужиною [14]).

Діяльність спільна членів студентської групи – див. *Спільна діяльність членів студентської групи*.

Діяльність творча – див. *Творча діяльність*.

Діяльність учителя професійна – див. *Професійна діяльність учителя*.

Діяльність учителя професійна з розвитку творчих здібностей – див. *Професійна діяльність учителя з розвитку творчих здібностей*.

Діяльності дослідницької етапи *Stages of researching activity*:

- 1) вибір теми та поставлення завдання;
- 2) вивчення „історії питання” (знань, які накопичені людством за наданою темою на теперішній час;
- 3) збір матеріалу (джерелом якого можуть бути спостереження або так звані інформаційні фонди);
- 4) обробка отриманого матеріалу;
- 5) висування гіпотез;
- 6) експериментальна перевірка гіпотез;
- 7) опис результатів, у вигляді придатному до використання (за В.Д. Стасюк [110]).

Діяльності задача – див. *Задача діяльності*.

Діяльності навчальної види *Kinds of educational activity*:

- *організаційно-технічна* (спрямована на організацію і технічне виконання завдань);
- *пізнавальна* (пов'язана з оволодінням знаннями).
- *практична* (виконання робіт тренувального характеру, застосування знань на практиці) (за І.А. Левіною).

Діяльності об'єкт – див. *Об'єкт діяльності*.

Діяльності професійної вчителя структура – див. *Структура професійної діяльності вчителя*.

Діяльності стиль індивідуальний *The individual style of activity* – індивідуальна своєрідна система психологічних засобів, до яких свідомо, чи підсвідомо звертається людина з метою найкращого урівноваження власної (типологічно обумовленої) індивідуальності з предметними зовнішніми умовами діяльності (за Є.А. Клімовим [47]).

Діяльності тип – див. *Тип діяльності*.

Діяльності задача типова *Typical tasks of activity* – узагальнена задача діяльності, що є характерною для більшості виробничих або соціальних ситуацій і не містить конкретних даних, а, отже, не має конкретного рішення (можуть бути визначені тільки шляхи вирішення) (за В.Є. Воловник, В.О. Ройлян).

Добро *Good* – одне із найбільш загальних імперативно-оціночних понять моралі і категорія етики; виражає позитивне моральне значення явищ суспільного життя в їх співвідношенні з ідеалом. Протилежність добра – зло. **Д.** – те, що сприяє моральному вдосконаленню людини і спасінню його душі (за О.М. Яцієм [131]).

Довіра *Trust* – відношення до іншої людини, її дій засноване на впевненості в її порядності, щирості, вірності, добросовісності, компетентності, правоті (за О.М. Яцієм [131]).

Додаток до диплома. Документ, закріплений за дипломом про вищу освіту, складають національною та англійською мовами із зазначенням сутності, рівня, змісту та статусу навчання, яке успішно здобуто. **Д.д.** містить додаткову інформацію про національну систему вищої освіти, яка відповідає кваліфікації суттєвого контексту освіти. Інформація конкретної країни про виконання додатка до диплома поширюється в країнах, які беруть участь у програмі Socrates.

Розроблений Європейською комісією, Радою Європи та ЮНЕСКО, щоб спростити міжнародне пересування та установити академічне і професійне впізнавання кваліфікацій (дипломи, рівні, сертифікати тощо) (за В.С. Журавським, М.З. Згуровським [32]).

Досвід – результат чуттєвого емпіричного віддзеркалення у свідомості людини об'єктивної дійсності, що відбивається в єдності знань, умінь і навичок (за М.І. Конюховим [105]).

Дослідження гендерні – див. *Гендерні дослідження*.

Дослідження наукове *Scientific research* – це постановка та розв'язання об'єктивно нової проблеми (завдання), отримання об'єктивно нових знань. **Д.н.** розподіляють на теоретичні (мета яких – власне нові знання про світ) та прикладні, що спрямовані на вивчення можливостей застосування таких знань. Головною оцінкою роботи при цьому є новизна отриманих результатів (до прикладних праць, крім того, – їх застосовність, корисність). Об'єктивно тільки нова та корисна робота може вважатися справжнім науковим дослідженням. (за А.В. Семеновою [93]).

Досягнень тест – див. *Тест досягнень*.

Е

Евристика *Heuristics* – наука, яка досліджує закономірності творчої діяльності людини, теорію та практику організації виборчого пошуку при рішенні складних інтелектуальних задач (за Н.В. Конюховим [105]).

Евристичне навчання *Heuristic training* – навчання, за яким ставиться головне завдання – конструювання учнем особистісного смислу, цілей та змісту навчання, а також процесу його організації (за А.В. Семеновою [95]).

Екологічна освіта *Ecological education* – процес і результат засвоєних екологічних знань, умінь, навичок і пов'язаних з ними практичних та пізнавальних способів діяльності (за І.О. Бартеневою [8]).

Екологічна свідомість *Ecological consciousness* – сукупність знань, уявлень людини про її взаємовідношення, взаємозв'язки, взаємозалежності, взаємодії зі світом природи. На цій основі формується відповідне позитивне відношення до природи, усвідомлення людиною себе як її частини (за І.О. Бартеневою [8]).

Екологічне виховання *Ecological upbringing* – тривалий багатofакторний цілеспрямований процес формування екологічної свідомості й екологічної культури. Наслідком **Е.в.** людини є формування мотивів, потреб, звичок цілеспрямованої екологічної поведінки та природоохоронної діяльності, здорового способу життя (за І.О. Бартеневою [8]).

Екологічно орієнтована педагогіка *Ecologically oriented pedagogic* – ґрунтується на принципах природовідповідності, екології соціального середовища, екології внутрішнього світу особи, екологізації навчання та виховання (за І.О. Бартеневою [8]).

Економічна діяльність *Economic activity* – процес поєднання дій, які призводять до отримання відповідного набору продукції чи послуг. Вид **Е.д.** має місце тоді, коли об'єднуються ресурси (устаткування, робоча сила, технологічні засоби, сировина та матеріали) для створення виробництва конкретної продукції та надання послуг. Таким чином, **Е.д.** характеризується використанням ресурсів, виробничим процесом, випуском продукції та наданням послуг (за В.Є. Воловник, В.О. Ройлян).

Економічна освіта безперервна – див. *Безперервна економічна освіта*.

Економічне виховання – *Economic education* організована педагогічна діяльність, що спрямована на формування економічної культури у тих, хто навчається. *Метою Е.в.* є виховання студентів як спеціалістів, що несуть гуманістичні ідеали, цивілізовані норми стосунків людей, ставлення до народу, Вітчизни, самих себе; формування прагнення до творчої роботи в сучасних умовах, вирішення складних економічних завдань у майбутній практичній діяльності. *Завдання Е.в.:*

- сприяння формуванню професійної спрямованості особистості

майбутнього фахівця, прагнення оволодіти необхідними економічними знаннями, уміннями, культурою;

- формування духовної економічної культури, гуманного ставлення до людей, розвиток бережливого ставлення до предметів матеріальної та духовної культури;

- виховання економічної культури, формування відповідального ставлення до виконання законів, конституційних обов'язків, пов'язаних з економікою;

- формування нового економічного управлінського мислення;

- здобуття умінь та навичок економічного обґрунтування будь-яких громадських заходів (за А.В. Семеновою).

Екскурсія *Excursion* — форма організації навчання. Може проводитися в музеї, на виставці, на природі, на виробництві тощо. В ході екскурсії вчитель доповнює навчальний матеріал, демонструє його в реальній ситуації, уточнює, відповідає на запитання, допомагає тим, хто навчається самостійно робити висновки (за І.О. Бартеневою).

Експеримент *Experiment* (від лат. *experimentum* — проба, досвід) — науково-обґрунтований досвід; перевірка гіпотези; відтворення будь-ким розробленої автором методики (технології, системи заходів і т. ін.) в нових умовах; дослідна робота в закладі освіти з тієї чи іншої проблеми; метод пізнання, за допомогою якого в природних чи спеціально створених, контрольованих і керованих умовах досліджується явище, відшукується новий спосіб розв'язання завдання, проблеми; строго спрямована і контрольована діяльність зі створення й апробування нових технологій; метод дослідження, який припускає виділення істотних факторів, що впливають на результати діяльності, і що дозволяє їх варіювати з метою досягнення оптимальних результатів.

Розрізняють **Е. природний** (в умовах звичайного процесу) і лабораторний — створення спеціальних умов для перевірки. В педагогіці найчастіше використовують природний експеримент. Він може бути *тривалим* чи *короткочасним* (за Р.І. Хмельюк).

Експеримент педагогічний — дослідна діяльність з метою вивчення причинно-наслідкових зв'язків у педагогічних явищах, що припускає дослідне моделювання педагогічного явища й умов його перебігу; вплив дослідника на педагогічне явище; вимір результатів педагогічного впливу і цієї взаємодії; спеціально організована перевірка того чи іншого методу, прийому роботи для виявлення його педагогічної ефективності. **Е.п.** може бути:

- *пілотажнийним* („зондаж”, пошуковий експеримент) — пробно-пошукове дослідження, що проводиться (за необхідністю) до початку активного застосування розробленого методичного апарату з метою його допрацювання, уточнення. В процесі пілотажного експерименту встановлюється необхідний обсяг вибірки, уточнюються деталі анкет, тестів і т.ін. та організаційні форми проведення дослідження;

- *констатувальним* (первинно-діагностувальний), який встановлює тільки реальний стан справ у навчально-виховному процесі;

- *формувальним* (перетворювальним), коли проводиться цілеспрямована його організація для визначення умов (методів, форм і змісту)

розвитку особистості чи колективу. Формувальний експеримент вимагає наявності для порівняння *контрольних* та *експериментальних* груп.

Труднощі в реалізації експерименту полягають у тому, що необхідно досконало володіти технікою його організації і проведення, тут вимагаються особлива делікатність, такт, педантичність з боку дослідника, уміння встановлювати контакт із випробуваними (за А.В. Семеновою, А.М. Ващенко).

Екстернальність – загальна поведінкова тенденція покладатися на зовнішні обставини або інших людей у різних життєвих ситуаціях (за О.В. Лібіним [59]).

Електронний підручник– див. *Підручник електронний*

Елемент навчальний – див. *Навчальний елемент*.

Емоції *Emotions* (від лат. *emoveo* – потрясаю, хвилюю) – психічне відображення життєвого сенсу явищ і ситуацій у формі безпосереднього пристрасного переживання, що обумовлено відношенням об'єктивних властивостей до потреб суб'єкта; суб'єктивна форма виявлення потреби, яка попереджує діяльності щодо її задоволення, спонукає та спрямовує її (за О.В. Петровським, М.Г. Ярошевським [90]); реакції людини на вплив внутрішніх і зовнішніх подразників, які мають чітко виражений суб'єктивний окрас і охоплюють усі види вразливості та переживань; диференційовані та стійкі почуття, що виникають на основі вищих соціальних потреб (за А.М. Прохоровим [106]); спільна функція фізіологічно-збуджувальної ситуації, її оцінка та ставлення суб'єкта до цієї ситуації (за К. Ізард [37]); відображення не предметів і явищ, а об'єктивних відношень, в яких предмети та явища знаходяться відносно до потреб людини, що викликає у свідомості не образ предмета, а переживання (за Л.В. Кондрашовою, Л.Е. Соколовою [48]); реакція людей і тварин на вплив зовнішніх і внутрішніх подразників, які мають яскраво виражене суб'єктивне забарвлення і охоплюють усі види чутливості і переживань, що пов'язані з задоволенням (*позитивні емоції*) або незадоволенням (*негативні емоції*) різних потреб організму (за Т.Л.Обуховою).

Емоційна компетентність (від лат. *emover* – хвилювати і *competentis* – відповідний) – здібність особистості здійснювати оптимальну координацію між своїми емоціями і цілеспрямованою поведінкою. (за О.В. Лібіним [59]).

Емоційно-позитивне ставлення дитини до навчання - див. *Ставлення дитини до навчання емоційно – позитивне*.

Емпатія *Empathy* – здібність до розуміння емоційного стану іншої людини в формі співчуття (за С.С. Єрмаковою [30]); розуміння й відчуття психічного стану партнера, співпереживання, єднання з думками і проникнення в емоційну сферу партнера, бажання допомогти (за Е.К. Економовою [27]).

Емпатія етнічна (Етноемпатія) – *Ethnic empathy* (*Ethnoempathy*) емоційна чуйність, співпереживання, що має спрямованість на представників інших національностей, народів та рас (за З.Н. Курлянд).

Емпатійне спілкування – див. *Спілкування емпатійне*.

Естетичне виховання *Aesthetic education* – це формування здібності повноцінного сприймання, розуміння й оцінювання прекрасного в житті, праці, мистецтві, творчості; розвиток здатності насолоджуватися прекрасним. Для цього більшості людей потрібна спеціальна підготовка, тому дитині необхідна естетична освіта. *Складовою частиною Е.в.* є художнє виховання, яке розвиває здатність сприймати, розуміти, насолоджуватись, оцінювати мистецтво, брати посильну участь у його розвитку. До *основних завдань Е.в.* належать:

- розвиток естетичного сприйняття;
- формування естетичного смаку;
- розвиток здібності діяти за „законами краси”, творчих вмінь створювати прекрасне у всіх галузях життєдіяльності.

Розвиток здатності до естетичного освоєння дійсності передбачає формування всіх елементів естетичної свідомості (почуттів, поглядів, переживань, потреб, ідеалів). Сенситивним періодом для розвитку естетичних емоцій, почуттів, співпереживання є дошкільний та молодший шкільний вік. На основі художнього досвіду розвинутого естетичного сприйняття формується *естетичний смак*, тобто здатність оцінювати і відрізняти прекрасне від потворного, класичне від одноденного, високохудожнє від функціонального. *Е.в.* здійснюється у процесі навчання та в позакласній позаурочній культурно-виховній роботі, передусім, на уроках літератури та мистецтва (музичного, образотворчого) (за І.О. Бартеневою).

Естетичне виховання студентів педагогічних закладів вищої освіти *Aesthetic education of students of higher pedagogical educational institutions* – цілеспрямований процес формування естетичної культури, творчої активної особистості, здатної сприймати, відчувати, оцінювати прекрасне, трагічне, комічне, потворне в житті і мистецтві, жити й діяти „за законами краси”, а також здійснювати відповідний вид виховання школярів у своїй майбутній педагогічній діяльності. *Мета Е.в.* – продовжити формування в студентів умінь бачити, відчувати, розуміти і створювати красу, а також сформувати в них готовність до здійснення естетичного виховання школярів на достатньому рівні. *Завдання Е.в.* студентів: продовження формування здатності сприймати, відчувати, правильно розуміти і цінувати прекрасне в довкіллі та мистецтві, формування навичок використання засобів мистецтва в ході виконання професійних обов’язків, для пізнання життя людей, самої природи; розвиток глибокого розуміння краси природи, здатності берегти цю красу; озброєння знаннями, а також прищеплювання умінь і навичок в галузі доступних видів мистецтв *Е.в.* – музики, співу, малювання, художнього слова; розвиток творчих здібностей, умінь і навичок відчувати і створювати красу в навколишньому житті, на заняттях, вдома, у побуті; розвиток розуміння краси в людських відносинах, бажання й умінь вносити красу в побут; формування готовності до проведення цього виду виховання в школі (за І.О. Бартеневою).

Еталон – ідеальна модель, яка складається з набору певних якостей і властивостей, що відповідають виду самовдосконалення (за Р.С. Гуріним).

Етапи розвитку студентської групи в колективі *Stages of development of students' group in a collective:*

1) *номінальна група* (формально існуюча) – визначення спільних та індивідуальних завдань і цілей, складання програми дій, розподіл функцій, вибори керівництва для регуляції виділеними видами діяльності за участю викладача. Програма дій і цілі охоплюють вимоги до всіх та кожного. Основним є авторитарний підхід до управління;

2) *група-асоціація* (спільна мета, офіційна структура, діяльність кожного індивідуальна) – формування товариських, колективістських стосунків у процесі організованих основних видів творчої діяльності (пізнавальної, ігрової, трудової, педагогічної, соціально-економічної, художньо-естетичної, фізкультурно-оздоровчої, управлінської тощо). Функціонує співуправління (викладач коригує діяльність колективу, орієнтуючись на самостійність і організованість, творчу активність, товариські відносини). Провідними є відносини співробітництва, обов'язку, відповідальності;

3) *група-кооперація* (спільна мета, єдність дій, психологічна сумісність не існує) – самостійне виконання запрограмованих завдань, які охоплюють усі сторони життя колективу з урахуванням процесу розвитку всіх. Функціонує самоврядування, відносини співробітництва;

4) *колектив* – усі справи вирішуються самостійно й організовано, здійснюється допомога іншим групам. Постійно формуються перспективні цілі. Функціонує самоуправління, взаємини дружби, поваги і любові, довіри, взаємної вимогливості тощо (за Т.Ю.Осиповою [78]).

Етика – наука про мораль, її природу, структуру та особливості походження й розвитку моральних норм і взаємовідносин між людьми в суспільстві (за І.Ю. Потаповою).

Етнопедагогіка *Ethno pedagogic* – наука, що вивчає народні та національні особливості виховання (за О.М. Яцієм).

Етноцентризм – прагнення вважати власні погляди, уявлення звичаї і цінності істинними і виправданими, а цінності інших людей другорядними і відхиленими від норми [89].

Етос *Ethos* – це стиль життя суспільної групи, загальна орієнтація певної культури, прийнята в ній ієрархія цінностей, яка виражена в явному вигляді, чи може бути виведеною із поведінки членів групи (за О.С. Цокур).

Ефективність – показник результату в співвідношенні до витрачених ресурсів (за А.В. Семеновою).

Є

Європаспорт (створений за ініціативою Ради Європи) – це розповсюджений у всій Європі двомовний документ, що затверджує періоди навчання за межами рідної країни та мобілізує освіту по всій Європі. **Є.** містить інформацію про зміст та якість здобутих кваліфікацій та дані про міжнародний досвід, навички та потрібні знання. **Є.** затверджує не тільки етапи професійного навчання, а також практичні навчальні періоди у галузі вищої освіти (за В.С. Журавьким, М.З. Згуровським [32]).

Європейська система трансферу оцінок ЄСТО (*ECTS - European Communiti Course Credit Transfer System*) – це кредитна система, яка пропонує спосіб вимірювання та порівняння навчальних досягнень і переведення їх з одного ВЗО до іншого. Спочатку система виникла під впливом програми Erasmus (1989-1996) та тестувалася протягом шести років як пілотна схема, де було задіяно 145 ВЗО в усіх країнах-учасниках ЄС та ЄЕС. Із дня впровадження Інституційного контракту в програмі Socrates-Erasmus усі європейські ВЗО можуть брати участь в ECTS. Як ефективний інструмент створення взаємозаліку та управління академічним впровадженням система ECTS підтримує європейську мобільність. Переведення створено наданням деталізованої інформації з курсу навчання. Важливі засоби, які використовували у роботі ECTS та управлінні академічним визначенням, подано в інформаційному пакеті, договорі про навчання та дублікаті офіційних документів. Можливість використання ECTS у професійному навчанні обговорюється (за В.С. Журавьким, М.З. Згуровським [32]).

Європейський простір вищої освіти. Розвиток структури Європейського простору вищої освіти до 2010 року – найважливіше завдання міністрів освіти Європи для плідної співпраці інститутів вищої освіти у межах Європи. Водночас, країни-учасниці прагнуть установити об'єднані структури в системах європейської вищої освіти та висунули ряд вимог до структури Болонського процесу. Потрібно вдосконалити мобільність студентів та викладачів, визначити рівні та гарантії якості навчальних програм. Крім того, треба встановити структуру, основу на двох головних циклах, та систему кредитів, таку як ECTS. Перші результати впровадження та первинного встановлення на час Берлінської конференції 2003 року можна побачити в заключному комюніке, яке підписали міністри освіти Європи з нагоди зустрічі спостерігачів за Болонським процесом у Празі 2001 року (за В.С. Журавьким, М.З. Згуровським [32]).

Європейський простір дослідницької діяльності. У січні 2000 року Європейська комісія опублікувала звернення „Про Європейський простір дослідницької діяльності”, ініціатором якого був уповноважений з питань дослідництва Філіп Баскін. Воно спрямоване на створення кращої структури умов проведення досліджень, щоб Європа стала світовим лідером у сфері освіти. Документ пропонує безмежну політику виконання досліджень у Європі, основу на кращій співпраці дослідників та науковців країн-учасниць, які удосконалюватимуть координацію досліджень у межах ЄС без зайвої бюрократії

та великих коштів. Європейський простір дослідницької діяльності сприятиме загальному користуванню науковими ресурсами, створить робочі місця на довгостроковій базі та збільшить конкуренцію в Європі (за В.С. Журавьким, М.З. Згуровським [32]).

Ж

Життєва позиція *Vital position* – це спосіб самовизначення особистості в житті, узагальнений на основі її життєвих цінностей, який відповідає основним її нахилам. Він являє собою результат взаємодії особистості з її власним життям і є її особистим надбанням (за С.С. Ермаковою [30]).

З

Завдання дослідження – це те, що потребує виконання за допомогою засобів теоретичного чи емпіричного мислення (порівняння, класифікація, конкретизація). Завдання конкретизують мету з урахуванням предмета дослідження й узгоджуються з гіпотезами (“виявити”..., “з’ясувати”..., “проаналізувати”..., “визначити”..., “одержати”).

Загальнопедагогічна підготовка *General pedagogical training* – це процес навчання студентів у системі навчальних занять з педагогічних дисциплін і педагогічної практики та результат, що характеризується певним рівнем розвитку особистості вчителя, сформованості загальнопедагогічних знань, умінь та навичок. До *загальнопедагогічних якостей* особистості належать: вірність науково-педагогічних поглядів на роль спадковості, середовища виховання при формуванні особистості; розуміння причин та рушійних сил розвитку особистості; стан професійної спрямованості особистості; соціально і професійно найбільш значущі властивості особистості. *Професійні якості* вчителя визначаються його теоретичною, методичною підготовленістю за спеціальністю, а також психолого-педагогічною теоретичною, практичною підготовленістю та розвиненістю педагогічних пізнавальних, конструктивних, комунікативних, інформаційних, організаторських умінь. *Індивідуальні психологічні якості* містять: педагогічну спрямованість психічних процесів; розвиненість педагогічного мислення, уяви та пам’яті, емоційну чутливість, розвиненість волі та культуру темпераменту (за В.Г. Орищенко [77]).

Задатки *Inclinations* – успадковані анатомо-фізіологічні особливості, які є основою для розвитку на їх ґрунті здібностей; це природні потенції виникнення та розвитку певних психічних властивостей. Людина успадковує не здібності, а лише задатки, які можуть реалізуватися або не розвинути у здібності. Для реалізації задатків потрібні певні людські умови життя індивіда та засоби, створені суспільством (за А.В. Семеновою [95]).

Задача діяльності *Task of activity* – мета діяльності, що задана в певних умовах і може бути досягнута в результаті визначеної *структури діяльності*, до якої віднесено:

- *предмет діяльності* (праці) – те, що суб’єкт має до початку своєї діяльності і що підлягає трансформації у продукт;
- *засіб діяльності* (праці) – об’єкт, що опосередковує вплив суб’єкта на предмет діяльності, або те, що звичайно називають „знаряддям праці”, і

стимули, що використовуються, наприклад, у діяльності управління;

- *процедура діяльності* (праці) – це технологія (спосіб, метод) одержання бажаного продукту. Інформація про спосіб діяльності фіксується у вигляді програми або алгоритму на деяких матеріальних носіях;

- *умови діяльності* (праці) – характеристика оточення суб'єкта в процесі діяльності (температура, склад повітря, рівень акустичних шумів, пристосованість приміщення до праці, меблі, а також соціальні умови та час);

- *продукт діяльності* (праці) – те, що одержано в результаті трансформації предмета в процесі діяльності.

Види З.д.:

- *професійні задачі* – задачі діяльності, що безпосередньо спрямовані на виконання завдання (завдань), яке (які) поставлено(і) перед фахівцем як професіоналом;

- *соціально-виробничі задачі* – задачі діяльності, що пов'язані з діяльністю фахівця у сфері виробничих відносин у трудовому колективі (наприклад: інтерактивне та комунікативне спілкування, тощо);

- *соціально-побутові задачі* – задачі діяльності, що виникають у повсякденному житті та пов'язані з домашнім господарством, відпочинком, родинним спілкуванням, фізичним і культурним розвитком тощо і можуть впливати на якість виконання фахівцем професійних та соціально-виробничих задач (за В.Є. Воловник, В.О. Ройлян).

Задача діяльності типова – див. *Типова задача діяльності*.

Закон – необхідне, існуюче, усталене відношення, що повторюється між явищами в природі та суспільстві. **З.** відбиває загальні відносини, зв'язки, що є притаманними всім явищам даного класу. Існують три *основні групи З.*: специфічні або часткові; загальні для великих груп явищ; універсальні. Між загальними і частковими **З.** існує діалектичний взаємозв'язок: загальні **З.** діють через часткові, а останні являють собою прояв загальних. **З.** мають об'єктивний характер, існують незалежно від свідомості людей. Пізнання **З.** складає завдання науки, є підґрунтям перетворення людьми природи і суспільства (за А.В. Семеновою, А.М. Ващенко).

Закон України «Про освіту» *Ukrainian law “About education”*. У законі стверджується, що метою освіти є всебічний розвиток людини, як особистості та найвищої цінності суспільства. Освіта в Україні ґрунтується на засадах гуманізму, демократії, національної свідомості, взаємоповаги між націями і народами. Громадяни України мають право на безкоштовну освіту в усіх державних навчальних закладах незалежно від статі, раси, національності, соціального та майнового стану, світоглядних переконань, стану здоров'я, місця проживання та інших обставин.

Закон визначає **основні принципи освіти в Україні**:

- доступність для кожного громадянина всіх форм і типів освітніх послуг;

- рівність умов кожної людини для повної реалізації її здібностей, таланту, всебічного розвитку;

- гуманізм, демократизм, пріоритетність загальнолюдських духовних цінностей;

- органічний зв'язок із світовою та національною історією, культурою, традиціями;
- незалежність освіти від політичних партій, громадських і релігійних організацій;
- науковий світський характер освіти;
- інтеграція з наукою і виробництвом;
- взаємозв'язок з освітою інших країн;
- гнучкість і прогностичність системи освіти;
- єдність і наступність системи освіти;
- безперервність і різноманітність освіти;
- поєднання державного управління і громадського самоврядування в освіті.

Закони педагогічні *Pedagogical laws* – це об'єктивно існуючі внутрішні необхідні зв'язки між багатьма педагогічними явищами:

- *Закон об'єктивного характеру виховання* – виховання завжди відповідає характеру тих суспільних відносин, в рамках яких воно функціонує.
- *Закон виховного характеру навчання* – у процесі навчання засвоюються певні знання, вміння, навички, внаслідок чого формується світогляд, що визначає вчинки та дії людини. Отже, навчання носить виховний характер; у процесі виховання людина здобуває певні знання, розвиває свої пізнавальні здібності тощо.
- *Закон виховання особистості в діяльності* – цей закон зумовлений тим, що особистісний розвиток людини відбувається тільки завдяки тому, що вона привласнює суспільний досвід шляхом включення у різноманітні види діяльності. Ця діяльність повинна бути цікавою та особистісно-значущою для людини, пробуджувати її творчі сили.
- *Закон природовідповідності виховання і навчання*, тобто виховання і навчання повинні відповідати фізіологічним, психічним, віковим та статевим особливостям розвитку людини.
- *Закон залежності ефективності виховання від особистості вихователя, його авторитету, майстерності і т. ін.*, який відображає особливість педагогіки як науки та як мистецтва.
- *Закон потреби великої промисловості у всебічному гармонійному розвитку особистості.* Розвиток сучасної промисловості епохи НТР потребує постійного зростання загальноосвітнього та технічного рівня працівників, що пов'язане з необхідністю впровадження нової техніки та передових технологій і, отже, вимагає постійної готовності до змін характеру праці і самих професій, а це об'єктивно викликає потребу всебічного гармонійного розвитку всіх людей, які беруть участь у виробництві.

Закони акмеологічні – див. *Акмеологічні закони*.

Закономірності акмеологічні – див. *Акмеологічні закономірності*.

Закономірності педагогічного процесу загальні *General regularities of pedagogical process*:

1. *Закономірність динаміки педагогічного процесу* – педагогічний процес як взаємодія між вихователями і вихованцями має поступовий, ступеневий

характер, більш вагомим проміжним досягненням відповідають більш вагомі кінцеві результати.

2. Закономірність *розвитку особистості в педагогічному процесі*, що залежить від її спадковості, виховного та навчального середовища.

3. Закономірність *управління навчально-виховним процесом* – ефективність його залежить від інтенсивності зворотних зв'язків між вихованцями і вихователями, величини, характеру й обґрунтування коригуючих впливів на вихованців.

4. Закономірність *стимулювання* – продуктивність педагогічного процесу залежить від дії внутрішніх стимулів (мотивів) навчально-виховної діяльності і від інтенсивності характеру та своєчасності зовнішніх (громадських, педагогічних, моральних та ін.) стимулів.

5. Закономірність *єдності чуттєвого, логічного та практичного у педагогічному процесі* – його ефективність залежить від інтенсивності і якості чуттєвого сприйняття, логічного осмислювання того, що сприймається, практичного застосування того, що осмислюється.

6. Закономірність *єдності зовнішньої (педагогічної) та внутрішньої (пізнавальної) діяльності* – ефективність педагогічного процесу залежить від якості педагогічної діяльності й якості власної навчально-виховної роботи вихованців.

7. Закономірність *обумовленості педагогічного процесу* – результати навчально-виховного процесу залежать від: потреб суспільства та особистості; можливостей (матеріально-технічних, економічних, культурних та ін.) суспільства й умов протікання цього процесу (морально-психологічних, естетичних, екологічних тощо) (за З.Н.Курлянд [51]).

Засоби самовиховання *Self educational means* – самопримус, самовизначення, самопідкорення, самонаказ, самовмовляння, самонавіювання, самопокарання, самозаохочення, самовтіха, самоінструктування, самонагадування (за О.М. Яцієм [131]).

Засоби самостимулювання *Self stimulating means* – найбільш стимулюючим потенціалом володіють: самокритика, самоаналіз, складання програми самовиховання, біографічний метод самовиховання, аутогенне тренування і т.ін. (за О.М. Яцієм [131]).

Здатність *Capability* – психологічний стан індивіда, в якому він готовий до успішного виконання певного виду продуктивної діяльності (за В.Є. Воловник, В.О. Ройлян).

Здібність *Ability* – індивідуальна особливість, що дозволяє за сприятливих умов більш успішно оволодіти тією чи іншою діяльністю (за А.В. Семеновою [95]).

Здібності педагогічні *Pedagogical endowments* – сукупність властивостей людської особистості, що відповідає вимогам педагогічної діяльності та забезпечує легке оволодіння цією діяльністю (за А.В. Семеновою [95]); проекції певних рис особистості, які відповідають вимогам навчання і виховання. До **З.п. відносять**:

1) *дидактичні* – пов'язані з передачею інформації тим, хто навчається; допомагають робити її доступною;

2) *конструктивні* – необхідні для успішного проектування та формування особистості дитини, оскільки допомагають передбачати результати педагогічної роботи;

4) *перцептивні* – забезпечують адекватне сприйняття особистості вихованця, розуміння його психічних етапів;

5) *експресивні* – це здібності до зовнішнього прояву своїх почуттів і думок, сприяють порозумінню з тими, хто навчається, сюди ж відносяться й елементи артистичних здібностей: вміння відчувати партнера, поділяти його точку зору;

6) *комунікативні* – допомагають встановлювати адекватні взаємовідносини з людьми: батьками, дітьми, колегами тощо;

7) *організаторські* – сприяють організації тих, кого навчають, колективів, а також своєї особистої діяльності (за З.Н. Курлянд [52]).

Здібності творчі *Creative abilities* – комплекс здібностей, що дозволяють за сприятливих умов більш успішно оволодіти творчою діяльністю, вони передбачають не тільки засвоєння інформації, але й прояв інтелектуальної ініціативи та створення чогось нового (за А.В. Семеновою [96]).

Зло *Evil* – те, що сприяє моральній деградації людини, штовхає її на погані вчинки (за О.М. Яцієм [131]).

Зміст навчання *Content of education* – це науково обгрунтований методичний та дидактичний навчальний матеріал, засвоєння якого забезпечує здобуття освіти і кваліфікації згідно з освітньо-кваліфікаційним рівнем.

З.н. поділяється на:

- *нормативну частину змісту навчання* – обов'язковий для засвоєння зміст навчання, сформований відповідно до вимог освітньо-кваліфікаційної характеристики як змістовні модулі із зазначенням їх обсягу і рівня засвоєння, а також форм державної атестації;

- *варіативну частину змісту навчання* – рекомендований для засвоєння зміст навчання, сформований як змістовні модулі із зазначенням їх обсягу та форм атестації, призначений для задоволення потреб і можливостей особистості, регіональних потреб у фахівцях певної спеціалізації, з урахуванням досягнень наукових шкіл і навчальних закладів (за В.Є. Воловник, В.О. Ройлян).

Зміст освіти *Content of education* – це обумовлені цілями та потребами суспільства вимоги до системи знань, умінь і навичок, світогляду та громадянських і професійних якостей майбутнього фахівця, що формуються у процесі навчання з урахуванням перспектив розвитку науки, техніки, технології та культури (за В.Є. Воловник, В.О. Ройлян); рівень розвитку особистості, предметної і соціальної компетентності людини, який формується в процесі виконання навчально-пізнавальної діяльності і може бути зафіксований як її результат на даний момент часу. Таким чином, якщо змістом навчання є система навчальної інформації, то зміст освіти визначає особистісні та професійні якості, що формуються при спільній діяльності того, хто навчає, і того, якого навчають (за В.Г. Орищенко [77]).

Змістовний модуль *Module of content* – система навчальних елементів, що поєднані за ознакою відповідності певному навчальному об'єкту (за В.Є. Воловник, В.О. Ройлян).

Змісту навчання компонент загальнодіяльнісний – див. *Компонент змісту навчання загальнодіяльнісний*.

Змісту навчання компонент предметний див. *Компонент змісту навчання предметний*.

Змісту навчання структурна модель див. *Модель змісту навчання структурна*.

Знання *Knowledge* – перевірений практикою результат пізнання дійсності, адекватне її відбиття у свідомості людини; ідеальне відтворення умовною формою узагальнених уявлень про закономірні зв'язки об'єктивної інформації. *Розрізняють:*

- *відносне знання* – це знання, яке, будучи в основному адекватним відображенням дійсності, відрізняється певною неповнотою збігу образу з об'єктом;
- *абсолютне знання* – це повне, вичерпне відтворення узагальнених уявлень про об'єкт, що забезпечує абсолютний збіг одразу з об'єктом (за Т.Ю. Осиповою)

Являючись складовою частиною світогляду людини, **З.** у великій мірі визначають його відношення до дійсності, моральні погляди і переконання, вольові риси особистості і слугують одним з джерел похилів і інтересів людини, необхідною умовою розвитку його здібностей (за Т.Л. Обуховою).

Знання учнів *Pupils' knowledge* – це наслідок педагогічно спрямованого засвоєння фактів, понять, законів науки, в якому відображені закономірності розвитку природи і суспільства. **З.у.** являються знаряддям мислення і перетворення світу (за Т.Л. Обуховою).

I

Ігровий тренінг – див. *Тренінг ігровий*.

Ідеал – уявлення про моральну досконалість, що частіше всього виражається в образі особистості, що втілює такі моральні якості, які можуть служити вищим моральним зразком (за О.М. Яцієм [131]).

Ідентифікація моральна – моральне ототожнення, уподібнення до будь-кого, будь-чого; розпізнання моральних феноменів, різних моральних аспектів будь-кого, будь-чого (за О.М. Яцієм [131]).

Ідентичність гендерна – див. *Гендерна ідентичність*.

Ідеологія гендерна – див. *Гендерна ідеологія*.

Ідея – це продукт людського мислення, форма відображення дійсності. **І.** відрізняється від інших форм мислення тим, що в ній не тільки відображається об'єкт вивчення, а й міститься усвідомлення мети, перспективи пізнання і практичного перетворення дійсності. Нова **І.** – не просто зміна уявлень про об'єкт дослідження – це якісний стрибок думки за межі сприйнятих почуттями даних і, здавалося б, перевірених рішень. Нові **І.** можуть виникати під впливом парадоксальних ситуацій, коли науковець одержує не звичайний, не очікуваний результат, який надто розходиться із загальноприйнятими положеннями науки – парадигмами (за Р.С. Гуріним).

Ідея гендерна – див. *Гендерна ідея*.

Імідж – це сформований у масовій свідомості психічний образ чого-небудь (проекту, ідеї, міста, організації) чи кого-небудь (керівника і його команди, лідера, професіонала, особистості), який створюється у відповідності з певною метою і має характер стійкого стереотипу. Це особливий, тобто спеціально сконструйований емоційно забарвлений психічний образ, який сильно впливає на емоції, поведінку та відносини особистості чи групи. Це маніпулятивний, привабливий, легко усвідомлюваний психічний образ, що передусім впливає на емоційну сферу особистості, іноді на її підсвідомість, а через них – на пояснювальні механізми свідомості й поведінки, вибір людини (за О.С. Цокур).

Імідж професійно-педагогічний – сукупність уявлень, що склалися в суспільстві про те, як повинен проявляти свою індивідуальність та поводити себе суб'єкт педагогічної діяльності відповідно до свого соціально-професійного статусу та ролі в певній освітній організації, задля формування сталого позитивного враження про їх значущість й підтримання престижу. Це емоційно вибарвлений шляхом використання знакових характеристик, що мають форму і певний зміст, образ педагога, який формується у носіїв масової свідомості при візуальній інтерпретації його зовнішнього вигляду та внутрішнього світу, й відбиває його суспільно очікувані, тобто бажані особистісні, ділові й професійні якості, ставлення до виконуваної соціальної ролі й рівень компетентності в

сфері педагогічної діяльності й комунікації, потенціал подальшого прогресивного професійного зросту, зовнішні характеристики, стиль самопрезентації та самоактуалізації в сфері освітніх послуг у вигляді стійкого стереотипу. Масова свідомість формує ідеальний професійно-педагогічний імідж певної категорії співробітників сфери педагогічного виробництва, на відповідність з яким здійснюється перевірка конкретного суб'єкта педагогічної діяльності з його реальним іміджем (за О.С. Цокур).

Іміджелогія – нова галузь науки і практики, що досліджує й враховує закономірності створення ефективного (позитивного, привабливого) іміджу когось чи чого-небудь та підвищення рівня їх престижу та репутації в суспільстві чи на ринку попиту (за О.С. Цокур).

Іміджелогія професійно-педагогічна – нова область психолого-педагогічних досліджень, що вивчає закономірності, механізми, умови й фактори, способи й засоби створення позитивного іміджу співпрацівників сфери освітніх послуг в єдності його зовнішнього й внутрішнього векторів їхньої особистісно-професійної складової, а також виявляє причини, протиріччя й засоби подолання ознак негативного іміджу педагога, що знижують його авторитет, репутацію та престиж (за О.С. Цокур).

Інваріант макроструктурний моделі змісту навчального матеріалу – див. *Макроструктурний інваріант моделі змісту навчального матеріалу*.

Індивідуалізація процесу навчання – урахування під час навчання індивідуальних особливостей учнів у всіх формах і методах, незалежно від того, які особливості і якою мірою враховуються (за Е.К. Економовою [27]).

Індивідуалізоване навчання – це індивідуалізація навчання, що обумовлює таку організацію навчального процесу, при якій здійснюється вибір способів, прийомів, темпу навчання з урахуванням індивідуальних особливостей тих, хто навчається, та рівня їх здібностей до навчання (за А.В. Семеновою).

Індивідуальний підхід у вихованні – здійснення педагогічного процесу з урахуванням індивідуальних особливостей учнів (темпераменту і характеру, здібностей, мотивів та інтересів і т.ін.), що значно впливають на їхню поведінку в різних життєвих ситуаціях. Сутність **І.п.** полягає у глибокому використанні педагогом різних форм і методів виховання з метою досягнення оптимальних результатів виховного процесу. Класичні приклади **І.п.** – доручення тому, кого навчають завдань у відповідності з його здібностями, створення спеціальних педагогічних ситуацій, що допомагають виявити його індивідуальні якості; бесіда; укладання так званої „джентльменської” угоди з тими, хто оточує вихованця про визначені способи реагування на його поведінку з метою розвитку конкретних індивідуальних рис. **І.п.** необхідний як важковиховуваний, так й благополучній особі, тому, що допомагає їй усвідомити власну індивідуальність, навчитись керувати своєю поведінкою, емоціями, адекватно оцінювати власні сили та, при необхідності, коректувати слабкі риси (за А.В. Семеновою).

Індивідуальний стиль діяльності - див. *Діяльності стиль індивідуальний*.

Індуктивний базис експериментального педагогічного дослідження – див. *Базис індуктивний експериментального педагогічного дослідження*.

Індуктивний метод навчання забезпечує перехід від одиничного до загального висновку на основі знання про всі предмети цього класу (*повна індукція*), або ж на основі знання лише про окремі предмети цього класу (*неповна індукція*) (за М.Ф. Ломоновою).

Інноватика педагогічна – див. *Педагогічна інноватика*.

Інноваційний процес у освіті – це сукупність послідовних, цілеспрямованих дій що спрямовані на оновлення освіти (за І.М. Богдановою [10]).

Інноваційні технології – сукупність засобів і методів навчально-виховного процесу, спрямованих на досягнення прогнозованого результату, що передбачають особистісно-орієнтовану взаємодію викладача і того, хто навчається в процесі взаємних опосередкованих і безпосередніх впливів. Викладач із носія наукової інформації перетворюється на організатора процесу пізнання того, хто навчається, стає його помічником і радником, той, хто навчається із об'єкта навчання перетворюється в його суб'єкт (за І.М. Богдановою [10]).

Інновація – процес комплексного створення, розповсюдження та використання нових засобів задоволення суспільних потреб, пов'язаних з вимогами того середовища, в якому нововведення здійснюються (за І.М. Богдановою [10]).

Інновація педагогічна – див. *Педагогічна інновація*.

Інсайт (від. англ. *insight* – осягання, розуміння) – раптове, логічно викладене розуміння сутності явища, ситуації загалом, рішення проблеми. Поняття І. введено німецькою гештальтпсихологією (за М.І. Конюховим [105]).

Інтеграція (від. лат. *integer* – цілий) – процес упорядкування, структурування внутрішньогрупових відношень єдності, загальних цінностей, оптимізації (за М.І.Конюховим [105]).

Інтелект і свідомість – див. *Свідомість і інтелект*.

Інтелектуальна діяльність – внутрішня діяльність особистості, під час якої вона використовує індивідуальні можливості власного інтелекту, пов'язані зі структурою інтелекту, когнітивним стилем тощо (за К.В. Неद्याлковою [73]).

Інтелектуальний потенціал особистості характеризує актуальний рівень інтелектуального розвитку, зону найближчого розвитку інтелекту, а також межу інтелектуальних можливостей особистості. Л.С.Виготський підкреслював, що зона найближчого розвитку відіграє більш вагомую роль у динаміці

інтелектуального розвитку й успішному навчанні, ніж актуальний рівень розвитку (за К.В. Недялковою [73]).

Інтелектуального розвитку особистості фактори:

- біологічні:
 - фактор *спадковості* (структура центральної нервової системи, швидкість переробки інформації і т.ін.);
 - *віковий* фактор (сензитивність конкретного вікового періоду, особливості певної вікової групи і т.ін.);
 - *статевий* фактор (особливості статі);
- соціальні:
 - фактор *середовища* (виховання, первинне оточення, пізнавальний клімат родини, колектив, неформальні групи і т. ін.);
 - *соціокультурний* фактор (суспільні підвалини, національні традиції, домінуюча культура, соціоекономічний статус родини і т.ін.),
 - фактор *мотивів, потреб, підкріплення* (мотиваційно-потребова сфера особистості, мотиви власне інтелектуальної діяльності, наявність стійкої пізнавальної потреби і т. ін.);
 - фактор *досвіду* (попередній життєвий, ментальний досвід особистості);
 - фактор *компенсації* (наявність сили волі, наполегливості, цілеспрямованості тощо);
 - *операційний* фактор (освіченість, прогалини у знаннях, практичні вміння, навички і т. ін.).

Для кожної окремої особистості існує характерний тільки для неї сумісний вплив факторів, тому зазначені фактори в їх діалектичному поєднанні визначають причину, становлять базис індивідуальних розходжень в інтелектуальному розвитку особистості (за К.В. Недялковою [73]).

Інтерактивне навчання – навчальний процес, що будується на принципах гуманізації, демократизації, диференціації й індивідуалізації та являє соціальне мотивоване партнерство, центром уваги якого є не процес викладання, а організована творча співпраця рівноправних особистостей на рівні суб'єкт-суб'єктної взаємодії. **І.н.** передбачає моделювання життєвих ситуацій, використання методів, що дають змогу створити ситуації пошуку, ризику, сумніву, успіху, протиріччя, переконання, співпереживання, задоволення чи смутку, аналізу та самооцінки своїх дій, спільне розв'язання проблем (за А.В. Семеновою).

Інтерес пізнавальний – прагнення до пізнання навколишнього світу не тільки з метою біологічної і соціальної орієнтації в дійсності, але і в найсуттєвішому відношенні людини до світу – у прагненні перейматися його багатогранністю, відображати у свідомості суттєві сторони, причинно-наслідкові зв'язки, закономірності, протиріччя; особлива вибірна направленість особистості на процес пізнання; її вибірний характер виражається в тій чи в іншій предметній області знань. У цю область людина намагається проникнути, щоб вивчити, оволодіти її цінностями (за А.В. Петровським, М.Г. Ярошевським); важлива психічна властивість людини, яка сприяє направленню всіх психічних процесів за визначеним руслом, активізує всю діяльність особистості, впливає на формування цілісної особистості (за І.О. Бартеневою [8]).

Інтереси – позитивні емоції, що мотивують навчання, розвиток умінь і навичок та формування цінностей (за С.С. Єрмаковою [30]).

Інтеріоризація (від латин. *intezioz* - внутрішній) — процес формування внутрішньої структури людської психіки за допомогою засвоєння соціальних норм, цінностей і інших компонентів соціального середовища внаслідок соціальної діяльності, процес перекладу елементів зовнішнього середовища внаслідок соціальної діяльності (за А.М. Ващенко).

Інтерпретація – формування нової якості у виконавській діяльності шляхом реалізації творчої активності виконавця, насичення виконавського процесу творчим характером (за Е.К. Економовою [27]).

Інтуїція – здібність осягати істину шляхом безпосереднього про неї розсуду без обґрунтування за допомогою доведення (за А.В. Семеновою).

Інформатизація освіти – це комплекс соціально-педагогічних перетворень, пов'язаних з насиченням освітніх систем інформаційною продукцією, засобами й технологіями. Тоді як у вузькому значенні – це впровадження в заклади системи освіти засобів, які засновані на мікропроцесорній техніці, а також інформаційної продукції та педагогічних технологій, які базуються на цих засобах (за Р.С. Гуріним [22]).

Інформаційна підготовка фахівця включає в себе формування сукупності знань, умінь та навичок, які забезпечують можливість роботи фахівця в умовах сучасного інформаційного середовища. **І.п.** майбутнього фахівця складається із формування комп'ютерної грамотності та інформаційної культури. Ці поняття є основними в концепції інформатизації освіти (за Р.С. Гуріним).

Інформаційна потреба – джерело активності людини як суб'єкта у взаємодії з довкіллям (за В.А. Ведіняпіною [17]). Потреба всього живого в інформації для орієнтовно-пристосувальної поведінки і боротьби за існування (нижчий рівень), усвідомлення людиною необхідності інформації для здійснення творчої перетворювальної діяльності (вищий рівень). **І.п.** буває *ситуативна*, а також *стійка*, яка є кроком до формування пізнавальної потреби. Пізнавальна потреба є продуктом завершеної інтелектуальної діяльності і спонукає до нової, більш складної діяльності (за І.О. Бартеневою[8]).

Інформаційні технології – системи збору, накопичення, зберігання, пошуку, обробки та подання інформації (за І.М. Богдановою [12]).

Інформаційно-модульна технологія – комплекс інформаційної і модульної технологій, спрямований на реалізацію модульного підходу до навчання із застосуванням комп'ютерних засобів управління в поєднанні з традиційними. Інформаційна технологія забезпечує комп'ютерну підтримку навчання, модульна – його індивідуалізацію, їх реалізація відбувається в ході модульного дидактичного процесу. Спрямована на оновлення навчально-виховного процесу ВНЗ за рахунок: проектування модульного дидактичного процесу, створення навчальних модулів, інтегрування основних педагогічних дисциплін, акцентування поглядів на індивідуально-орієнтований підхід до

навчально-пізнавальної діяльності студентів. Вона гарантує прогнозований кінцевий результат і завершеність процесу навчання (за І.М. Богдановою [12]).

Інформація професійна – система організації і проведення навчально-виховної роботи, спрямованої на засвоєння молоддю необхідних знань про соціально-економічні та психофізіологічні умови правильного вибору професії, формування в неї умінь аналізувати вимоги різних професій до психологічної структури власної особистості, аналізувати свої професійно значущі якості, шляхи й засоби їхнього розвитку (за З.Н. Курлянд).

Інцидент – випадок або подія, як правило неприємна, що торкаються інтересів однієї або обох ворогуючих сторін і використовується ними для розв'язання конфліктних дій (за Є. М. Бабосовим [7]).

Й

Ймовірність – в математиці – чисельна характеристика ступеню можливостей, будь-якої події, явища, процесу. **Й.** є підґрунтям особливого класу закономірностей, які досліджуються математичною статистикою, теорією ймовірностей. Ці закономірності необхідно враховувати при аналізі психолого-педагогічних явищ. **Й.** дозволяє описувати і формалізувати події, що пов'язані складними нелінійними залежностями, на розвиток яких впливає велика кількість різних факторів і які неможливо описати якісно на теперішньому етапі розвитку науки (за М.І. Конюховим [105]).

К

Канал комунікації — це сукупність засобів і способів, що забезпечують передавання інформації будь-якого виду без змін від комуніканта до адресанта. У процесі взаємодії існує досить багато різноманітних К.к. як традиційного, так і нового типу. До *традиційних К.к.* належать ті, що використовуються в процесі усної взаємодії і в основі яких лежить використання вербальних та невербальних засобів комунікації. До них належать канали, що використовуються для передавання письмової та друкованої інформації, а також ті, які використовують інші технічні прийоми передавання інформації (телефон, радіо, телетайп тощо). До нових, *нетрадиційних К.к.*, які особливо інтенсивно використовуються в сфері бізнесу в контексті його глобалізації, а в освітніх організаціях в нашій країні лише почали використовуватися протягом останніх років, належать канали електронного та відео зв'язку (факс, комп'ютерна мережа, ІНТЕРНЕТ, дистанційне навчання, використання відеокамер тощо). Сучасні К.к. дають можливість оперативно передавати й отримувати не лише текстову, її й образну інформацію (за А.В. Семеновою).

Кар'єра — це індивідуально усвідомлена поведінка (наслідок — позиція), що пов'язана з накопиченням та використанням людського ресурсу, який зростає протягом життя людини (за А.М.Ващенко).

Кар'єра професійна — процес накопичення людського ресурсу, що відбувається протягом усього трудового життя працівника (за А.М.Ващенко, Р.С.Гуріним, А.В.Семеновою).

Категорія — (від грец. *kategoria* — вислів, ознака), найбільш загальні і фундаментальні поняття, що віддзеркалюють суттєві властивості й відношення явищ дійсності та пізнання. **К.** утворюються як результат узагальнення історичного розвитку пізнання і суспільної практики. Протягом розвитку наукової дійсності і наукового знання система **К.** розвивається (за А.В. Семеновою, Р.С. Гуріним).

Каузальна атрибуція (від англ. *attributo* — приписувати, надавати) — інтерпретація суб'єктом власного сприйняття причин і мотивів поведінки інших людей, яка не ґрунтується на безпосередньому спостереженні, аналізі результатів діяльності і т.ін., а одержується шляхом „приписування” особистості, групі людей властивостей, характеристик, які лишилися за межами сприйняття і немов би домірковуються особистістю. Людям надаються властивості апіорно; мотиви їх вчинків „приписуються” їм з причини нестачі інформації або за відсутністю бажання її аналізувати (за А.В. Семеновою, Р.С. Гуріним, А.В. Ващенко).

Кваліметрія (від. лат. *qualis* — який за якістю) — галузь науки, що вивчає і реалізує методи кількісної оцінки якості; галузь диференціальної психології, що займається визначенням властивостей і їх кількісними ознаками, використовується з метою психодіагностики, психометрії (за А.В. Семеновою).

Кваліфікація *Qualification* – здатність особи виконувати завдання та обов'язки відповідної роботи. **К.** визначається через назву професії та вимагає певного освітньо-кваліфікаційного рівня (за В.Є. Воловник, В.О. Ройлян).

Клас задачі діяльності *Class of task of activity* – ознака рівня складності задач діяльності, які вирішуються фахівцем. Всі задачі діяльності розподіляються на три *класи*:

- *стереотипні задачі діяльності* – передбачають діяльність відповідно до заданого алгоритму, що характеризується однозначним набором добре відомих, раніше відібраних складних операцій, і потребує використання значних масивів оперативної та раніше засвоєної інформації;
- *діагностичні задачі діяльності* – передбачають діяльність відповідно до заданого алгоритму, що містить процедуру часткового конструювання рішення по застосуванню відповідних операцій, і потребує використання значних масивів оперативної та раніше засвоєної інформації;
- *евристичні задачі діяльності* – передбачають діяльність за складним алгоритмом, що містить процедуру конструювання рішень і потребує використання великих масивів оперативної та раніше засвоєної інформації (за В.Є. Воловник, В.О. Ройлян).

Класифікація (від. лат. *classis* – клас, розряд, *facio* – роблю, розкладаю) – систематизація спів-підпорядкованих понять (класів, об'єктів) будь-якої галузі знань або діяльності людини, що використовується для становлення зв'язків між цими поняттями або класами об'єктів. **К.** може здійснюватися і за формально-логічним принципом (наприклад, абетко-предметний покажчик) (за А.В.Семеновою).

Класно-урочна система навчання – див. *Навчання система класно-урочна*.

Когнітивний дисонанс (від лат. *cognitio* – знання, *dissonans* – різнозвучний) – стан психічного дискомфорту, покликаний одночасною наявністю, одночасною актуалізацією у психіці суб'єкта протирічних взаємовиключних потреб, мотивів діяльності, які досягають рівня внутрішнього конфлікту, вихід з якого особистість шукає шляхом раціоналізації, співіснування протирічних, логічно-несумісних висновків. Співіснування взаємовиключних потреб, мотивів у психіці без її перенапруження без патопсихічних змін можливо завдяки захисним механізмам. Подолання **К.д.** може бути досягнуто шляхом зміни первинного мотиву. Термін вперше започатковано психологом Л. Фестингером (за А.В. Семеновою).

Коефіцієнт (від лат. *co* – сумісно, *efficiens* – той, що виробляє) – чисельний множник при літерному вираженні; константа конкретної формули, для конкретної змінної (за М.І. Конюховим).

Коледж *College* – це модель елітарної школи (раніше – спецшкола), де проходять відбір діти за критерієм сформованості певної пізнавальної чи творчої потреби (за Т.Ю. Осиповою).

Колектив *Collective* – група людей, взаємовпливаючих один на іншого і пов'язаних між собою єдністю соціально-обумовлених цілей, інтересів, потреб, норм і правил поведінки, сумісно виконуваною діяльністю, єдністю засобів діяльності, єдністю волі, що відображається керівництвом колективу, в силу чого досягається більш високий рівень розвитку, на відміну від групи. До числа ознак **К.** також відносяться свідомий характер об'єднання людей, відносна його усталеність, наявність організаційної структури, наявність органів координації діяльності. **К.** можуть бути:

- *первинні* – відносять ті в яких спостерігається безпосередній між-особистісний контакт між його членами;
- *вторинні* – більш складний за своїм змістом **К.**, який складається з низки первинних (за А.В.Семеновою).

Колективізм — це якість особистості, яка виражає рівень соціального розвитку людини, що проявляється в особистій відповідальності за громадський прогрес, колектив, у постійних діях на благо суспільства. У структурі **К.** велику роль відіграють громадські інтереси особистості, її прагнення до спілкування з людьми і спільній праці з ними, вміння поєднувати громадське з особистим і, при необхідності, ставити вище інтереси колективу й суспільства. Особистість, що має колективістські якості, намагається діяти в інтересах колективу, поважає громадську думку, надає допомогу членам колективу в досягненні поставленої мети, не ставить свої інтереси вище інтересів своїх товаришів. Колектив, у свою чергу, створює можливості для задоволення інтересів особистості, для розвитку її здібностей (за Т.Ю. Осиповою).

Колективна діяльність – це активна праця всіх членів колективу разом, вміння швидко й правильно приймати рішення, планувати цілі, засоби, хід і результати цієї діяльності, узгодженість дій учасників колективної діяльності, задоволеність усіх членів результатами навчальної, громадської діяльності (за Т.Ю. Осиповою).

Компетентність (лат. *competens, competentis* – здібний, відповідний) – освічений у визначеній галузі; той, хто має право за власними знаннями чи повноваженнями виконувати або вирішувати „будь-що”. До того ж підкреслимо, що коли кажуть „це не моя компетенція”, як правило, мають на увазі саме друге значення; коли ж кажуть „він не компетентний” більш того – „професійно не компетентний”, то йдеться про відсутність знань, умінь, досвіду і т.ін. **К.** – спеціальним шляхом структуровані (організовані) набори знань, умінь, навичок і ставлень, які набуваються у процесі навчання, що дозволяють людині визначати, тобто ідентифікувати і розв'язувати незалежно від контексту (від ситуації) проблеми, що є характерними для певної сфери діяльності (за А.В. Семеновою).

Компетентність акмеологічна – див. *Акмеологічна компетентність*

Компетентність емоційна – див. *Емоційна компетентність*.

Компетенція – це внутрішні, потенційні, приховані психологічні новоутворення (знання, уявлення, програми (алгоритми) дій, системи цінностей і відношень), що потім виявляються у компетентностях людини як актуальні,

діяльнісні прояви. Ці компетентності проявляючись у поведінці людини перетворюються у її особистісні якості, властивості та, відповідно, становляться компетентностями, які характеризуються і мотиваційними, і смисловими, і регуляторними складовими, поряд з когнітивними (знаннями) та досвідом (за А.В. Семеновою, А.М. Ващенко).

Комп'ютерне навчання – така система навчання, в якій одним з технічних засобів виступає комп'ютер. Основі напрями змін у змісті навчання, що пов'язані з комп'ютером, такі: розширення й поглиблення теоретичних основ навчальних курсів унаслідок збільшення їх доступності для учнів завдяки можливостям комп'ютерних засобів, унаочнення змісту навчання, доступ до будь-якої інформації тощо.

К.н. сприяє посиленню ефективності навчання завдяки:

- широким зображувальним можливостям;
- значному розширенню кола розв'язуваних завдань;
- збагаченню предметного змісту завдань шляхом вивчення реальних виробничих і соціальних ситуацій;
- підвищенню рівня проблемності завдань;
- оновленню змісту завдань ігровими компонентами, особливих правил оперування штучними об'єктами;
- появи принципово нових завдань, зокрема на побудову експертних систем навчального призначення тощо (за М.І. Богдановою).

Комунікативний бар'єр – див. *Бар'єр комунікативний*.

Комунікативні схильності студентів *Communicative inclinations of students* – загальна здатність, що пов'язана з різноманітними підструктурами особистості й проявляється у навичках суб'єкта спілкуватися, вступати у соціальні контакти, регулювати ситуації взаємодії, а також досягати у міжособистісних стосунках переслідуваних комунікативних цілей. Роль **К.с.** особливо велика у процесі формування професійної усталеності й творчості у праці (за Т.Ю. Осиповою [78]).

Комунікація – обмін інформацією між учасниками взаємодії, що є одним із важливих психологічних компонентів процесу управління і становить невід'ємну частину його основних етапів (планування, організація та контроль). У процесі **К.** функціонують п'ять тісно пов'язаних між собою *елементів*: ідея; комунікант (відправник інформації); повідомлення; комунікаційні канали; адресант (отримувач інформації). Процес здійснення комунікації містить такі *етапи*:

- формулювання (вибір) ідеї;
- підготовка повідомлення комунікантом – кодавання ідеї в необхідну символно-знакову систему, що як найкраще буде зрозуміла адресанту;
- передавання повідомлення комунікантом;
- декодування повідомлення (усвідомлення ідеї комуніканта) адресантом;
- встановлення, за необхідності, зворотного зв'язку.

Кожен із зазначених етапів має свою специфіку і характеризується певними особливостями (за А.В. Семеновою, А.М. Ващенко).

Конгеніальність (від. лат. *con* – разом, *genius* – дух) єдність духа, відповідність за обдарованістю, розумом, талантом, образу думки (за М.І. Конюховим).

Контроль педагогічний – система перевірки результатів навчання і виховання студентів. Існування та розвиток різноманітних видів **К.п.** стимулює навчання та пізнавальну діяльність студентів. Спроби виключити **К.п.** повністю або частково з навчального процесу, як свідчить історія освіти, призводили до зниження якості навчання, рівня знань тощо.

Головна мета К.п. постає у визначенні якості засвоєння навчального матеріалу, ступеня відповідності сформованих умінь та навичок цілям і завданням навчання того чи іншого навчального предмету.

Умови ефективного функціонування системи К.п.:

1. Об'єктивність контролю. Це означає, що всі викладачі та студенти, оцінюючи стан навчальної роботи, діють за єдиними узгодженими критеріями, обґрунтування яких усім відоме заздалегідь.

2. Оцінки, отримані внаслідок контролю, вважаються непорушними, не піддаються сумніву як збоку тих, хто контролює, так і збоку тих, кого контролюють, оскільки вони будуються на об'єктивних критеріях, відомих обома сторонами.

3. Контроль та його результати вимагають гласності, щоб будь-хто мав змогу уважно вивчити їх, зробити на підставі цього обґрунтовані висновки, які налаштовують на активну позитивну роботу, спрямовану на необхідну корекцію навчального процесу.

Вимоги до К.п.:

1) *об'єктивність* – створення умов, за яких би максимально точно виявлялися знання студентів, висунення до них єдиних вимог, справедливе ставлення до кожного;

2) *обґрунтованість оцінок* – їх аргументація;

3) *систематичність* – як важливий психологічний чинник, що сприяє формуванню таких якостей, як організованість та дисциплінованість; формує наполегливість і спрямованість на досягнення мети;

4) *індивідуальний та диференційований підхід до оцінки знань* – передбачає застосування таких дидактичних умов, за яких знижується психологічна напруженість, враховуються особливості нервової системи студентів, їх характеру, потенційних можливостей, здібностей тощо, завдяки чому викладач стає спроможним якомога повно, вірно й об'єктивно виявити та оцінити знання студентів;

5) *усебічність та оптимальність* – передбачає, по-перше, адекватність контролю цілям навчання, тобто змістовний бік контролю повинен контролювати те, чому навчали студентів і обсяг матеріалу, який треба засвоїти. По-друге, валідність контролю, він повинен охоплювати весь обсяг знань, що контролюється, та його надійність – усталеність результатів, одержаних за повторним контролем через деякий час, а також близькість результатів під час проведення контролю різними викладачами;

6) *професійна спрямованість* контролю, що обумовлюється цільовою підготовкою спеціаліста та сприяє підвищенню мотивації пізнавальної діяльності студентів – майбутніх фахівців.

Функції К.п. (за Є. Перовським, Ю. Бабанським, М. Ярмаченком, В. Онищуком та іншими):

1. *Контролююча функція* (діагностична) полягає у з'ясуванні стану знань, умінь та навичок як у окремих студентів, так і всієї групи. Метою цієї функції є встановлення зворотного зв'язку (зовнішнього: студент – викладач та внутрішнього: студент – студент), а також облік результатів контролю. Завдяки цій функції визначаються можливості подальшого вивчення програмного матеріалу, контролюється ефективність як викладання, так і учіння.

2. *Навчальна функція* вимагає такої організації перевірки знань, щоб її проведення було корисним для всієї групи. Вона сприяє активізації самоконтролю (кожен зіставляє свої знання зі знаннями того, хто відповідає), активізує діяльність кожного члена групи (бере участь в обговоренні відповіді, аналізує її, відповідає на запитання, ставить додаткові запитання тощо), забезпечує закріплення матеріалу, що погано засвоєний і т.ін.

3. *Виховна функція* полягає в тому, що студенти привчаються до систематичної навчальної роботи. Сам факт наявності системи контролю дисциплінує, організує та спрямовує діяльність студентів. Це повинно досягатися не стільки за рахунок побоювання отримати незадовільну відмітку, скільки за рахунок систематичної роботи, спрямованої на з'ясування сильних та слабких сторін у розвитку особистості студента, виявлені вад у знаннях та їх ліквідації. При цьому необхідно створювати умови для формування особистісних якостей студентів: працелюбства, наполегливості тощо.

4. *Розвивальна функція* полягає в тому, що за умов вираженого, педагогічного доцільного контролю розвивається пам'ять, увага, логічне мислення, професійні здібності, мотиви пізнавальної діяльності і т.ін.

5. *Методична функція* здійснюється самим викладачем для подальшого удосконалення курсу, корекції всього навчального процесу.

Форми К.п. – екзамени, заліки, колоквіуми, усне опитування, письмові контрольні роботи, захист курсових та дипломних робіт, звіт про результати практики.

Види К.п.:

- *пепередній* (вихідний) – перевірка рівня освіченості тих, хто навчається на початку організації навчально-виховного процесу (вступні іспити, нова навчальна дисципліна тощо);

- *поточний* – це перевірка рівня навчальних досягнень тих, хто навчається в ході занять, унаслідок чого виявляється ступінь розуміння навчального матеріалу, його засвоєння, уміння студентів застосовувати знання на практиці;

- *періодичний* – перевірка рівня освіченості тих, хто навчається після вивчення окремих розділів програми, що враховує результати поточного контролю;

- *підсумковий* – здійснюється з метою оцінки результатів навчання на окремих завершених етапах освіти або на певному освітньому (кваліфікаційному) рівні. Складові такого контролю семестровий контроль та державна атестація.

Семестровий контроль – проводиться у формі семестрового іспиту, диференційованого заліку з конкретної навчальної дисципліни.

Семестровий іспит – форма підсумкового контролю з окремої навчальної дисципліни за семестр, що спрямована на перевірку засвоєння теоретичного та практичного матеріалу.

Семестровий диференційований залік – форма підсумкового контролю, що полягає в оцінюванні засвоєння студентами навчального матеріалу на підставі виконання студентами індивідуальних завдань.

Семестровий залік – форма підсумкового контролю, що полягає в оцінюванні засвоєння студентами навчального матеріалу на підставі виконаних ними певних робіт на семінарських, практичних, лабораторних заняттях. Семестровий залік не передбачає обов'язкової присутності студентів за умов виконання ними всіх видів робіт, передбачених навчальним планом за семестр.

Колоквіум – “мікрозалік” – це вид семінарського заняття, де опитування не є добровільним, як на звичайному семінарі, а обов'язковим. Студенти заздалегідь попереджаються про необхідність ретельної підготовки, про вимоги до відповіді. Відповіді на колоквіумах не можуть набувати форми дискусії. Функція колоквіуму – контрольне повторення теми або розділу.

Державна атестація студентів здійснюється державною екзаменаційною (кваліфікаційною) комісією після завершення навчання на певному освітньому (кваліфікаційному) рівні або його етапі з метою встановлення фактичної відповідності рівня освітньої підготовки вимогам кваліфікаційної характеристики (за З.Н. Курлянд).

Контроль якості вищої освіти *Control of quality of higher education* – система заходів, що здійснює третя сторона з метою перевірки характеристик якостей особистості випускника вищого навчального закладу та їх порівняння з встановленими вимогами і визначення відповідності кінцевим цілям вищої освіти (за В.Є. Воловник, В.О. Ройлян).

Контролю метод *Method of control* – це система послідовних, взаємопов'язаних діагностичних дій викладача й тих, хто навчається, які забезпечують зворотний зв'язок у процесі навчання з метою одержання даних про успішність навчання та ефективність навчального процесу. До **К.м.** належать: методи усного контролю, методи письмового контролю, методи практичного контролю, дидактичні тести, спостереження (за Т.Ю. Осиповою).

Конфабуляція (від лат. *confabulation* – бесіда, розмова) – ілюзія мислення, протягом якої людина вірить у свої видумки. Часто **К.** є ознакою акцентуїрованої особистості або симптомом її психічного відхилення від норми (за М.І. Конюховим [105]).

Конфлікт – це зіткнення протилежно спрямованих, несумісних одна з одною тенденцій (потреб, інтересів, ціннісних орієнтацій, соціальних установок, планів тощо) у свідомості окремо взятого індивіда, в між-особистісних взаємодіях та між-особистісних стосунках індивідів чи груп людей.

Існує чотири основні типи К.:

- 1) *внутрішньоособистісні* (інтраперсональні);
- 2) *міжособистісні* (інтерперсональні);
- 3) *внутрішньогрупові* (інтрогрупові);
- 4) *міжгрупові* (інтергрупові).

К., які розгортаються в установах середньої освіти, характеризуються об'єктивно-суб'єктивною природою виникнення: з одного боку, вони зумовлюються зовнішніми, об'єктивними факторами (соціально-політичною та економічною ситуацією в суспільстві, станом розвитку та матеріально-

технічного забезпечення системи освіти, особливостями функціонування конкретної освітянської організації тощо), а з іншого – внутрішніми, суб'єктивними факторами (психологічними характеристиками учасників конфлікту, їхніми потребами, інтересами, мірою значущості для них конфліктної ситуації, особливостями характеру тощо).

За причинами виникнення К. класифікується у такий спосіб:

- *конфлікти ролей;*
- *конфлікти бажань;*
- *конфлікти норм поведінки.*

Конфлікти відіграють не лише *негативну*, а й *позитивну* роль. Яким буде конфлікт у кожній конкретній ситуації (чи переважатимуть в ньому лише негативні аспекти, чи він матиме і позитивне значення), значною мірою залежить від уміння керівника управляти ним.

Структурні елементи К.:

- 1) *сторони конфлікту* (учасники конфліктної ситуації);
- 2) *умови перебігу конфлікту* (зовнішній контекст, в якому виникає і розвивається конфлікт);
- 3) *образи конфліктної ситуації* (ідеальні картини, уявлення про конфліктну ситуацію, притаманні учасникам конфлікту);
- 4) *способи поведінки в конфлікті* (конкретні дії учасників конфлікту).

Основні способи поведінки в К.:

1. *Відхід від конфлікту.*
2. *Боротьба.*
3. *Поступливість.*
4. *Компроміс.*
5. *Співробітництво.*

Реалізація того чи іншого способу в кожній конкретній ситуації залежить від:

- особливостей конфліктної ситуації (типу конфлікту, його змісту, кількості людей, які зайняті в конфлікті тощо);
- індивідуально-психологічних характеристик учасників конфлікту (їхніх потреб, інтересів, стилю спілкування, особливостей емоційної сфери тощо).

Динаміка К. (стадії розвитку):

- 1) *виникнення об'єктивної конфліктної ситуації;*
- 2) *усвідомлення конфліктної ситуації;*
- 3) *перехід до конфліктної поведінки;*
- 4) *розв'язання конфлікту,*

але залежно від конкретних умов деякі з цих стадій можуть не розгортатися або „випадати” з контексту (за І.О. Бартеневою).

Конфлікт вертикальний – це специфічний тип дії, що спрямований уздовж осі політичної або організаційно-управлінської ієрархії, дозвіл якого може призвести або до компромісу, або до зміни стилю керівництва, або до зміни останнього, або до придушення ініціаторів конфлікту і його учасників (за Є.М. Бабосовим [7]).

Конфлікт внутрішньогруповий – тип конфліктного протистояння, що виникає всередині соціальної групи внаслідок боротьби окремих індивідів і їх спільностей за групове домінування, за кращі умови і більш високий ступінь

винагороди діяльності в групі, за престиж, авторитет і т.ін., а також ситуаційної і психологічної несумісності двох або більшого числа членів даної групи, їх особистої ворожнечі (за Є.М. Бабосовим [7]).

Конфлікт горизонтальний – специфічний тип конфліктного протиборства, що розгортається уздовж горизонтальної осі взаємодії рівноправних партнерів. Частіше усього завершується пошуками компромісу, взаємними поступками, але іноді необхідно удаватися і до втручання зовні (за Є.М. Бабосовим [7]).

Конфлікт конструктивний – тип конфліктної взаємодії, у процесі і результаті розгортання якої відбувається усунення недоліків у функціонуванні соціальної системи, групи, організації; підвищується ефективність виконуваних нею функцій, адаптація до умов внутрішнього і зовнішнього середовища, що змінюються, посилюється згуртованість їх членів і їх єдність (за Є.М. Бабосовим [7]).

Конфлікт міжгруповий (інтергруповий) – конфлікт між соціальними групами, як у середині певної організації, так і за її взаємодії з оточенням (за І.О. Бартеневою).

Конфлікт міжособистісний (інтерперсональний) – конфлікт між двома індивідами (за І.О. Бартеневою).

Конфлікт соціальний – тип соціальної взаємодії, що характеризується протиборством соціальних суб'єктів (індивідів, груп, спільностей, прямувань, країн), обумовлений протиріччям їх потреб, інтересів, цілей, а також соціальних статусів, ролей, функцій і орієнтований на досягнення винагороди шляхом нав'язування своєї волі, підкорення, ослаблення, усунення, знищення суперника, що прагне досягнути такої ж винагороди (за Є.М. Бабосовим [7]).

Конфлікт хибний – особливий випадок конфліктної взаємодії, коли в дійсності реальної причини для нього не існує, вона є тільки результатом уяви конфліктерів або думки, нав'язаної третьою стороною, що не бере участь у конфлікті (за Є.М. Бабосовим [7]).

Конфліктна ситуація – специфічний стан соціальної системи, спільності, групи або взаємодій між ними, у якому виявляються протиріччя інтересів, цілей, мотивів поведінки, життєвих установок, усвідомлення цього протиріччя, що супроводжується негативними емоціями, які спонукають потенційних конфліктерів шукати привід для конфліктної дії, виробляти стратегію, тактику і технологію майбутньої конфліктної боротьби (за Є.М. Бабосовим [7]).

Конфліктність особистості – риса характеру і особистісна властивість, що припускає частоту ескалації і вступу особистості в конфлікт. Визначається комплексною дією чинників: *психологічних* (темперамент, агресивність, ригідність, низька саморегуляція, актуальний емоційний стан, соціально-психологічної установки і цінності, відношення до опонента, компетентність у спілкуванні) і *соціальних* (умови життя і діяльності, середовище і соціальне оточення, загальний рівень культури) (за Г.В. Ложкіним, Н.І. Повякель [60]).

Конфліктогени – слова, жести, оцінки, судження, дії або бездіяльність однієї або обох взаємодіючих сторін, що спроможні призвести до виникнення конфліктної ситуації і до її переростання в реальний конфлікт (за С.М. Бабосовим [7]).

Конфліктологія – нова галузь наукового знання, що швидко розвивається, та спирається на синтез філософських, соціологічних, психологічних, педагогічних, політологічних, юридичних знань, об'єктом якої є вивчення причин, особливостей, тенденцій, закономірностей виникнення, розвитку, функціонування конфліктів, методів і засобів їх дозволу і запобігання, подолання їх негативних наслідків і використання конструктивних їх функцій із метою удосконалення відповідних соціальних систем, спільностей, організацій, інститутів, підвищення ефективності їх діяльності (за С.М. Бабосовим [7]).

Конформізм – зміна поведінки або переконань у результаті реальної напруги (за Д. Майерсом [66]).

Концепція наукова – це система поглядів, опису певного предмета або явища стосовно його побудови, функціонування, що сприяє його розумінню, тлумаченню, вивченню головних ідей. **К.** має надзвичайне значення, оскільки є єдиним, визначальним задумом, головною ідеєю наукового дослідження (за Р.С. Гуріним).

Концепція національного виховання дітей та молоді *Conception of national education of children and youth* складається з 5-ти розділів:

Перший розділ – „Сутність національного виховання” – підкреслюється, що ця концепція є елементом нової ідеології освіти. Стрижнем цієї системи виховання в Україні є національна ідея. Національний характер виховання полягає у формуванні молодого людини як громадянина України, незалежно від її етнічної приналежності. Сучасне виховання має забезпечувати прилучення молоді до світової культури загальнолюдських цінностей. Ідеалом виховання концепція проголошує гармонійно розвинену, високоосвічену, соціально активну й національно свідому людину.

Другий розділ проголошує принципи національного виховання:

- єдність національного і загальнолюдського;
- природовідповідність, культуровідповідність виховання;
- активність, самодіяльність і творча ініціатива учнівської молоді, поєднання педагогічного керівництва з ініціативою і самодіяльністю учнів;
- демократизація виховання – розвиток різноманітних форм співробітництва;
- гуманізація виховання – пріоритет завдань самореалізації особистості;
- безперервність і наступність виховання;
- єдність навчання і виховання;
- диференціація та індивідуалізація виховного процесу;
- гармонізація родинного і суспільного виховання.

Третій розділ – основні напрями виховання. Основні завдання і принципи виховання здійснюються у ряді пріоритетних напрямів: патріотичне виховання, правове виховання, моральне виховання, художньо-естетичне виховання,

трудове виховання, фізичне виховання, екологічне виховання. Усі ці напрями тісно взаємопов'язані, доповнюють один одного.

Четвертий розділ – особливості виховання на різних рівнях освіти. У цьому розділі розглядається специфіка діяльності кожної з виховних установ і, відповідно до цього зміст, завдання і методи, що реалізуються разом із загальними завданнями національної системи освіти. Розкриваються особливості сімейно-родинного виховання у дошкільних закладах освіти, у середніх закладах освіти, у позашкільних закладах освіти і у вищих навчальних закладах.

П'ятий розділ – основні шляхи реалізації концепції. Підкреслюється, що повнота реалізації поданої концепції залежить від конкретного навчально-виховного закладу. Найбільшу питому вагу тут мають: підвищення професіоналізму вихователів, організаційне, фінансове та науково-методичне забезпечення, інтеграція у світовий освітянський простір.

Концепція неперервної педагогічної освіти *Conception of continious pedagogical education* – це така методологічна основа відтворення вчителя, яка являє собою єдину систему принципів індивідуальності, цілісності, єдності вражень. Вказана система принципів характеризується гнучкістю та динамічністю розвитку, що виявляється в можливості гармонійного використання в ній ряду інших принципів, таких як: принцип достатності, принцип доступності, принцип практикоорієнтованості і т.ін. Принцип неперервності освіти розкривається при вирішенні питань перебудови психолого-педагогічної освіти у педагогічному ВЗО. Методологічним обґрунтуванням моделі спеціаліста є *система принципів*, що забезпечують її цілісність:

- принцип особистісно-діяльнісного підходу до підготовки вчителя, на основі якого розкриваються професійні функції спеціаліста у виді адекватних умінь (видів діяльності);
- принцип єдності теоретичний та практичної підготовки, єдності теорії та практики, інтеграції ВНЗ та науки;
- принцип індивідуально-творчого підходу, на основі якого забезпечується особистісний рівень володіння основами педагогічної техніки та майстерності, здійснюється за допомогою індивідуальної програми професійної підготовки;
- прогностичний принцип, на основі якого види діяльності поділяються на випереджаюче формування у вчителя тих якостей особистості, які виявляються лише як тенденції;
- принцип оперативного становлення соціальної зрілості майбутнього фахівця, що реалізується у трудовій, виховній, навчально-науковій, самостійній, навчально-прикладній діяльності;
- принцип єдності теорії та практики при здійсненні професійно-прикладної підготовки.

Концептуальні засади безперервної освіти містять три головні, взаємопов'язані між собою *ідеї*:

- 1) ідея особливого, всесвітнього призначення людини;
- 2) ідея національної домівки;
- 3) ідея єдності індивідуального і колективного (за В.Г.Орищенко [77]).

Кореляція (від лат. *correlation* – „співвідношення”, „зв’язок”) – взаємозв’язок явищ, вірогідна чи статистична залежність, яка не має чіткого функціонального характеру. На відміну від функціональної *кореляційна залежність* виникає тоді, коли одна з ознак залежить не тільки від іншої, а також й від низки випадкових чинників або від наявності умов від яких залежить та і інша ознаки. В принципі, вивчення кореляційної залежності пов’язано, насамперед, з визначенням того, наскільки вона наближається до функціональних співвідношень. Для цього обчислюють ряд показників кореляції. Позначаються вони *r*, і величина їх варіює від 0 до 1.

При $r=0$ не існує зв’язку між досліджуваними явищами.

При $r=1$ – зв’язок повний, функціональний.

Проміжні значення $1>r>0$ вказують на наявність зв’язку більш-менш сильного виміру. Зазвичай вважають:

якщо $r<0,3$ – зв’язок виражений *слабко*;

якщо $0,3<r<0,5$ – зв’язок виражений *помірно*;

якщо $0,5<r<0,7$ – зв’язок значний, *досить* виражений;

якщо $0,7<r<0,9$ – зв’язок виражений *сильно*;

якщо $r>0,9$ – зв’язок виражений *дуже сильно*.

Необхідно пам’ятати, що наявність **К.** не є показником вираженості і спрямованості причинно-спадкових відносин. Якщо підвищення однієї перемінної супроводжується підвищенням рівня другої, то доцільно стверджувати, що **К. позитивна**. **Негативна К.** виникає якщо ріст однієї перемінної відбувається при зниженні рівня іншої. При відсутності зв’язків перемінних ми маємо справу з *нульовою К.* (за А.В. Семеновою, Р.С. Гуріним).

Коучінг (від англ. – супервізія) – управління персоналом, має відношення до діяльності управлінця, консультанта; при цьому фахівець-коуч діє технологічно (усвідомлено, цілеспрямовано і послідовно, застосовуючи теоретичні принципи методу) і займає партнерську (неекспертну) позицію. Існує дві основні моделі **К.**: 1) стиль управління за якою керівник будь-якої ланки є водночас і наставником, і вчителем своїх підлеглих. Він надає право брати на себе відповідальність за здійснену роботу підлеглим і делегує деякі повноваження, зберігаючи принцип єдиноначальності. 2) особистісне консультативне супроводження керівника; психолого-педагогічна технологія, яка переводить фахівця з площини існуючої професійної проблеми в площину її ефективного вирішення; це взаємодія партнерів (за А.В. Семеновою).

Креативність *Creativity* (від лат. *creatio* – створення) – процес та комплекс інтелектуальних та особистісних особливостей індивіда, що сприяє самостійному висуванню проблем, генеруванню більшої кількості оригінальних ідей та нешаблонному їх рішенню (за А.В. Семеновою [95]).

Кредит *Credit* – система змістовних модулів, що з урахуванням терміну засвоєння студентами окремих навчальних елементів (відповідно до психофізіологічних норм засвоєння при використанні оптимальних форм, методів і засобів навчання), можуть бути засвоєні за 54 години навчального часу (суму годин аудиторної та самостійної роботи студента за тиждень). Як наведено у додатку 1 Конвенції Ради Європи і ЮНЕСКО про визнання кваліфікацій з вищої освіти: **К.** – точно документована мінімальна умовна одиниця виміру

„вартості” якоїсь складової навчальної програми, виконаної студентом під час навчання (за В.Є. Воловник, В.О. Ройлян).

Критерій – мірило оцінки, судження, необхідна та достатня умова проявлення або існування якогось явища чи процесу. Очевидно, розгляд будь-якої досліджуваної величини повинен включати до себе не тільки ознаки її компонентів, а й критерії, що визначають вираження тієї чи іншої ознаки в розглядуваному процесі або явищі. Однією з найважливіших вимог до педагогічного (психологічного) експерименту є визначення міри (критерію) тієї властивості, на визначення якої спрямоване дослідження – *критерію валідизації*. За такий критерій на практиці найчастіше слугують:

- об'єктивні біографічні дані (стать, вік, обрана спеціальність, вступ до вищого навчального закладу і таке інше);
- показники успішності, що найчастіше виступають критеріями рівня знань, мірою тестів здібності до навчання, тестів інтелекту;
- результати реальної діяльності (для студентів педагогічних закладів – проведення уроків та виховних заходів під час практики, створення педагогічних плакатів, педагогічних кросвордів, написання педагогічних творів тощо);
- контрольні іспити знань і вмінь;
- дані інших методик і тестів, валідність яких (тобто придатність до виміру того, що вони хочуть виміряти) вважається встановленою.

Можна виділити об'єктивні критерії, незалежні від суб'єктивних оцінок і думок людей. Однак, якщо, наприклад, у фізиці за об'єктивні критерії вимірюваної величини можуть служити показання приладів, то в педагогіці досить складно провести замір чогось. Тому частіше у психодіагностиці, психології та педагогіці використовують *суб'єктивні критерії*. До числа таких критеріїв відносяться оцінки, судження, висновки про об'єкт дослідження, зроблені експертом (викладачем вищого навчального закладу, вчителем школи, керівником, психологом, студентом, школярем). Для більшої об'єктивізації такої оцінки кожний респондент оцінюється незалежними експертами, а одержані результати усереднюються шляхом знаходження середнього арифметичного (за Курлянд З.Н.).

Критерій міжособистісної сумісності *Criterion of interpersonal compatibility* – задоволеність результатом, а також процесом взаємодії, в якому кожний з партнерів опинився на рівні вимог іншого, без спеціальних зусиль щодо встановлення взаєморозуміння (за Е.К. Економовою [27]).

Культура міжнаціональних відносин *Culture of international relations* – це висока ступінь довершеності цих відносин, що проявляється в культурних, духовних, політичних, економічних зв'язках і взаємодіях між різними народами та подіями. **К.м.в.** може виявлятися на різних рівнях: на рівні окремих націй, груп населення, окремої людини чи сім'ї (за О.Я. Яцієм).

Культура особистості моральна – див. *Моральна культура особистості*.

Культура професійна – високий ступінь розвитку особистих якостей і підготовки, що відповідають специфіці професійної діяльності та забезпечують максимально можливу її ефективність. Існують чотири рівні розвитку **П.к.**:

- 1) допрофесійний;
- 2) початковий професійний;
- 3) середній професійний;
- 4) вищий професійний (за Г.Х. Яворською).

Культура спеціаліста педагогічна – див. *Педагогічна культура спеціаліста.*

Л

Лекція (від лат. *lectio* – читання) – метод навчання і водночас – форма організації навчання. **Л.** з'явилися ще у Давній Греції (Сократ, Платон, Аристотель) та Давньому Римі (Квінтіліан), отримали розвиток в епоху середньовіччя. Тоді **Л.** була майже основною формою навчання і являла собою читання церковних першоджерел та їх докладний коментар. **Л.** – як метод навчання – має інформаційний характер, чіткий план. Структура лекції підкоряється логіці предмета, вона не тільки стимулює конкретно-образне мислення, а й активізує логічне мислення слухачів, послідовно з'ясовує всі пункти плану. Висунуті в лекції ідеї викладаються на високому рівні і водночас з урахуванням рівня підготовки слухачів, усі поняття та терміни пояснюються, аргументуються, при цьому широко застосовується наочність, активізується увага слухачів тощо. Предметом лекції має бути вивчення складних об'єктів, явищ, подій, процесів, що мають між собою зв'язки і залежності причинно-наслідкового характеру.

Л. поділяються на *вступні, основні, підсумкові*. У заочній та вечірній формах навчання визначають ще **Л. настановчі** (в яких подається поняття про сутність предмету, характеризуються методи самостійної роботи, види практичних занять, засоби самостійної роботи над матеріалом, докладно характеризується навчальна література); *оглядові*, які читаються за декількома великими темами, якщо існує брак часу для читання кожної теми окремо. Оглядові **Л.** зазвичай читаються наприкінці курсу, коли лектор висвітлює найбільш значні вузлові проблеми науки, найновіші досягнення науки і техніки; *епізодичні* – **Л.** на одну з обраних тем.

Специфічні вимоги висуваються до кожного з видів **Л.** у вищій школі.

Вступна Л. повинна ознайомити студентів з метою та призначенням курсу, його роллю та місцем у системі навчальних дисциплін, що вивчаються майбутніми спеціалістами, містити короткий огляд курсу. У такій **Л.** лектор не тільки визначає предмет та метод науки, але й висуває наукові проблеми, гіпотези, накреслює перспективу розвитку науки та її зв'язок з практикою. Методичний підхід до вступної **Л.** полягає в напрямку розвитку у студентів інтересу до предмету, створення в них цілісного уявлення про дисципліну, що сприяє її творчому засвоєнню. Доцільно розповісти про методику роботи над курсом, охарактеризувати підручники та навчальні посібники, ознайомити зі списком рекомендованої літератури, розповісти про вимоги до іспиту та інші види занять, що будуть доповнювати курс.

У *підсумковій Л.* необхідно узагальнити матеріал, що вивчався, виокремити основні питання курсу, зосередити увагу на практичному значенні одержаних знань у подальшому навчанні та майбутній професійній діяльності. Спеціальним дидактичним завданням заключної **Л.** є стимулювання інтересу студентів до більш глибокого подальшого вивчення відповідної дисципліни, з'ясуванню шляхів і методів самостійної роботи з цього предмету.

Оглядова Л. – основний метод вивчення декількох тем програми. Застосовується для викладу відомостей, що мають інформаційне значення. Якщо для вступної лекцій типовими є різноманітні прийоми узагальнення, установок, оціночних висновків, то оглядовій **Л.** притаманні елементи оповіді та

опису, які поєднуються з аналізом та узагальненнями. Головним в оглядовій **Л.** є підготовка до розуміння певних закономірностей. Оглядова **Л.** – це систематизація знань на більш високому рівні. В оглядовій **Л.** корисно виокремити та чітко розглянути дуже складні питання, що входять до екзаменаційних білетів.

Проблемна Л. – складається з 2 – 3 питань про наукове відкриття, про причини виникнення тих чи інших проблем та труднощі їх розв'язання. Викладення цих проблемних питань закінчується, здебільшого, короткими висновками (за З.Н. Курлянд).

Лідер (від. англ. *leader* – що веде) – член групи з найвищим соціометричним статусом за яким признається особлива роль у прийнятті рішень й організації спільної діяльності. **Л.** визначають, як формальний (наділений законними правами, щодо керівництва діяльності підлеглих) та неформальний (за А.В. Семеновою, А.М. Ващенко).

Ліцей *Lyceum* – це середній загальноосвітній заклад, зорієнтований на навчання й виховання дітей, які вже закінчили 7-8 класів загальноосвітньої школи або мають неповну середню освіту.

Ліцензування вищого навчального закладу *License of higher educational institution* – процедура визнання державою права вищого навчального закладу здійснювати певні освітньо-професійні послуги, що відповідають вимогам державних стандартів вищої освіти, у відповідності до заявленого статусу (за В.Є. Воловник, В.О. Ройлян).

Логістика (від грецьк. *logistike* – мистецтво міркувати, розраховувати, однак, існує й версія про її походження від французького *loger* – постачати). Історично склалися два принципово різних науково-практичних напрямків розвитку **Л.** – у військовій справі, де логістика виступає як практичне керівництво пересування військами і включає питання планування, управління і постачання, та в математиці, де під **Л.** розуміють математичну логіку. Вперше на можливість використання положень військової логістики в управлінні економічними системами вказав у 1951 році фахівець у галузі системного аналізу О. Моргенштерн. Однак, на сьогодні не існує єдиного визначення **Л.**, оскільки об'єкти її дослідження змінюються і уточнюються з розвитком ринкових відносин, отже, й еволюціонує сама концепція логістики. Натомість, практично у кожному визначенні **Л.** відзначається, що остання є новим міждисциплінарним науковим напрямом, пов'язаним з пошуком можливостей підвищення ефективності матеріальних та інформаційних потокових процесів.

Сучасна **Л.** виступає не тільки новою теоретичною концепцією і новою стратегією, що практично реалізується на підставі нетрадиційних тактичних принципів, засобів і методів управління матеріальними та інформаційними потоковими процесами в системах, але й новим образом мислення, який визначив новий науково-практичний напрям удосконалення організації систем управління. Отже, саме логістичний підхід репрезентується світовим досвідом як нова стратегічна зброя в організаційно-управлінських перетвореннях, значення якої в останні роки суттєво зросло і продовжує прогресувати.

Однак, якщо більшість авторів визначають об'єктом логістичних впливів

матеріальні та пов'язані з ними інформаційні потоки, то використання принципів та концептуальних положень логістики в освіті, не змінюючи об'єкт дослідження загалом, дещо змінює акценти, висуваючи на перше місце управління саме інформаційними потоковими процесами, що ні в якій мірі не змінює ні методології логістики, ні принципів педагогічного менеджменту, а тільки спрямовує управління на інтеграцію інформаційних процесів і відповідне їх перетворення та коригування. Це обумовлює правомірність використання концепції логістики в освіті, оскільки, за висновком фахівців, „розширення об'єктної сфери логістики припустимо тоді, коли до нового об'єкту можна застосувати ту ж методологію, методи, прийоми дослідження і менеджменту, що і до матеріального потоку” (за В.Є. Воловник).

М

Магістр – освітньо-кваліфікаційний рівень вищої освіти особи, яка на основі освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра здобула повну вищу освіту, спеціальні вміння та знання, достатні для виконання професійних завдань та обов'язків (робіт) інноваційного характеру певного рівня професійної діяльності, що передбачені для первинних посад у певному виді професійної діяльності. Підготовка фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня магістра може здійснюватися на основі освітньо-кваліфікаційного рівня спеціаліста. Особи, які в період навчання за освітньо-професійною програмою підготовки магістра припинили подальше навчання, мають право за індивідуальною програмою здобути освітньо-кваліфікаційний рівень спеціаліста за такою ж або спорідненою спеціальністю в тому самому або іншому акредитованому ВНЗ.

Майстерність педагогічна *Pedagogical skill* – діяльність викладача високого професійного рівня, виняткова розвиненість узагальненнях умінь та необхідних якостей особистості. Більшу невидиму частину **М.п.** складає особистісна характеристика цього явища, яка не може бути перенесена у досвід інших викладачів, або запозичена ними. **М.п.** – це вид мистецтва, тому що вся справа в унікальності особистості кожного педагога-майстра, яка у сполученні з необхідним комплексом особистісних якостей, діючи на основі психолого-педагогічних закономірностей, пропускаючи їх через власну педагогічну індивідуальність, створює унікальну педагогічну систему. **М.п.** – результат багатьох складових, і передусім, педагогічної технології та педагогічної техніки (за В.М. Миндику [71]).

М.п. – складне інтегральне причинно обумовлене особистісне утворення, що має свою структуру й надає вчителю змогу найбільш ефективно з творчими вміннями здійснювати ту чи іншу педагогічну дію; це висока культура різноманітної діяльності вчителя: організаторської, управлінської, виховної, навчальної, трудової тощо. **М.п.** складається з багатьох компонентів, які у той же час виступають як *чинники*, що забезпечують цю майстерність:

1. *Любов до дітей і висока педагогічна культура* в тісному поєднанні з наполегливістю, витримкою та педагогічним тактом.

2. *Високий рівень сформованості національної самосвідомості*, знання національної психології і характеру народу, його культурно-історичної та морально-етичної спадщини.

3. *Знання вчителя*: свого предмета, методичні, психолого-педагогічних, анатомо-фізіологічних, суміжних наук – тобто всього, що забезпечує високий рівень професійної підготовки, широкий кругозір та наукову ерудицію.

4. *Вміння вчителя*: організаторські, дидактичні, конструктивні, комунікативні.

5. *Здібності вчителя*: загальні та педагогічні (перцептивні, комунікативні, конструктивні, експресивні, дидактичні, організаторські).

6. *Ідейна спрямованість вчителя*, який виступає, як носій загальнолюдських та національних цінностей, культурно-історичних національних традицій української етнопедагогіки.

7. *Властивості та якості особистості вчителя*: швидкість переходу від процесу збудженості до гальмування і, навпаки, здібність зосереджувати увагу і

розподіляти її, рухливість нервових процесів, уміння добре пояснювати матеріал, знання свого предмету, розуміння учнів, вимогливість, доброта та справедливість.

8. *Культура мовлення вчителя*: бездоганне володіння мовою, мистецьке володіння словом, уміння точно, дохідливо, емоційно, образно передавати власні думки, логічність, якість мовлення, багатство словника і т.ін.

9. *Творчість учителя*: постійний пошук нового, впровадження досягнень науки, самостійний пошук та експеримент; узагальнення, аналіз і використання передового досвіду, творча реалізація принципів національного неперервного виховання.

10. *Індивідуальний стиль діяльності вчителя*, як прояв творчості. Можливо сформувати такий стиль, який забезпечить досягнення **М.п.** за рахунок компенсації типологічних властивостей у процесі діяльності, оскільки нервова система надзвичайно пластична (за З.Н. Курлянд [51]).

Макроструктурний інваріант моделі змісту навчального матеріалу *Macro-structural invariant of the model of content of educational material* – схема структурно-функціональних зв'язків та логічних відносин між основними поняттями (за М.Ф. Ломоновою).

Маніпуляція (від лат. *manus* – рука, *manipulus* – пригоршня, жменя і *ple* – наповнювати) – взаємодія з об'єктами із прихованими від співрозмовника спонуканнями до переживань, певних станів, зміни відносин, рішень, дій, потрібних для досягнення ініціатором своєї мети. При цьому маніпулятору важливо, щоб співрозмовник вважав ці думки, почуття, рішення і дії своїми власними, а не „навіяними” ззовні, та відчував себе відповідальним за них; психологічний вплив, що здійснюється скритно та, як наслідок, у збиток тим особам на яких він спрямовується (найпростіший приклад – реклама); засіб влади, духовного впливу на людей шляхом програмування їхньої поведінки. Ознаками **М.** є: вид духовного, психологічного (неусвідомленого) впливу (а не фізичне насилля, загроза чи усвідомлений розвиток мотивації) (за А.В. Семеновою).

Маскулінність *Masculinity* – це комплекс аттitudів, характеристик поведінки, можливостей і очікувань, що детермінують соціальну практику тієї чи іншої групи, яка об'єднана за ознакою чоловічої статі. Це те, яким чоловік повинен бути і що очікується від нього (за О.С. Цокур).

Менеджер освіти *Manager of education* – це активний суб'єкт, який створює систему з тим об'єктом (сучасний ВНЗ), на який розповсюджуються його повноваження, якими він керує, і, який має право організовувати, контролювати й оцінювати їх. **М.о.** є спеціалістом-професіоналом, сучасним керівником, котрий управляє педагогічним і студентським колективом та допоміжним персоналом ВНЗ, забезпечуючи досягнення його мети, освітнього іміджу і соціально значущих педагогічних результатів найбільш ефективними засобами. **М.о.** – це суб'єкт, що здійснює професійну діяльність по управлінню навчально-виховним процесом у вищому закладі, суб'єкт, якому належить активно-організуюча роль, що підкріплена певною владою, яка розповсюджується на об'єкт. Зусилля **М.о.** спрямовані на те, щоб керований ним ВНЗ функціонував як єдине ціле, з успіхом досягав своєї мети, нових

результатів. Оскільки **М.о.** є носієм розумової праці, його професійна діяльність спрямована на: аналіз інформації щодо ринку освітніх послуг та можливостей об'єкту в його просторі, розробку маркетингової концепції; пошук і створення інновацій; проектування майбутнього стану розвитку педагогічної системи через генерування нових ідей та постановку більш перспективних цілей; планування оптимальних шляхів їх досягнення, зокрема, через реалізацію комерційних операцій, бізнес-плану; підбір, організацію і стимулювання учасників конкретних дій і заходів; контроль ефективності їх реалізації, оцінку і самооцінку якості одержаних результатів (за О.С. Цокур).

Менеджмент педагогічний *Pedagogical management* — це теорія, методика і технологія ефективного управління педагогічними системами (В.П. Симонов). **М.п.** має свою певну специфіку і закономірності, що обумовлені особливостями його предмета, продукта й результату праці менеджера освіти. При цьому предметом праці менеджера освіти є діяльність управляемого ним суб'єкта, продуктом праці — інформація, знаряддям праці — слово, мова, мовлення. Результатом праці менеджера освіти є ступінь навченості, вихованості й розвитку об'єкта (другого суб'єкта) **М.п.** — учнів. **М.п.** — це наука про управління педагогічними системами, завданням якої є пошук і розробка засобів та методів, що сприяють найбільш ефективному досягненню цілей сучасних закладів освіти, підвищенню продуктивності праці їх співробітників, досягненню рентабельності і прибутковості педагогічного виробництва, виходячи з конкретних умов внутрішнього та зовнішнього середовища, обумовленого розвитком ринкової економіки. З іншого боку, цей термін фіксує те, що **М.п.** проявляє свою сутність як певна організація роботи керівних працівників, допоміжного персоналу та педагогічного колективу закладу освіти для досягнення поставленої мети найбільш раціональними способами. При цьому розуміється, що роботу по управлінню кадрами закладу освіти необхідно вибудовувати таким чином, щоб вона відповідала потребам всіх учасників навчально-виховного процесу і дозволяла активізувати їхню роботу, підвищувати продуктивність праці й загальну ефективність педагогічного виробництва як сфери соціокультурного відтворення особистості. По-третє, **М.п.** розуміється як організація діяльності закладу освіти, що має певний склад і структуру, у межах яких реалізуються свідомо заплановані і скоординовані заходи, спрямовані на досягнення загальних освітньо-виховних цілей. І якщо організація проявляється як статика педагогічного процесу окремого закладу освіти як певного діла, освітнього бізнесу, то управління — це його динаміка. Педагогічний менеджмент як орган вказує на наявність суб'єкта управління. По-четверте, терміном **М.п.** фіксується система управління, де певний заклад освіти чи його окремий підрозділ виступає як керований об'єкт саме в умовах ринкової економіки, які мають зовнішнє середовище — ринкові відносини, до реального стану яких він повинен пристосовуватися шляхом зворотного зв'язку. Результатом же зворотного зв'язку закладу освіти з ринком освітніх послуг та іншими елементами зовнішнього середовища є управлінське рішення. Воно передбачає перетворення інформаційних, технологічних, матеріальних, фінансових, трудових і інтелектуальних ресурсів для досягнення кінцевих результатів закладу освіти — забезпечення високого рівня навченості та вихованості учнів, а також прибутковості її господарської діяльності. Це досягається шляхом мінімізації витрат на сировину, матеріали, енергію, фінансування, оплату праці і максимізації прибутку від результатів

педагогічного виробництва – якості загальноосвітньої підготовки випускників закладу освіти як педагогічної продукції та здійснення додаткових освітніх послуг тощо. По-п'яте, під терміном **М.п.** розуміється як особливого типу вмільсть та адміністративні навички, що пов'язують з діяльністю певної особи – менеджера освіти як професійного управлінця. В означеному контексті мається на увазі те, що педагогічний менеджмент проявляється через набір певних поведінкових правил, що притаманні статусу керівника закладу освіти особливого типу, який виконує сукупність міжособистісних, інформаційних і організаційно-технологічних ролей в умовах відсутності повного стандарту і переліку управлінських завдань; використовує свої особистісні якості як основне джерело і засіб управління; діє в нестандартних ситуаціях; постійно змінює організаційні ситуації; визначає загальний напрямок руху керованої педагогічної системи, її змін і особливостей подальшого розвитку. **М.п.** як діяльнісна система включає в себе такі структурно-функціональні компоненти: ціль діяльності (запланований, очікуваний результат); суб'єкт діяльності (директор, його заступники, вчителі, учні); об'єкт діяльності (він же другий суб'єкт) – виконавець распоряджень менеджера освіти (учень, вчитель, замісники директора); зміст діяльності (навчально-пізнавальна, управлінська та інша інформація); способи діяльності (методи і стиль взаємодії вчителя з учнями, керівника з вчителями і учнями та ін.) (за О. С.Цокур).

Мета дослідження – це ідеальне, уявне передбачення кінцевого результату науково-дослідної роботи, тобто те, для чого вивчається предмет дослідження. **М.д.** визначається загальним станом науки, необхідністю розвитку педагогічної теорії. Під час визначення мети дослідження необхідно чітко відповісти на таке запитання: “Чим і для кого воно буде корисним?” (за Р.С. Гуріним).

Мета національного виховання *The aim of national education* — набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних взаємин, формування у молоді незалежно від національної приналежності, рис громадянина України, розвиненої духовності, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури.

М.н.в. конкретизується через *систему виховних завдань*, що є загальними для всього суспільства:

- забезпечення умов для самореалізації особистості;
- відхід від уніфікації у процесі виховання;
- формування національної свідомості й людської гідності;
- виховання правової, художньо-естетичної, екологічної культури;
- забезпечення духовної єдності поколінь, духовної та мовної культури, створення умов для вільного формування власного світогляду;
- утвердження принципів загальнолюдської моралі: правди, справедливості, милосердя, патріотизму, доброти та інших добродійностей;
- культивування кращих рис української ментальності: працелюбності, індивідуальної свободи, глибокого зв'язку з природою, толерантності, поваги до жінки, любові до рідної землі;
- формування почуття господаря й господарської відповідальності, забезпечення повноцінного розвитку дітей – фізичного, психічного та духовного здоров'я;

- усвідомлення взаємозв'язку між індивідуальною свободою, правами людини та громадською відповідальністю;
- спонукання вихованців до активної протидії проявам аморальності.

Метод Method – система засобів дій, спрямованих на досягнення визначеного результату (за М.Ф. Ломоновою).

Метод самовиховання біографічний Biographical method of self-education – спосіб саморозвитку особистості, що полягає в проектуванні життєвого шляху особистості, в аналізі та самоаналізі біографій та автобіографій, в їх діагностиці, дослідженні, моделюванні (за О.М. Яцієм [131]).

Метод вправи Method of exercise – це засіб систематичного й ефективного відпрацювання умінь чи навичок шляхом ритмічно повторюваних розумових дій, практичних операцій у процесі взаємодії викладача й тих, хто навчається або в ході самостійної роботи. *Педагогічна функція М.в.* полягає в трансформуванні частини знань тих, кого навчають в уміння та навички, в забезпеченні їм можливості відтворення практичних дій і творчої діяльності, оскільки відтворення сприяє закріпленню вмінь та навичок, а творча діяльність – удосконаленню здібностей і обдарувань учнів (за Т.Ю. Осиповою).

Метод дедуктивний Deductive method – забезпечує систематичний виклад навчального матеріалу, тісний взаємозв'язок різних елементів знання в його системі (за М.Ф. Ломоновою).

Метод контролю – див. *Контролю метод.*

Метод навчання індуктивний – див. *Індуктивний метод навчання.*

Метод пояснення Method of explanation – процедура визначення нового знання, що розкриває сутність об'єкта пізнання, переводить пізнавальну діяльність на новий рівень функціонування, служить розвитку не тільки наукового знання, а також індивідуального пізнання й практики. *Семантична структура М.п.* є цілісною багаторівневою системою засобів дій, які знаходять свій вираз не тільки в оволодінні педагогічними технологіями, але й у відтворенні та осмисленні цінностей, значень та смислів майбутньої професії. *Ймовірнісне пояснення* розкриває статистичні закономірності, особливості, одиничні твердження, що характерні для конкретного класу елементів. *Дедуктивне пояснення* – модель, пояснюючими положеннями якої є загальні закономірності розвитку явища що вивчається (за М.Ф. Ломоновою).

Метод проектів Method of projects – ідея методу належить американському філософу і педагогу Дж. Дьюї та його учню В. Кілпатрику. Ними запропоновано будувати навчання в активній формі, через цілеспрямовану діяльність того, хто навчається у відповідності з його особистим запитом у цьому знанні, яке обов'язково знадобиться. Для цього треба розглядати проблеми з реального життя, що є знайомими і значущими для особи. В основі М.п. лежить розвиток пізнавальних навичок тих, хто навчається, умінь самостійно конструювати свої знання й орієнтуватися в інформаційному просторі, а також розвиток критичного мислення. М.п. має на увазі спосіб

досягнення дидактичної мети через детальну обробку проблеми (технології), яка призведе до конкретного практичного результату (за І.М. Богдановою [12]).

Метод рейтингу *Method of rating* (від англ. *rating* – оцінка, порядок) – суб'єктивна оцінка якогось явища за заданою шкалою. Це основа для побудови різноманітних шкал оцінок того чи іншого педагогічного явища, різних сторін навчальної та виховної, педагогічної діяльності тощо (за М.Ф. Ломоновою).

Метод створення ігрової ситуації *Method of creation of playing situation* – це залучення тих, хто навчається в умовну, захоплюючу діяльність, яка володіє силою сугестивного впливу, навіювання і забезпечує полегшене сприйняття навчального матеріалу (за М.Ф. Ломоновою).

Метод узагальнення незалежних характеристик *Method of generalization of independent characteristics* – сутність його зводиться до отримання та обробки інформації про особистість, що надходить з різних джерел: від вихователів, батьків, друзів і т.ін. (за М.Ф. Ломоновою).

Методи виховання *Methods of upbringing* – це способи організації цілеспрямованої діяльності з формування особистості, засоби впливу вихователя на вихованців з метою формування у них суспільно-корисних якостей.

Класифікація М.В.:

I група – *методи впливу на свідомість і почуття вихованців*: переконання, розповідь, роз'яснення, навіювання, бесіда, дискусія, особистий приклад, вирішення дилем Кольберга тощо;

II група – *методи організації діяльності, формування досвіду суспільної поведінки*: приучення, вправи, доручення, вимоги, переключення, рольові ігри, створення виховуючих ситуацій (ситуація морального вибору), колективні творчі справи тощо;

III група – *методи стимулювання поведінки*: змагання, заохочення, покарання тощо.

IV група – *методи контролю за ефективністю виховання*: анкетування, інтерв'ю, опитування, тестування тощо (за З.Н. Курлянд).

Методи письмового контролю *Writing control* – контрольна робота, переказ, твір, диктант, реферат та ін. – забезпечують глибоку та всебічну перевірку знань і умінь того, хто навчається. Письмова робота дозволяє продемонструвати теоретичні знання та їх застосування, ступінь володіння писемною мовою, уміння логічно, адекватно завданню, викладати текст, давати оцінку твору, експерименту, проблемі тощо (за З.Н. Курлянд).

Методи роботи з науковою літературою:

- метод змістовного скорочення;
- моделювання;
- блочний інтегральний алгоритм;
- метод довготривалого запам'ятовування;
- метод образного сприйняття (відео тренінг, панорама подій тощо);
- конспектування;
- прогнозування (гіпотеза);
- алгоритм пізнавального читання;

- диференціальний алгоритм читання;
- фільтруючого вибіркового читання (за М.В. Кулаковою).

Методи усного контролю *Methods of oral control* – бесіда; розповідь того, хто навчається; пояснення; читання тексту, технологічної карти, схеми; повідомлення про дослід та ін. Основу усного контролю складає монологічна відповідь того, хто навчається. Усний контроль, як поточний, проводиться на кожному занятті в *індивідуальній, фронтальній або комбінованій формі*. Використовуються дидактичні картки, ігри та технічні засоби. Активним і більш докладним засобом усного контролю за визначений період навчання є залік та екзамен (за З.Н. Курлянд).

Методика *Methodic* – конкретні принципи, форми та засоби використання методів, за допомогою яких здійснюється більш глибоке пізнання різноманітних педагогічних проблем та їх розв'язання (за Т.Л.Обуховою); сукупність методів, прийомів проведення будь-якої роботи. **М.** дослідження – це система правил використання методів, прийомів і операцій, а також являє собою певну частину дослідної системи, що дозволяє здійснити дослідницьку діяльність (за Р.С. Гуріним)

Методологія *Methodology* – це система принципів і засобів організації та побудови теоретичної й практичної діяльності, а також учіння про цю систему (за Обуховою Т.Л.).

М. загальнонаукова використовується в усіх або переважній більшості наук, оскільки будь-яке наукове відкриття має не лише предметний, але й методологічний зміст, спричиняє критичний перегляд прийнятого досі понятійного апарату, чинників, передумов і підходів до інтерпретації матеріалу, що вивчається (за Р.С. Гуріним).

М. конкретно наукова виконує синтетичну функцію всередині конкретних наук, за умовами їх взаємодії (за Р.С. Гуріним).

Методологія філософська (або фундаментальна) є вищим рівнем методології науки, що визначає загальну стратегію принципів пізнання особливостей явищ, процесів, сфер діяльності. Філософські вчення, провідними ідеями яких є філософські концепції наукового пізнання, діалектичний метод і теорія наукової творчості, визначають загальний підхід до вивчення проблеми, що спрямовані на вирішення стратегічних завдань, а не завдань дослідження, і пов'язані з ним опосередковано. **М.ф.** виконує два типи функцій:

- по-перше, виявляє смисл наукової діяльності та її взаємозв'язки з іншими сферами діяльності, тобто розглядає науку стосовно практики, суспільства, культури людини. Це – філософська проблематика. Методологія не є особливим розділом філософії: методологічні функції щодо спеціальних наук виконує філософія в цілому;
- по-друге, вирішує завдання вдосконалення, оптимізації наукової діяльності, виходячи за межі філософії, хоча й спирається на розроблені нею світоглядні й загальнометодологічні орієнтири та постулати (за Р.С. Гуріним).

Мислення *Thinking* – процес опосередкування відображення у людській свідомості складних зв'язків і відношень між предметами та явищами

суб'єктивного світу; пізнавальна діяльність особистості, що характеризується опосередкованим відображенням дійсності (за М.І. Конюховим [105]).

Мислення майбутнього вчителя педагогічно спрямоване *Pedagogically directed thinking of future teacher* – мислення, що проявляється в умінні перетворювати та синтезувати знання, виробляти оптимальні схеми рішення педагогічних завдань, здатність використовувати педагогічні ідеї у певних ситуаціях, визначати суттєві та несуттєві ознаки цих ситуацій і пояснювати, чому одні є суттєвими, а інші – ні, бачити у певному явищі його загальну педагогічну суть. У своїй педагогічній діяльності вчитель не тільки виконує деякі дії, але й постійно констатує, аналізує, оцінює та регулює їх. Здатність учителя мислити педагогічно спрямовано надає можливість пояснити певні педагогічні явища, ситуації. Без розвинутого педагогічного мислення вчитель лише констатує ті чи інші події, але не розуміє чому вони виникають, які можуть мати наслідки. Такого вчителя легко загнати в „кут”, він не має достатньої професійної усталеності, губиться у незвичній ситуації. Без цього неможливо правильно формувати особистість того, кого навчають, знайти якийсь конкретний спосіб впливу на особистість вихованця (за З.Н. Курлянд [51]).

Мислення природний процес *Natural process of thinking* – процес створення моделі навколишнього світу в пам'яті людини у вигляді понять, а також використання моделі у практичних цілях. Ця модель містить не тільки інформацію про властивості кожного об'єкта, а також інформацію про те, яким чином він може бути використаний, які дії у відношенні до цього об'єкту найбільш доцільні, який результат та які наслідки цих дій (за О.Я. Сівковим [99]).

Мислення самостійність *Independence of thinking* – якісна характеристика мислення, ознака достатнього рівня його розвитку, пов'язаного з умінням бачити і формулювати проблеми, знаходити власний шлях їх вирішення, складати програму діяльності та виконувати її за власними спонуканнями, віднесено незалежно від групового або індивідуального тисну зовні. Для вищого рівня типовим є нестандартний творчий характер рішень, що приймаються. **М.с.** не є генетично обумовленою, вона розвивається у процесі тренування на протязі життя. Свідома вмотивованість і обґрунтованість рішень, адекватність їх реальним ситуаціям виробляються у результаті досвіду особи, критичної оцінки своїх дій та попередніх рішень. Самостійна особистість не тільки без допомоги зовні вирішує виникаючі проблеми, але й визначає мету та завдання за власною ініціативою. Після прийняття рішення вона готова нести відповідальність за його практичне здійснення, в основі якої лежить переконаність в його необхідності та своєчасності. Самостійно мисляча людина здатна знайти і визнати свої помилки, якщо дійсність показує, що не всі обставини були нею ураховані під час прийняття рішення. На основі самокритичного аналізу, рефлексії особистість приймає все більш адекватні рішення, що ведуть до досягнення мети. **М.с.** включає уміння порівнювати, виділяти суттєве, узагальнювати, прогнозувати, оцінювати, аргументовано доказувати (за Г.Алдером [4], Н.Дідусь [24], Ю.Кулюткіним [50], М.Микалко[69]).

Міжнародна картка студента (ISIC) – це міжнародний документ, який прийняла Міжнародна студентська конфедерація туризму (ISTC) та який видають студентські організації та туристичні агентства. ISIC – це єдина міжнародна студентська картка, прийнята ЮНЕСКО з 1993 року. Власникам карток пропонуються знижки у більш ніж 90 країнах на туристичні квитки, житло, вхідні квитки.

Міжособистісна сумісність *Interpersonal compatibility* – взаємне сприймання партнерів у спілкуванні й спільній діяльності, що ґрунтується на оптимальному сполученні (схожості чи взаємодоповненні) ціннісних орієнтацій, соціальних установок, інтересів, мотивів, потреб, характерів, темпераментів, темпу і ритму психофізіологічних реакцій тощо, значущих для взаємодії міжособистісних індивідуально-психологічних арактеристик (за Е.К. Економовою [27]).

Міжпредметні зв'язки *Connections between subjects* – це логічні зв'язки між навчальними дисциплінами, що сприяють формуванню цілісного уявлення про явища природи, допомагають використовувати власні знання у вивченні різних навчальних предметів.

Типи М.з.:

- *тимчасовий* (хронологічний) – узгодження за часом проходження програм за різними предметами;
- *понятійний* (ідейний) – припускає однакове трактування наукових понять на ґрунті загальних методичних положень.

Види тимчасових М.з.:

- *попередні* – це зв'язки, коли в ході вивчення матеріалу курсу будь-якого предмета спираються на попередньо одержані знання з інших предметів (наприклад: під час викладання курсу фізики спираються на знання курсів природознавства, географії, математики);
- *супутні* – це зв'язки, які враховують той факт, що ряд питань та понять одночасно вивчаються за декількома предметами (наприклад: поняття вектора одночасно вивчається в курсах геометрії та фізики);
- *перспективні* – це зв'язки, коли вивчення матеріалу одного предмету випереджає його застосування в курсах інших предметів (наприклад, поняття про будівлю атому вивчається у фізиці раніше, ніж у курсі хімії). (за В.Д. Стасюк [109]).

Мікроструктурний інваріант моделі змісту навчального матеріалу *Micro-structural invariant of the model of content of educational material* – схема зв'язків між структурними елементами основних понять (за М.Ф. Ломоновою).

Мобільність (від лат. *mobilis* – рухомий, пересувний) – рух, рухливість.

Мобільність професійна – зміна групою осіб або індивідом місця, займаного в професійній структурі. Розрізняють:

- *вертикальну М.п.* – переміщення вгору-вниз в професійно-кваліфікаційній структурі (висхідна, низхідна);
- *горизонтальну М.п.* – переміщення на одному посадовому рівні зі змінами видів діяльності, без зміни кваліфікації (за А.М. Ващенко, А.В. Семеновою).

Мобільність професійна економістів – це інтегрована якість особистості, що проявляється в здатності успішно переключатись на іншу діяльність або змінювати види діяльності в сфері економіки та фінансів із залученням правової сфери; вмінні ефективно використовувати систему узагальнених професійних прийомів для виконання будь-яких завдань у згаданих сферах та порівняно легко переходити від одного виду діяльності до іншого, згідно аналізу економічної та соціальної ситуації в державі; володінні високим рівнем узагальнених професійних знань, досвідом їх вдосконалення та самостійного здобування; готовності до оперативного відбору та реалізації оптимальних способів виконання завдань у галузі економіки та фінансів, спираючись на передові світові тенденції; орієнтації в кон'юктурі ринку праці (за Є.А. Іванченко).

Мобільність професійна офіцера Збройних сил України – інтегрована сукупність соціальних, індивідуальних та військово-професійних якостей офіцера, які забезпечують продуктивне виконання покладених на нього службово-професійних обов'язків у встановлений термін з мінімальними витратами людських ресурсів і матеріальних засобів, на будь-якій посаді, як у мирний так і у воєнний час, а також надають змоги планувати свою кар'єру та професійний ріст (за А.М. Ващенко).

Модель *Model* (від франц. *modele*, від лат. *modulus* – зображення) – схема, графік будь-якого об'єкта, процесу або явища, що використовується як його спрощена заміна (за А.В. Семеновою [95]); створюваний з метою одержання і (чи) збереження інформації специфічний об'єкт у формі уявного образу, опису знаковими засобами (формули, графіки і т.п.) або матеріального предмета, що відбиває властивості, характеристики і зв'язки об'єкта-оригіналу довільної природи, істотні для задачі, розв'язуваної суб'єктом (людиною). **М.** являє собою чотиримісну конструкцію, компонентами якої є: суб'єкт (людина); задача, розв'язувана суб'єктом; об'єкт-оригінал (фрагмент реальної дійсності); мова чи спосіб опису матеріального відтворення моделі. У залежності від способу відтворення **М.** (тобто від тих засобів, за допомогою яких будується модель) і від характеру тих об'єктів, тих областей об'єктивного світу, що відтворюються, їх можна розподілити по двох великих групах:

- матеріальні (фізичні й аналогові);
- ідеальні (інтуїтивні і знакові).

У свою чергу в знаковому моделюванні виділяється *математичне моделювання* (за І.А. Левіною [54]).

Модель змісту навчання структурна *Structural model of content of education* – особлива форма цілісного багаторівневого системного представлення знань (спеціальних та узагальнених) та заходів мислення (логічних та образних), матеріалізованих у змісті навчального матеріалу (за М.Ф. Ломоновою).

Модель математична *Mathematical model* – спеціальний опис (часто наближений) деякої проблеми, ситуації, що дає можливість у процесі її аналізу застосовувати формально-логічний апарат математики (за І.А. Левіною [54]).

Модель науки структурна *Structural model of science* – системно організована сукупність елементів науки в відповідності з номенклатурою їх відображення в змісті навчального матеріалу (за М.Ф. Ломоновою).

Моделювання *Modeling* – дослідження будь-яких явищ, процесів або систем об'єктів, шляхом побудови та вивчення їх моделей; використання моделей для визначення або уточнення їх характеристик та раціоналізації побудови об'єктів, що знову конструюються (за А.В. Семеновою [96]); дослідження об'єктів пізнання на їхніх моделях, побудова (аналіз і вивчення) моделей об'єктів (систем, конструкцій, процесів і т.п.). **М.** має свою структуру, яка підрозділяється на чотири *етапи*:

- 1) постановка задачі;
- 2) створення і вибір моделі з метою вивчення оригіналу;
- 3) вивчення моделі;
- 4) перенесення даних, отриманих у результаті вивчення моделі, на оригінал.

Особливо виділяються просторові фізичні моделі, що належать до класу матеріальних моделей. Відзначаються такі дидактичні особливості їхнього застосування, як: тимчасова необмеженість роботи з ними, презентація об'єкта в тривимірному просторі; можливість своїми руками „поторкати”, розглянути об'єкт з усіх боків; а також можливість здійснення практичних операцій у процесі роботи, найважливіша роль яких у формуванні пошукової структури мислення і розвитку його контролюючої функції підкреслена в ряді психолого-педагогічних і методичних досліджень (П.Я.Гальперин, Н.А.Менчинская, Е.Н.Кабанова-Меллер, Л.Л.Гурова й ін.). **М.** доцільно використовувати у процесі формування пізнавальної самостійності тих, хто навчається. Можливість же використання для цих цілей засобів моделювання обґрунтована тим, що вміння моделювати входить до складу процесуального компонента пізнавальної самостійності і тісно зв'язано з іншими складовими її структурних компонентів, зокрема, з володінням розумовими операціями: аналогією, порівнянням, узагальненням (за І.А. Левіною [54]).

Модернізація *Modernization* – дія, що спрямована на зміну у відповідності із сучасними вимогами та смаками (за І.М. Богдановою [11]).

Модифікація *Modernization is considered* – дія, що спрямована на видозміну існуючого предмета чи явища не торкаючись його сутності (за І.М. Богдановою [12]).

Модуль змістовний див. *Змістовний модуль*.

Модуль навчальний *Module is defined* – одиниця змісту навчання, яку виокремлено і дидактично опрацьовано для досягнення певного рівня знань, норм і цінностей з визначеною системою контролю. Наприклад: модулі „Інтегрованого курсу педагогіки” ураховують положення з історії, про зміну норм педагогічної дійсності; теорії системи знань, норм і цінностей; технології, що описують засоби реалізації теоретичних знань; творчості як культури діяльності. Модульне структурування дисципліни надає можливості виокремити групи фундаментальних питань, логічно і компактно їх поєднати з метою запобігання дублювання в єдину адаптовану і відкриту систему знань,

норм і цінностей, що становить основу змістового модуля. **М.н.** як відносно самостійна і цілісна частина реального навчально-виховного процесу *поєднує: змістовий модуль*, що забезпечує теоретичний виклад навчального матеріалу та *технологічний*, що забезпечує його реалізацію через систему лабораторно-практичних занять (за І.М. Богдановою [11]).

Модульне навчання *Module training* базується на автономних порціях адаптованого навчального матеріалу до інтелектуальних можливостей тих, хто навчається, дає змогу більш самостійно, або зовсім самостійно працювати із запропонованою індивідуальною програмою, яка містить цільовий план дій, банк інформації і методичне керівництво щодо шляхів досягнення поставлених дидактичних цілей (за І.М. Богдановою [11]).

Молодший шкільний вік *Junior school age*. Перехід дитини до школи пов'язаний з різкими змінами у її діяльності, спілкуванні, відносинах з іншими людьми. Провідною діяльністю стає навчання. З точки зору фізіології у молодших школярів проходить період інтенсивного розвитку системи м'язів, зростає вага, кістяк відрізняється великою еластичністю, тому що процес окостеніння ще не завершений, отже, дуже важливо у цей час слідкувати за статурою дитини, за тим, як вона сидить за партою для запобігання сутулості та викривлення хребетного стовпу. Швидко розвивається психіка дитини, поліпшуються асоціативні зв'язки в корі головного мозку, що дозволяє вивчати деякі предмети на більш абстрактному рівні (наприклад, математику) (за І.В. Бужиною).

Моніторинг – спостереження, оцінка і прогноз стану оточуючого середовища, в зв'язку з діяльністю людини (за З.Н. Курлянд).

Монолог (від грецьк. *monos* – один, *logos* – мова, слово) – вид мовлення, що застосовується одним суб'єктом, яке являє складне (уособлене) синтаксичне ціле, у структурному відношенні зовсім, чи майже зовсім, не зв'язане з мовленням співрозмовника, який може бути взагалі відсутнім (за А.В. Семеновою).

Мораль *Moral* – загальнолюдські норми та взірці поведінки, прийняті в суспільстві; предмет вивчення етики; форма суспільної свідомості та вид суспільних відносин, спрямованих на затвердження особистості, рівності всіх людей в їх прагненні до щасливо та гідного життя, що виражає ідеал людяності, гуманістичну перспективу історії. **М.** регулює поведінку людини в усіх сферах суспільного життя (за О.М. Яцієм [131]).

Моральна вихованість *Moral breeding* – результат морального виховання; сукупність вироблених моральних якостей, способів поведінки. **М.в.** полягає в здатності орієнтуватися на моральний ідеал, вміння жити згідно принципів, норм та правил моралі, коли моральні переконання та уявлення належного втілюються в реальні вчинки та поведінку (див. Рівні моральної вихованості). В педагогіці частіше всього переважають три напрямки в оцінці **М.в.**:

1) *функціональний підхід*, що рекомендує спиратися на численний перелік моральних властивостей (працелюбність, гуманність, колективізм, чесність, бережність, скромність, дисциплінованість, ввічливість та ін.);

2) *інтегративний підхід*, що пропонує спиратись на якийсь один, максимально широкий критерій, що дозволяє виявити та стисло зафіксувати головний моральний зміст особистості, що визначає загальну лінію її поведінки (моральна життєва позиція особистості, моральна спрямованість, моральна готовність виховання і т.ін.).

3) *комплексний підхід* – в ньому інтегративний підхід виконує роль провідного методу вивчення вихованості, а функціональний – як допоміжний (за О.М. Яцієм [131]).

Моральна ідентифікація – див. *Ідентифікація моральна*.

Моральна культура особистості *Moral culture of a person* – „характеристика морального розвитку особистості, в якій відображається ступінь засвоєння нею морального досвіду суспільства; здатність послідовного втілення в поведінці та відносинах з іншими людьми цінностей, норм та принципів, готовність до постійного самовдосконалення. **М.к.о.** – цілісна система елементів, що охоплює культуру етичного мислення („здатність морального судження”, вміння користуватися етичними знаннями, розрізняти добро і зло, в якому б вигляді вони не виступали, застосовувати моральні норми до особливостей ситуації, що склалися і т.ін.); культуру почуттів, здатність людини до „морального резонансу”, співчуття, співпереживання; культуру поведінки, характеризуючи конкретний образ втілення в моральній практиці помислів та почуттів, ступінь їх перетворення в повсякденну норму вчинку; етикет, як рівень прихильності до правил, що регламентують форму, манери поведінки особистості в спілкуванні. Найвищий рівень **М.к.о.** можна охарактеризувати як „моральну мудрість”, здатну забезпечити оптимальність та гармонію моральної діяльності, готовність до гідних вчинків у будь-яких ситуаціях (за О.М. Яцієм [131]).

Моральна мотивація *Moral motivation* – спонукання, сукупність моральних мотивів (причин), що викликають певні форми поведінки, дії (за О.М. Яцієм [131]).

Моральна оцінка – див. *Оцінка моральна*.

Моральна самоосвіта – див. *Самоосвіта моральна*.

Моральна спрямованість особистості *Person's moral direction* – складне цілісне (відносно динамічне) утворення, що складається з різноманітних по моральному змісту, силі та вольовому забезпеченні почуттів, прагнень, моральних потреб. Існує два головних типи **М.с.о.**: *позитивна* і *негативна* (аморальна). Визначальними якостями *позитивної М.с.о.* є: гуманне, чутливе, милосердне ставлення до людей; прихильність до загальнолюдських морально-естетичних цінностей, прагнення до сумлінної праці; патріотизм, міжнаціональна доброзичливість, прихильність до ідеалів гуманного, демократичного суспільства (за О.М. Яцієм).

Моральне виховання *Moral education* – цілеспрямований процес формування моральної свідомості, її моральної культури та культури поведінки. **Мета М.в.** – формування всебічно розвиненої особистості, підвищення рівня її

моральності. Зазначене передбачає формування і розвиток у студентів національної свідомості й самосвідомості, прагнення жити в гармонії з природою, свідомої дисципліни, обов'язку та відповідальності, поваги до закону, до старших, до жінок. *Змістом М.в.* є: формування моральної культури, системи моральних знань, почуттів, відносин, поведінки. *Зміст М.в. передбачає:* утвердження принципів загальнолюдської моралі – правди, справедливості, патріотизму, доброти, працелюбності та інших добродієностей на національному ґрунті.

Завдання М.в.с.:

- формування моральної свідомості, моральних переконань, понять;
- виховання і розвиток моральних почуттів (любові до Батьківщини, відданості їй, поваги до своїх батьків, рідних тощо);
- розвиток моральних навичок, звичок моральних дій та поведінки;
- виховання і закріплення позитивних рис характеру (доброти, чуйності, щедрості, совісності, чесності, терпимості та ін.);
- формування потреб у самовдосконаленні і самовихованні (за О.М. Яцієм).

Моральне самовиховання – див. *Самовиховання моральне*.

Моральний потенціал – провідна універсальна якість особистості, що характеризує не лише сукупність знань, умінь та навичок, а внутрішню і діяльнісну позицію, що ґрунтується на моральних цінностях, потребах, відчуттях, спрямована на творче самовираження, самореалізацію людських сутнісних сил та виявляється у спроможності особистості до моральної діяльності (за І.Ю. Потаповою).

Моральний самоаналіз – див. *Самоаналіз моральний*.

Моральні почуття *Moral feelings* – вищі почуття, переживання, що проявляють відношення людини до інших, своїх обов'язків до суспільства (за О.М. Яцієм [131]).

Мотив *Motive* (від лат. *movere* – приводити до руху, спонукати) – суб'єктивна причина (усвідомлена або неусвідомлена) тієї чи іншої поведінки, дій людини – психічне явище, що безпосередньо збуджує людину до вибору того чи іншого способу дій та його здійснення. **М.** можуть бути спрямовані на певний об'єкт емоції, установки, ідеали, елементи світогляду тощо (за А.В. Семеновою [95]); спонукальна причина діяльності людини (за С.С. Єрмаковою [30]); внутрішнє спонукання до діяльності (на відміну від стимулу), пов'язане з задоволенням потреб суб'єкту. В етиці, часто, сукупність зовнішніх або внутрішніх моральних умов, що викликають моральну активність суб'єкта та визначають її моральну спрямованість. **М.** – усвідомлена моральна причина, що лежить в основі вибору напрямку поведінки та дій особистості (за О.М. Яцієм [131]).

Мотивація досягнення *Motivation of achievement* – прагнення до поліпшення результатів, незадоволеність досягнутим, наполегливість у досягненні своїх цілей, прагнення досягнути свого, – є однією з якостей

особистості, що великою мірою впливає на професійну роботу фахівця (за А.В. Семеновою [95]).

Мотивація моральна – див. *Моральна мотивація*.

Мотиви інтелектуальної діяльності *Principal motives of intellectual activity* людини:

- *мотивація досягнення* (бажання самоутвердження, задоволення гордині і т.ін.);
- *мотивація схвалення* (прагнення заслужити похвалу і високу оцінку тих, хто оточує);
- *мотивація уникнення невдач* (страх осуду, переживання ганьби тощо);
- *мотивація суперництва* (бажання довести свою перевагу і верховенство);
- *пізнавальна мотивація* (прагнення до пізнання довкілля, задоволення пізнавального інтересу);
- *мотивація обов'язку* (почуття обов'язку, усвідомлення виробничої (навчальної) необхідності, професійних вимог і т.ін.);
- *прагматична мотивація* (усвідомлення практичної необхідності, вигоди, задоволення матеріального інтересу, прагнення до фінансового успіху тощо) (за К.В. Неद्याлковою [73]).

Н

Навичка *Habit* – дії, що виконуються при здійсненні певної діяльності, котрі завдяки численним повторенням стають автоматичними і виконуються без свідомого контролю (за В.Є. Воловник, В.О. Ройлян).

Навіювання *Reminding* – це вплив на підсвідомість, емоційно-вольову сферу, неусвідомлені мотиви, потреби, почуття. Воно розраховане на некритичне сприйняття, формування установок, а не поглядів. **Н.** не потребує докладної аргументації, але обов'язково має бути лаконічним, стверджувальним (тобто не розпочинатися з частки „НЕ”), вимовлятися владним тоном і супроводжуватися пантомімікою впевненості. Зміст **Н.** не повинен порушувати почуття безпеки людини, емоційні почуття самоповаги та моральні бар'єри. Не має сенсу використовувати навіювання до осіб з високою швидкістю та критичністю мислення, а також у ситуації, коли не з'ясовані мотиви вчинку вихованця (за А.В. Семеновою).

Навчальна дискусія *Educational discussion* – це процес обміну думками, в ході якого ті, хто навчаються відстоюють свої власні погляди на питання, що вивчаються. **Н.д.** сприяє підготовці свідомості особи до засвоєння теорій, ідей, закономірностей, узагальнень, істин. *Педагогічна функція Н.д.* полягає у створенні умов для вільного викладу тими, хто навчається знань, спонукання їх до активної взаємодії, самостійного формулювання висновків, доказів, узагальнень, для виявлення стану культурного кругозору, загального розвитку, інтелектуальної винахідливості (за І.О. Бертеневою).

Навчальна дисципліна *Educational discipline* (у ВНЗ) – педагогічно адаптована система понять про явища, закономірності, закони, теорії, методи тощо будь-якої галузі діяльності (або сукупності різних галузей діяльності) з визначенням потрібного рівня сформованості у тих, хто навчається, певної сукупності вмінь і навичок (за В.Є. Воловник, В.О. Ройлян).

Навчальний елемент *Educational element* (дидактична одиниця) – мінімальна доза навчальної інформації, що зберігає властивості навчального об'єкта (за В.Є. Воловник, В.О. Ройлян).

Навчальний модуль – див. *Модуль навчальний*.

Навчальний об'єкт *Educational object* – обсяг навчальної інформації, що має самостійну логічну структуру та зміст, і дає змогу оперувати цією інформацією у процесі діяльності мислення (за В.Є. Воловник, В.О. Ройлян).

Навчальний план *Educational plan* – нормативний документ вищого навчального закладу, який складається на підставі освітньо-професійної програми та структурно-логічної схеми підготовки і визначає перелік та обсяг навчальних дисциплін, послідовність їх вивчення, конкретні форми проведення навчальних занять та їх обсяг, графік навчального процесу, форми та засоби проведення поточного і підсумкового контролю (за В.Є. Воловник, В.О. Ройлян).

Навчання *Training* – процес цілеспрямованого управління пізнавальною діяльністю людей, в ході якого опановують знання, вміння, навички, розвиваються пізнавальні сили і творчі можливості, формується світогляд (за З.Н. Курлянд).

Навчання академічне. Болонський процес фокусується на **А.н.**, зокрема на виконанні системи, основаної на двох циклах. На тепер навчання для здобуття ступеня та звання включено до європейських дебатів про реформу структури систем вищої освіти. Уже 1992 року міністри освіти країн-учасниць ЄС (Бельгії, Данії, Німеччини, Франції та Нідерландів) погодилися розвивати взаємозалік та встановити існуючі системи навчання на здобуття ступеня. З 1994 року студенти, які здобувають ступінь, розробили структуру дослідної програми EU-HCM/TMR. З 1991 року Конфедерація спілок ректорів ЄС запропонувала впровадити „Європейський докторат” як додатковий сертифікат та навчати докторантів за кордоном хоча б рік. Це не тільки покращить освіту молодих науковців, а й підтримає співпрацю європейських університетів і дослідних інститутів. Структури та якість навчання в Європі обговорювалися на консультаціях генеральних директорів вищої освіти країн-учасниць ЄС під президентством Швеції в місті Хальмштад (травень 2001 року) та під президентством Іспанії в місті Кордова (квітень 2002 року), які відбуваються раз на півріччя. Крім того, Європейська комісія подала до розгляду звіт про мобільність докторантів у контексті програм Socrates-Erasmus (так званий звіт Мітчелла).

Навчання модульне – див. *Модульне навчання*.

Навчання в команді *Studying in a team* є одним із варіантів методу навчання у співробітництві. Особлива увага приділяється груповим цілям та успіху всієї групи (команди), який може бути досягнутий в результаті самостійної роботи кожного її члена. Вся група зацікавлена у засвоєнні інформації кожним її членом, оскільки успіх команди залежить від внеску кожного, а також від спільного вирішення всієї проблеми в цілому. Здійснення такого навчання відбувається за трьома принципами: нагороду команда одержує одну на всіх (відмітку, знак, похвалу тощо); кожен учасник повинен бути готовий до контрольної перевірки поза групою; кожен учасник заробляє бали своїй команді шляхом покращення своїх власних результатів (за Т.Ю. Осиповою).

Навчання диференційоване *Differential training* відбувається тоді, коли враховуються індивідуальні відмінності учнів. Д. поділяється на *внутрішню* і *зовнішню* (за Р.І. Хмельюк).

Навчання евристичне – див. *Евристичне навчання*.

Навчання зміст – див. *Зміст навчання*.

Навчання індивідуалізоване – див. *Індивідуалізоване навчання*.

Навчання комп'ютерне – див. *Комп'ютерне навчання*.

Навчання особистісно орієнтоване – див. *Особистісно орієнтоване навчання*.

Навчання проблемне – це така організація процесу навчання, сутність якої полягає в утворенні в навчальному процесі проблемних ситуацій, вирішенні і вирішенні студентами проблем. У вищій школі розрізняють три *основні форми Н.п.*:

- проблемний виклад навчального матеріалу у монологічному режимі лекції чи діалогічному режимі семінару.
- проблемний виклад навчального матеріалу на лекції, коли викладач ставить проблемні питання, висуває проблемні завдання і сам їх вирішує, при цьому студенти лише уявно підключаються до пошуку рішення.
- частково-пошукова діяльність у процесі виконання експерименту, лабораторних робіт, під час проблемних семінарів, евристичних бесід. Викладач заздалегідь визначає проблему, відповіді на яку спираються на ту базу знань, яку повинні мати студенти, тобто питання повинні викликати інтелектуальні утруднення в студентів і потребують цілеспрямованого мисленнєвого пошуку.
- самостійна дослідна діяльність, коли студенти самостійно формують проблему та розв'язують її (в курсовій чи дипломній роботі) з подальшим контролем викладача (за З.Н. Курлянд).

Навчання протягом усього життя. Заключне комюніке зборів спостерігачів за Болонським процесом у Празі 2001 року підкреслило важливість навчання протягом усього життя як основний елемент Європейського простору вищої освіти. Навчання протягом усього життя містить усі фази навчання, починаючи з дошкільного до післяпенсійного, і покриває весь спектр формального та неформального навчання. Цей задум виконується завдяки поєднанню загальної та професійної освіти в центральні аспекти різних курсів, таких як освіта, молодь, працевлаштування та дослідництво. Структура навчання протягом усього життя має бути розвиненою так, щоб будь-хто міг вибирати навчальне середовище, роботу, регіон та країну для вдосконалення своїх знань, умінь та компетенцій, для їх оптимального застосування. Важливою умовою реалізації навчання протягом усього життя є розвиток гармонійної системи кредитів, яка дозволяє оцінювати та впізнавати дипломи та сертифікати, отримані у школі, університеті та в структурах навчання, оснований на праці. У цьому випадку взаємозалік кваліфікацій між школами, університетами та роботою може бути забезпечений. Із продовженням навчання та подальшим тренуванням, звичайно, збільшується бажання змагатися та використовувати нові технології, які є основними досягненнями стратегічних цілей Європи. Як наслідок, європейські країни матимуть суспільство з вищою освітою і будуть спроможні змагатися за лідерство (Рада Європи, Ліссабон, березень 2000 року). У жовтні 2000 року Європейська комісія присвятила цьому питанню меморандум та роком пізніше опублікувала звернення двох членів комісії – Вів'єн Редінг (освіта та культура) та Анни Діамантопулоу (соціальні зв'язки).

Навчання різнорівневе *Many-leveled training* – передбачає таку організацію навчально-виховного процесу, яка дає можливість кожній особі

оволодіти навчальним матеріалом окремих предметів шкільної програми за рівнями, не нижче базового, залежно від їх здібностей та індивідуальних особливостей. За критерій оцінки діяльності особи приймаються зусилля з оволодіння цим матеріалом та його творче застосування (за З.Н. Курлянд).

Навчання система класно-урочна *Class – and – lesson system of training* вбирає в себе всі перераховані загальні форми навчання і конкретизується в своїх формах. До форм класно-урочної системи навчання належать: урок; семінарське заняття; лекція; екскурсія; практичне заняття; консультація; факультативне заняття; домашнє завдання; додаткове заняття; залік; іспит; співбесіда (за С.С. Єрмаковою).

Навчання стилі – див. *Стилi навчання*.

Навчання у співробітництві *Studying in collaboration*. Ідея Н.с. виникла ще у 20-х роках ХХ століття, як навчання у малих групах, але розробка технології такого навчання почалась тільки в 70-х роках. Технологія Н.с. визначається, як сукупність прийомів та дій того, хто навчається, які виконуються у певній послідовності з метою реалізації того чи іншого методу навчання, або як сукупність методів навчання, що забезпечують певний підхід до навчання з метою реалізації тієї чи іншої дидактичної системи. Н.с. розглядається, як метод навчання, що передбачає сукупність деяких прийомів, об'єднаних спільною логікою пізнавальної та організаційної діяльності з метою реалізації основоположних принципів цього методу (за Т.Ю. Осиповою).

Навчання форми організаційні – див. *Організаційні форми навчання*.

Надійність експеримента – усталеність результатів, що отримуються під час експеримента при його неодноразовому проведенні (за А.В. Семенова, А.М. Ващенко).

Надійність тесту – це точність здійснювання за його допомогою вимірів, що характеризуються діапазоном їх розсіювання, отриманих під час повторювання тестування. У широкому розумінні поняття Н.т. – це характеристика того, якою мірою тестові результати відтворюють істинні відмінності вимірювань, і якою мірою вони залежать від впливу випадкових помилок. Процедурам обчислення коефіцієнта надійності виділяють три *основних аспекти*:

1) надійність, що обумовлена шляхом повторного застосування однієї і тієї ж (чи ідентичної) форми тесту за однорідною вибіркою;

2) надійність, що обумовлена шляхом застосування двох еквівалентних форм тесту. Еквівалентними формами тесту прийнято називати два тести з тотожним психологічним змістом, стимульні частини яких дещо відрізняються по зовнішньому оформленню (різні формулювання, порядок пред'явлення, зміна форми при збереженні змісту);

3) надійність, що обумовлена шляхом „розщеплення” тесту на дві частини й обчислення коефіцієнта кореляції між результатами, отриманими по кожній з цих частин (за Р.С. Гуріним).

Напрямок підготовки ***Direction of training*** за професійним спрямуванням у вищій освіті – група спеціальностей із спорідненим змістом освіти (за В.Є. Воловник, В.О. Ройлян).

Народна педагогіка ***National pedagogic*** – це сукупність накопичених та перевірених практикою емпіричних знань, відомостей, умінь та навичок, які передаються з покоління в покоління переважно в усній формі, як продукт історичного та соціального досвіду народних мас. Пам'ятки **Н.п.** зберігаються народом в створених ним казках, легендах, епосах, приказках та прислів'ях, через призму національних звичаїв та традицій різних народів та, в кінці кінців, мають на меті цілеспрямовано виховувати та навчати молодь на кращих ідеалах народних мас (за В.Г. Орищенко [77]).

Наставник – викладач вищого навчального закладу, який є організатором, вихователем і консультантом для студентів, що будує свої стосунки на підставі діалогічного рівня управління педагогічним процесом за умов природності, відкритості, емпатійного розуміння й сприйняття студентів як партнерів, метою діяльності якого є особистісний і професійний розвиток майбутніх фахівців. **Діяльність Н.** – це складна система, що розглядає організацію діяльності з точки зору синергетики, і яка спрямована на самоорганізацію суб'єктів педагогічного простору за умов зовнішнього цілеспрямованого впливу (за Т.Ю. Осиповою).

Науки структурна модель – див. *Модель науки структурна.*

Національна свідомість особистості ***Person's national consciousness*** – розуміння та почуття приналежності до етнічної спільноти, результат засвоєння культури, традицій, звичаїв свого народу. **Н.с.о.** містить у собі:

1. Усвідомлення себе як індивіда на основі уявлень та знань про свої природно-біологічні властивості, зовнішній вигляд ("Я" – національно-фізичне);
2. Усвідомлення себе як носія національної психології на основі пізнання впливу на психічні процеси, почуття, прояви волі, розуму, мови, належності до певної нації, народу ("Я" – національне-психологічне);
3. Усвідомлення себе як носія національних властивостей особистості на основі усвідомлення своєї життєвої позиції, ставлення до дійсності, до інших людей, праці, національної належності ("Я" – національно-соціальне) (за О.М. Яцієм).

Неблагополучна сім'я – див. *Сім'я неблагополучна.*

Неповна сім'я – див. *Сім'я неповна.*

Непряме педагогічне управління ***Indirect pedagogical management*** – засіб опосередкованої координації процесу розвитку здібностей того, хто навчається, що опосередковано впливає на його особистість, без жорсткої регламентуючої дії, з наданням права вибору особистих стратегій поведінки та який реалізується на базі непрямих впливів, рефлексії і співтворчої взаємодії у процесі індивідуальної та групової діяльності (за А.В. Семеновою [95]).

Нові інформаційні технології (НІТ) *New information technologies (NIT)* – це інформаційні технології, що засновані на використанні ЕОМ та телекомунікаційних засобів і передбачають одержання нової інформації, нового знання. **НІТ** визначаються, як сукупність методів і технічних засобів збирання, організації, збереження, опрацювання передачі і подання інформації, що розширюють знання людей і розвивають їхні можливості щодо керування технічними і соціальними проблемами. *Основою НІТ* є комп'ютерні навчальні системи, які поділяються на два типи: *традиційні* та *інтелектуальні*. Характерною особливістю для традиційних є наявність однієї навчальної програми, що керує навчальною діяльністю. Системи другого типу називають допоміжними (за Р.С. Гуріним [22]).

Ноосфера *Noosphere* – сфера розуму; результат злиття в єдиний потік двох найбільших революційних процесів сучасності – наукової думки, прогресу науки, техніки і соціальних відношень; умова бачення в природі того, що своїм існуванням залежить від людини, умовне визначення того, що позиції у відношеннях до природи не даються людям від природи, а завойовуються (за І.О. Бартеневою [8]).

Нуклеарна сім'я – див. *Сім'я нуклеарна*.

О

Об'єкт діяльності *Object of activity* – процеси, або(та) явища, або (та) матеріальні об'єкти, на які спрямована діяльність фахівця (наприклад, двигун внутрішнього згоряння, організаційно-економічна система, технологія галузі тощо) (за В.Є. Воловник., В.О. Ройлян).

Об'єкт діяльності фахівця з вищою освітою узагальнений *Generalized object of activity* – природна чи штучна система, що розвивається. Характерні етапи цього розвитку визначають цикл взаємодії фахівця і системи (за В.Є. Воловник, В.О. Ройлян).

Об'єкт дослідження – це процес або явище педагогічної дійсності, що протистоїть досліднику як суб'єкту в його пізнавальній діяльності, що породжує проблемну ситуацію й обране для вивчення. **О.д.** завжди виступає, як щось реально існуюче. Це будь-яка сукупність властивостей чи відношень педагогічної дійсності, що існують об'єктивно, тобто незалежно від суб'єкта пізнання, але відображаються ним (де, серед кого проводиться?) (за Р.С. Гуріним).

Об'єкту діяльності цикл існування – див. *Цикл існування об'єкту діяльності*.

Обдарованість *Gift* – специфічне поєднання здібностей високого рівня, а також інтересів, потреб, які дозволяють виконувати певну діяльність на якісно високому рівні (за А.В. Семеновою [95]); це результат поєднання трьох характеристик: інтелектуальних здібностей, які перевищують середній рівень, творчого підходу та наполегливості. Поняття **О.** трактується так:

- якісне своєрідне поєднання здібностей, що забезпечує успішність виконання діяльності;
- загальні здібності, або загальні моменти здібностей, які зумовлюють широту можливостей людини, рівень і своєрідність її діяльності;
- розумовий потенціал, або інтелект;
- цілісна індивідуальна характеристика пізнавальних можливостей та здібностей до навчання;
- сукупність задатків, природних даних, своєрідність природних передумов здібностей;
- талановитість, наявність внутрішніх умов для видатних досягнень у діяльності.

У педагогічній літературі виділяють два основних *типи О.*:

- *загальна* – як правило, розуміють *інтелектуальну О.*. Найбільш чітко висловив визначення **І.о. В. Штерн**: „Це загальна здібність свідомо спрямувати своє мислення на нові вимоги; загальна розумова здібність пристосування до нових завдань та умов життя”.

- *спеціальна* – (художня, соціальна, спортивна тощо).

О. діагностують за темпом розумового розвитку – ступені випередження дитиною при однакових умовах своїх однолітків. „Розумовий вік” свідчить про володіння розумовими операціями, що є типовими для більшості дітей цього

віку. Ті з однолітків, які мають більший „розумовий вік”, можуть вирішувати більш складні завдання, швидше оволодівати новими поняттями та засобами діяльності, при вирішуванні завдань їм треба менше часу, ніж дітям з низьким „розумовим віком”.

Обдарованість творча – див. *Творча обдарованість*.

Онтологія (від. грец. *on* – рід, *ontos* – суттєве) – розділ філософії, учіння про буття (на відміну від гносеології – учіння про пізнання), в якому досліджуються загальні засади, принципи буття, його структура й закономірності. Термін започаткований нім. філософом Р. Гокленіусом.

Опонент – протилежна сторона, що заперечує об’єкт у суперечці, дискусії, конфлікті, що має точку зору, погляди, переконання, аргументи, що протилежні, відмінні від основних або вихідних (за Г.В. Ложкіним, Н.І. Повакель [62]).

Опитування, як виявлення позиції респондентів, використовується практично на всіх етапах збору інформації. Основними документами, що дають змогу зібрати первинну інформацію, є опитувальний лист та анкета.

О. проводиться в такі способи:

- 1) *за колом опитуваних* (приватні особи, співробітники установи, користувачі і т.ін.);
- 2) *за кількістю одночасно опитуваних* (поодинокі чи групові інтерв’ю);
- 3) *за кількістю тем опитування* (одна або кілька тем (аспектів));
- 4) *за рівнем стандартизації* (вільна схема або структурована, повністю стандартизована);
- 5) *за частотою опитування* (одне або багаторазове опитування) (за Р.С. Гуріним)

Організаторські схильності студентів *Student’s inclinations for organization* – це здатності, що допомагають успішно організовувати учнівський колектив під час педагогічної практики, згуртовувати його для вирішення важливих завдань. Крім того, вони допомагають майбутньому вчителю навчитися правильно організовувати свою власну діяльність, планувати свою роботу, виконувати її охайно, швидко й чітко (за Т.Ю. Осиповою[78]).

Організаційні форми навчання – див. *Форми навчання організаційні*.

Орієнтації ціннісні – див. *Ціннісні орієнтації*.

Орієнтація на вчительську професію в навчально-виховному процесі *Orientation to a teacher’s profession in educational process* базується на взаємозв’язку педагогічних профорієнтаційних впливів педагогічного ВНЗ, загальноосвітньої школи, органів народної освіти, сім’ї. Система педагогічної орієнтації на засадах професійно-педагогічної просвіти, професійної активізації, консультації та діагностики призводить до формування психологічної, практичної та моральної готовності особистості до свідомого вибору педагогічної професії (за В.Г. Орищенко [77]).

Освіта *Education* – це процес і результат засвоєння людиною знань, умінь, навичок та пов'язаних з ними практичних і пізнавальних засобів діяльності.

Освіта екологічна – див. *Екологічна освіта*.

Освіти галузь – див. *Галузь освіти*.

Освіти зміст – див. *Зміст освіти*.

Освітній рівень вищої освіти *Educational level of higher education* – характеристика вищої освіти за ознакою рівня сформованості якостей людини, що забезпечують її всебічний розвиток як особистості і достатніх для здобуття відповідної кваліфікації.

Підґрунтям освітнього рівня *базової вищої освіти* є освітній рівень „повна загальна середня освіта” та передбачає формування особистих якостей людини, визначених державним стандартом вищої освіти. Освітній рівень *повна вища освіта* базується на освітньому рівні “базова вища освіта” і передбачає формування особистих якостей людини, визначених державним стандартом вищої освіти (за В.Є. Воловник, В.О. Ройлян).

Освітньо професійна програма (ОПП) підготовки фахівця *Educational-and-professional program of training* – державний нормативний документ, в якому узагальнюється зміст навчання, встановлюються вимоги до змісту, обсягу і рівня освітньої та професійної підготовки фахівця за певною спеціальністю певного освітньо-кваліфікаційного рівня (за В.Є. Воловник, В.О. Ройлян).

Освітньо кваліфікаційна характеристика (ОКХ) *Educational-and-qualified characteristic* – державний нормативний документ, в якому узагальнюється зміст освіти, тобто відображаються цілі освітньої та професійної підготовки, визначаються основні вимоги до фахівця, його місце в структурі господарства держави (за В.Є. Воловник, В.О. Ройлян).

Освітньо-кваліфікаційний рівень (ОКР) вищої освіти *Educational-and-qualified level* – характеристика вищої освіти за ознаками рівня сформованості якостей людини, що забезпечують її здатність виконувати відповідні фахові завдання чи обов'язки певного кваліфікаційного рівня.

Особа, що здобула **ОКР молодшого спеціаліста** – фахівець, який на основі повної загальної середньої освіти здобув загальнокультурну підготовку, спеціальні уміння та знання, має певний досвід їх застосування при вирішенні певних виробничих функцій і здатний перенести свою діяльність з одного предмета праці на інший. Задачі діяльності, що вирішує молодший спеціаліст, припускають вибір готових рішень з набору стандартних загальноприйнятих рішень, що мають алгоритмізований характер.

Особа, що здобула **ОКР бакалавра** – фахівець, який отримав освітній рівень „базова вища освіта”, здобув спеціальні уміння та знання, призначений для виконання обмеженої кількості виробничих функцій, пов'язаних з циклом існування об'єкту його діяльності. Задачі діяльності, які вирішує бакалавр, припускають діяльність відповідно до заданого алгоритму, що містить процедуру часткового конструювання відповідних операцій.

Особа, що здобула **ОКР спеціаліста** – фахівець, який отримав освітній рівень „повна вища освіта”, здобув спеціальні уміння та знання, призначений для виконання всіх виробничих функцій, пов’язаних з циклом існування об’єкту його діяльності. Задачі діяльності, які вирішує спеціаліст, припускають діяльність за складним алгоритмом, що містить процедуру конструювання рішень.

Особа, що здобула **ОКР магістра** – фахівець, який отримав освітній рівень „повна вища освіта”, здобув спеціальні уміння та знання, призначений для виконання науково-дослідних, педагогічних та (чи) управлінських функцій, що пов’язані з циклом існування об’єкту його діяльності. Задачі діяльності, які вирішує магістр, припускають діяльність за складним алгоритмом, що містить процедуру конструювання рішень (за В.Є. Воловник, В.О. Ройлян).

Освітнього процесу оновлення альтернативне – див. *Альтернативне оновлення освітнього процесу*.

Освітнього процесу оновлення комплексне (комбінаторне) – див. *Комплексне (комбінаторне) оновлення освітнього процесу*.

Освітнього процесу удосконалення – див. *Удосконалення освітнього процесу*.

Основний індуктивний базис – див. *Базис індуктивний основний*.

Особистісний підхід – послідовне ставлення педагога до вихованця як до особистості, як до самосвідомого відповідального суб’єкта власного розвитку, як до суб’єкта виховної взаємодії. **О.п.** – ґрунтівна ціннісна орієнтація педагога, що визначає його позицію у взаємодії з кожним учнем і колективом. **О.п.** допомагає вихованцю усвідомити самого себе як особистість, виявити, розкрити його можливості, сприяє становленню самосвідомості, здійсненню особистісно значущих і суспільно прийнятих самовизначень, самореалізації і самоствердження. Своєрідність особистості збагачує колектив та інших його членів, якщо зміст, форми організації життєдіяльності різнобічні і відповідають віковим особливостям і інтересам (див. Віковий підхід) (за А.В. Семеновою).

Особистісний потенціал – див. *Потенціал особистісний*.

Особистісно орієнтована взаємодія ***Personality – oriented interaction*** – взаємодія, основа реалізації якої полягає в установках тих, хто її здійснює, а саме: відкриті взаємини, безоцінне сприйняття, емпатичне слухання, самототожність тощо. *Основою О.о.в.* є спілкування-діалог, сутність якого полягає у духовній єдності, взаємній довірі, відвертості, доброзичливості, а також діалог у структурі міжособистісних відносин як суперечлива єдність тотожності та відмінностей у стосунках суб’єктів (за Т.Ю. Осиповою[78]).

Особистісно орієнтована взаємодія педагогічна ***Personally oriented pedagogical*** – ґрунтується на таких основних положеннях: той, хто навчається – суб’єкт взаємодії; той, хто навчається – складна індивідуальність зі своїм внутрішнім світом; викладачу необхідно з розумінням, прийняттям, любов’ю ставитися до кожного; відносини між довірчі, відкриті; міжособистісне

спілкування має діалогічний характер; викладач повинен знати індивідуальні психологічні особливості того, хто навчається; оцінні судження до його адреси повинні включати щось позитивне; викладачу у роботі необхідно спиратися на диференціацію та індивідуалізацію навчально-виховного процесу (за І.О. Бартеневою[8]).

Особистісно орієнтоване виховання *Personally – oriented education* – виховання, що спрямоване на реалізацію сутнісної природи суб'єкта, якій відповідають цінності служіння, коли основним життєвим відношенням виявляється любов до інших людей. Це дозволяє людині виходити за межі своїх актуальних, наявних можливостей (за Т.Ю. Осиповою[78]).

Особистісно орієнтоване навчання *Personally oriented education* – навчання, в основі якого лежить визнання індивідуальності, самобутності, самооцінки кожної людини, її розвитку як індивіда, наділеного своїм неповторним суб'єктивним досвідом. *Мета О.о.н.* – максимальний розвиток кожної особи з урахуванням її можливостей і нахилів (за Т.І. Шамовою [126]).

Особистісно орієнтований підхід *Personally oriented approach* є орієнтацією конструювання та спрямованого здійснення педагогічного процесу на особистість з визнанням її унікальності, інтелектуальної і моральної свободи, права на повагу, з опорою на природний процес саморозвитку зачатків здібностей і творчого потенціалу особистості, при створенні для цього відповідних умов (за В.Д. Стасюк [110]).

Особистісно орієнтовані взаємовідносини *Personally oriented relations* визначають спрямованість на реалізацію сутнісної природи суб'єкта, коли основним життєвим відношенням є любов до інших людей, що дозволяє людині виходити за межі власних актуальних, наявних можливостей (за В.Д. Стасюк [109]).

Особистісно професійний розвиток педагога – див. *Розвиток особистісно професійний педагога.*

Особистість *Individual* – людина, як продукт суспільно-історичних, моральних відносин, що має певні індивідуальні якості (за О.М. Яцієм [82]).

Особистість гуманно вихована – див. *Гуманно вихована особистість.*

Особистість майбутнього вчителя професійно орієнтована – див. *Професійно орієнтована особистість майбутнього вчителя.*

Особистості розвиток – див. *Розвиток особистості.*

Особистості спрямованість моральна – див. *Моральна спрямованість особистості.*

Особистості формування – див. *Формування особистості.*

Отримувач інформації (адресант) – це учасник управлінської взаємодії, для якого передається інформація. **О.і.** може бути як індивідуальним, так і колективним. Слід зазначити, що керівники освітніх організацій досить часто виступають як свого роду ретранслятори інформації, що передається з верхніх рівнів управління, коли її треба довести до відома всього педагогічного колективу (за А.В. Семеновою).

Оцінка Appraisal – це особистісний процес відображення образу речей і явищ світу, знання про них (за С.С. Єрмаковою[30]).

Оцінка знань, умінь та навичок Estimation of knowledge, skills and habits – це процес порівняння досягнутого рівня навчальних досягнень тих, хто навчається з еталоном, що представлений навчальною програмою (за З.Н. Курлянд).

Оцінка моральна Moral appraisal – схвалення або засудження моральною свідомістю різних сторін поведінки окремих людей, дій різних соціальних груп. Оцінюючи (суб'єкт оцінки) встановлює відповідність або невідповідність поведінки, дій, рис характеру особистості, групи людей певним моральним нормам та вимогам. **О.м.** може виражатися в різних моральних почуттях, діях, актах поведінки (похвала, осуд, згода, критика, самокритика, любов, симпатія, ненависть, покарання) (за О.М. Яцієм [131]).

Оцінка професійна Professional appraisal – усвідомлення цінності предметів і явищ навколишньої дійсності в професійному вимірі, при якій встановлюється відповідність або не відповідність дій, мотивів, поведінки (за С.С. Єрмаковою[30]).

Оцінювання – основний крок у визначенні якості вищої освіти, відносного рівня програм та способів викладання й академічного навчання з предмета або на факультеті. Найбільшою перевагою Болонського процесу є визначення та огляд стандартів якості вищої освіти по всій Європі. **О.** виконують за внутрішніми та зовнішніми процедурами. Процес *внутрішнього* **О.** містить систематичне збирання адміністративної інформації, опитування студентів і випускників поряд зі звичайними бесідами з лекторами та студентами. Складовою зовнішнього **О.** є відвідування групою контролю факультету для визначення якості академічного навчання та викладання. *Зовнішні оглядачі* – це лектори або люди професійної діяльності, які на основі спілкування зі студентами та молодими науковцями складають остаточний звіт. Оцінювати академічне навчання та викладання треба з урахуванням ефективних заходів гарантії якості.

Крім академічного навчання та викладання, презентацію дослідження оцінюють на різних рівнях: спираючись на системи національних досліджень, індивідуальні інституції, програми досліджень та індивідуальні проекти. У галузі дослідження також проводять внутрішні та зовнішні **О.**

П

Пам'ять – психічно пізнавальний процес, що полягає в запам'ятовуванні, збереженні і в подальшому можливо відтворюванні у свідомості чи в процесі діяльності того, що людина робила, відчувала, сприймала. Розрізняють такі види **П.**:

За характером психічної активності:

- *моторна пам'ять* – це запам'ятовування, збереження і відтворення рухів та їхніх систем. Ознакою доброї **М.п.** є фізична спритність людини, моторність у праці, те, що називають „золоті руки”;
- *емоційна пам'ять* – це пам'ять на почуття. Пережиті та збережені в **П.** почуття виступають як сигнали, які або спонукають до дії, або утримують від учинків, що викликали в минулому негативні переживання. Саме почуття та емоції можуть виступати як „перший вузлик” у розгортанні ланцюжка асоціацій;
- *образна пам'ять* – це пам'ять на уявлення, на картини природи і життя, а також на звуки, запахи, смаки. **О.п.** буває зоровою, слуховою, тактильною (дотиковою), нюховою, смаковою. **О.п.** може досягати високого рівня як компенсаторний механізм у сліпих, глухих і т.ін.;
- *ейдетична пам'ять*. Ейдетичні, або наглядні, образи пам'яті – це результат збудження органів чуття зовнішніми подразниками. Ейдетичні образи подібні до уявлень тим, що виникають за відсутності предмета, але характеризуються такою деталізованою наочністю, яка цілком недоступна звичайному уявленню;
- *словесно-логічна пам'ять*. Змістом якої є наші думки, втілені у форму мови. Тому тут головна роль належить другій сигнальній системі. **С.л.п.** відіграє провідну роль у засвоєнні знань у процесі навчання.

За характером мети діяльності:

- *мимовільна пам'ять* – це запам'ятовування та відтворення, за якого відсутня спеціальна мета щось запам'ятати чи пригадати;
- *довільна пам'ять* – це коли ставиться певна мета запам'ятовування і відтворення з докладанням вольового зусилля. У цьому разі запам'ятовування та відтворення виступають як спеціальні *мнемонічні дії* (від грец. запам'ятовування).

За тривалістю утримання інформації:

- *тривала пам'ять*, для якої є характерним тривале збереження матеріалу після багаторазового його повторення і відтворення;
- *короткочасна пам'ять* – характеризується дуже коротким збереженням після одноразового дуже нетривалого сприйняття і негайним відтворенням (у перші ж секунди після сприйняття матеріалу);
- *оперативна пам'ять* – забезпечує запам'ятовування інформації, необхідної тільки для виконання певної дії (за А.В. Семеновою, Р.С. Гуріним, Т.Ю. Осиповою [98]).

Парадигма – певна система знань, методологія чи теорія, до якої входять „визнані всіма наукові досягнення, що протягом певного часу дають модель постановки проблем та шляхи їх вирішень”. Отже, **П.** в дії виступає як метод наукового пізнання.

Грецьке слово „*paradeigma*” дослівно означає – те, що зумовлює характер прояву, маніфестації, залишаючись за межами цього прояву („*para*” – понад, над, через, біля, а „*deigma*” – прояв, маніфестація). У самому *широкому розумінні П.* – це структурована реальність, що не проявляється сама по собі й не підлягає прямій рефлексії, завжди залишається за межами та встановлює основні фундаментальні пропорції людського мислення й людського буття. Відтак, *специфіка сутності П.* полягає в тому, що гносеологічний і онтологічний аспекти ще не розподіляються і підлягають диференціації лише по мірі того як базові інтуїції, минаючи крізь парадигмальні умови формулюються в те чи інше судження гносеологічного чи онтологічного характеру.

Термін *П.* був запозичений педагогікою з філософії, де це поняття має кілька дефініцій. В античній та середньовічній філософії воно характеризувало галузь вічних ідей як першобраз, зразок, у відповідності з яким бог-деміург створює світ; у сучасній науці визначається як система теоретичних, методологічних і аксіологічних установок, що приймаються як зразок рішення всіма членами наукової спільноти.

Вперше термін *П.* запровадив позитивіст Г. Бергман, однак пріоритет у його застосуванні та розповсюдженні належить Т. Куну. Автор, в книзі „Структура наукових революцій” (1962), виокремлює два основних *аспекти П.*:

- *епістеміологічний* (від. грецьк. *epistēmē* – знання і *logos* – одночасно слово (висловлювання, мовлення) та сенс (судження, основа), тобто – теорія пізнання). В епістеміологічному плані *П.* являє собою сукупність фундаментальних знань, цінностей, переконань та технічних прийомів, що виступають зразком наукової діяльності;

- *соціальний*. В соціальному плані *П.* – характеризуються конкретною науковою спільнотою, що визнає її цілісність, межі якої саме й визначає парадигма.

В 90-х р.р. XX століття термін *П.* стійко увійшов до педагогічного вжитку і набув педагогічного сенсу (за А.В. Семеновою).

Парадигма науково-педагогічна – це онтологічні та гносеологічні уявлення про освіту і науку, що визначають характер, ідеали, норми науково-педагогічного дослідження, які є підґрунтям методології педагогіки (за А.В. Семеновою).

Парадигма освітня – це сукупність прийнятих педагогічною спільнотою світоглядних та теоретичних передумов, які визначають конкретні підходи до проектування процесу освіти і власне його реалізацію (за А.В. Семеновою).

Парадигма педагогічна – усталена точка зору, яка стала звичною, визначений стандарт, зразок рішення освітніх та дослідницьких задач; стандартний перелік педагогічних установок і стереотипів, цінностей, технічних засобів тощо, які є характерними для членів конкретного суспільства, що забезпечують цілісність діяльності, пріоритетну концентрацію тільки на декількох (можливо й взаємовиключних) визначених цілях, завданнях, напругах:

- *парадигма „знання, вміння, навички”*. Основний стереотип – головна діяльність викладача, яка полягає в передачі знань, умінь та навичок. Ключовими характеристиками викладача є: знання предмета; методики викладання; вміння передавати практичні навички й об’єктивно оцінювати тих,

хто навчається. Постійне зростання обсягу навчального матеріалу викликає мотиваційну кризу в тих, кого навчається, що обумовлено неможливістю повноцінного засвоєння зростаючого обсягу інформації;

- *когнітивна парадигма розвивального навчання* – якщо головним в людини є мислення і свідомість, а найвища форма мислення – науково-теоретична, відтак, головна мета освіти – розвиток науково-теоретичного (абстрактно-логічного) мислення. Метою виступає навчання на високому рівні складності завдань;

- *гуманістична парадигма* – той, хто навчається, сам усвідомлює (відчуває), що йому необхідно вчити і навіщо, тому метою викладача є не формування, а підтримка, не розвиток, а сприяння. Адже успішне навчання ґрунтується на внутрішній мотивації того, хто навчається, а не завдяки примушенню;

- *прагматична парадигма* – продукт реалій соціально-економічної дійсності. Основний стереотип – продуктивним є тільки те навчання й виховання, що надає можливості одержати матеріальну чи соціально-статусну користь у майбутньому житті. Власне, пізнавальні, естетичні та інші („вищі” за А. Маслоу) потреби у стереотипах соціальної свідомості сприймаються як не престижні;

- *парадигма об’єктивного сенсу* має своїм підґрунтям неупереджений погляд на речі і найбільш мудрі традиції «народної педагогіки». Основний стереотип – всеохоплюючою метою є соціалізація, провідним у педагогічному процесі виступає виховання. Навчання й розвиток вважаються лише складовими частинами виховання (за А.В. Семеновою).

Параметр (від грец. *parmetron* – відмірювачий) – величина, значення якої виступає для відмінності елементів деякої множини між собою (за М.І.Конюховим [105]).

Педагогіка *Pedagogics* – (від грец. *paidos* – діти, *gogos* – водіння; дослівний переклад „дитиноводіння”) – наука про виховання, освіти та навчання людей на всіх етапах їхнього вікового розвитку. *Педагогом* у Стародавній Греції називали раба, який водив до школи дітей свого господаря.

Об’єкт педагогіки – реальна педагогічна дійсність – всі явища цілеспрямованого формування особистості.

Предмет педагогіки – закономірні зв’язки та відношення, які існують у цій дійсності.

Основні завдання педагогіки як науки – пізнання законів виховання, навчання і освіти людей у процесі формування та розвитку особистості і на їх основі створення шляхів та засобів упровадження теоретичних завдань у навчально-виховний процес (за Р.І. Хмелюк).

Педагогіка вищої школи *Educational science of higher school* – наука про навчання та виховання студентів, формування особистості спеціаліста вищої кваліфікації (за З.Н. Курлянд [52]).

Педагогіка екологічно орієнтована – див. *Екологічно орієнтована педагогіка*.

Педагогіка народна – див. *Народна педагогіка*.

Педагогіка гендерна – див. *Гендерна педагогіка*.

Педагогічна акмеологія – див. *Акмеологія педагогічна*.

Педагогічна аксіологія – див. *Аксіологія педагогічна*.

Педагогічна взаємодія *Pedagogical interaction* – це процес впливу викладача та тих, хто навчається один на одного, що передбачає їх взаємну зміну суб'єкт – суб'єктних позицій. З поглядів науково-педагогічного підходу щодо поняття **П.в.** викладача та тих, хто навчається має особистісно орієнтований *характер*, а саме:

- створення атмосфери тепла;
- емоційного комфорту;
- сприятливих умов для усвідомленого навчання;
- надання свободи вибору діяльності тим, хто навчається;
- врахування індивідуальних особливостей та можливостей кожного хто, навчається (за Р.С. Гуріним).

Педагогічна взаємодія особистісно орієнтована – див. *Особистісно орієнтована педагогічна взаємодія*.

Педагогічна діяльність – див. *Діяльність педагогічна*.

Педагогічна інноватика *Pedagogical innovation* – новий міждисциплінарний науковий напрям, що вивчає актуально значущі та системно організуючі інноваційні процеси, які стають перспективними для еволюції освіти та позитивно впливають на її розвиток, а також на розвиток більш широкого мультикультурного простору. **П.і.**, в широкому розумінні, обіймає вивчення питань філософського, психологічного, психосоціального, соціального, інформаційного та педагогічного забезпечення інноваційних процесів, спрямованих на розв'язання проблем та завдань сучасного етапу розвитку освіти та особистості. **П.і.**, у вузькому розумінні, – це галузь досліджень спрямованих на освоєння інноваційних процесів у освіті (за І.М. Богдановою [11]).

Педагогічна інновація *Pedagogical innovation* – особлива організація діяльності і мислення, що спрямована на реалізацію нововведень в освітньому просторі, або процес створення, засвоєння, впровадження та розповсюдження нового в освіті. Впровадження інновацій у системі освіти реалізується у трьох наступних *напрямах*:

1. *удосконалення* традиційного педагогічного процесу, тобто модернізація, модифікація, раціоналізація того, що прийнято;
2. *трансформація* традиційного процесу, тобто його радикальні перетворення;
3. комплексність (комбінаторність) видозмін, які складаються як з елементів модернізації, модифікації та раціоналізації традиційної системи, так і її трансформації.

Звичайно розглянутий поділ за такими напрямками є умовним, оскільки чіткого розмежування вони не мають, але характерні особливості кожного напрямку спричинюють їх розподіл. За характерні ознаки кожного розглянутого напрямку вважаємо масштабність нововведень у систему освіти та інноваційність їх потенціалу:

- *на макрорівні*, – відбувається трансформація нововведень, що призводить до радикальних змін та спричинює оновлення всієї системи, яке охоплює весь освітній простір, тобто парадигмальні видозміни, що призводять до системних видозмін;

- *на мезорівні*, – відбувається набір за основними напрямками пов'язаних між собою нововведень у кожному компоненті системи освіти: дошкільної, загальної середньої, позашкільної, професійної, вищої, післядипломної, тобто комплексні видозміни, що призводять до компонентних видозмін;

- *на мікрорівні*, – відбувається удосконалення (модернізація, модифікація, раціоналізація) традиційного педагогічного процесу, що спричинює локальність або одиничність нововведень, не пов'язаних між собою, тобто локальні видозміни, що призводять до поелементних видозмін (за І.М. Богдановою [11]).

Педагогічна культура спеціаліста ***Pedagogical culture of a specialist*** – складне утворення, що є високим ступенем оволодіння загальнолюдським педагогічним досвідом, практичними морально-педагогічними навичками. Педагогічна культура особистості спеціаліста базується на її загальній культурі та розвитку, вона є синтезом психолого-педагогічних потреб, переконань, майстерності. *Складається з:*

- педагогічної спрямованості;
- психолого-педагогічної ерудиції;
- високого розвитку духовно-моральних якостей особистості;
- самоорганізованості;
- гармонійної взаємодії емоціональних, інтелектуальних аспектів особистості;
- гармонійного поєднання науково-дослідної активності та педагогічної практики;
- педагогічної спрямованості різних видів діяльності;
- розвинутої потреби в професійному самовдосконаленні, моральній емпатії (за З.Н. Курлянд [52]).

Педагогічна майстерність – див. *Майстерність педагогічна*.

Педагогічна підготовка спеціаліста ***Pedagogical training of specialist***. *Провідними напрямками педагогічної підготовки спеціаліста є комплекс психолого-педагогічних, методологічних та культурологічних проблем, що вирішуються шляхом залучення майбутніх спеціалістів до практичної педагогічної діяльності (виховної, аналітичної, навчальної, організаційної), спрямованої на підвищення рівня їх професіоналізму, оволодіння новими інформаційними та виховними технологіями, комп'ютерною технікою тощо. П.п.с. передбачає засвоєння та використання основних положень педагогічної науки, провідних методів та прийомів стимулювання навчальної діяльності, формування наукового світогляду, поглиблене вивчення методики викладання*

свого предмету засвоєння національної культури на основі загальнолюдських цінностей. *Кінцевим результатом П.п.с.* повинна стати готовність до розв'язання різного рівня педагогічних завдань (за С.У. Гончаренко [114]).

Педагогічна рефлексія – див. *Рефлексія педагогічна.*

Педагогічна ситуація *Pedagogical situation* виникає внаслідок цілеспрямованої, змістової взаємодії педагога з вихованцями, вихованців між собою і з довкіллям. **П.с.** завжди являє собою активну взаємодію та єдність усіх основних компонентів педагогічного процесу. Якщо в **П.с.** виникає мета, яка має бути досягнута шляхом перетворення умов ситуації, тоді виникає педагогічна задача, яка вимагає свого розв'язання шляхом аналізу педагогічної ситуації. Педагогічні задачі повинні розв'язувати педагогічні суперечності, що супроводжують педагогічний процес. Ці суперечності виникають унаслідок невідповідності між педагогічними уявленнями, концепціями, що застаріли, і новими вимогами до особистості, які обумовлені постійними змінами довкілля і розвитком особистості (за З.Н. Курлянд).

Педагогічна спостережливість – див. *Спостережливість педагогічна.*

Педагогічна техніка – див. *Техніка педагогічна.*

Педагогічна технологія *Pedagogical technology* – сукупність психолого-педагогічних установок, що складають спеціальний підбір та komponування форм, методів, засобів, прийомів, виховних засобів, за допомогою яких забезпечується можливість досягнення ефективного результату в засвоєнні учнями знань, умінь, навичок, у розвитку їхніх особистих властивостей та моральних якостей (за Б.Т. Лихачовим [61]); **П. т.** визначається, як мистецтво використання результатів наукових досліджень у сфері освіти; проект педагогічної системи, яка реалізується на практиці; сукупність засобів і методів навчально-виховного процесу, що безперечно призведуть до запланованого результату; процес цілеутворення та об'єктивного контролю за отриманими результатами; системний метод створення, використання і призначення всього процесу викладання засвоєння знань з урахуванням технічних і людських ресурсів у їх взаємодії.

Отже, в основі поняття „педагогічна технологія” лежать *процеси* конструювання, моделювання, прогнозування, проектування, програмування, тобто процеси упорядкування педагогічного середовища.

П.т. конкретно реалізується в *технологічних процесах*, тому логічно розмежувати в технологічному підході до складових освіти процеси „технологія навчання” і „технологія виховання”.

Технологія навчання має за мету підвищення ефективності процесу навчання за рахунок:

- планування, програмування діяльності викладача і тих, хто навчається, забезпечення максимальної організованості для досягнення необхідного результату;
- відтворення процесу навчання і його результатів на основі блочної побудови;

- перенесення акценту в навчанні з викладання на цілеспрямоване учіння, тобто на визначення структури і змісту навчально-пізнавальної діяльності учня;
- структуралізація змісту навчання, яке обумовлює його гнучкість, тобто можливість оновлення відповідно до соціального замовлення суспільства (за А.В. Семеновою).

Педагогічне стимулювання *Pedagogical stimulation* – свідоме використання з метою активізації будь-якого виду діяльності різноманітних спонукальних засобів, що властиві вихованню, створення конкретних умов стимулювання з урахуванням вікових та індивідуально-психологічних особливостей особистості, чи колективу, з урахуванням моральних норм. Загальна теорія стимулювання в вітчизняній педагогіці була створена (Ю.І. Бабанським, М.Я. Басовим, Л.Ю. Гордіним, О.Л. Кондратюком, В.М. Коротшим, З.І. Равкіним, В.О. Сухомлинським та ін.). Вибір стимулів завжди залежить від специфіки об'єкту стимулювання. Більшість педагогічних стимулів містить морально-персональний компонент і вже в силу цього містять потенційну можливість розширювати моральну сферу особистості – сферу моральних стосунків, моральну свідомість. Існує декілька класифікацій стимулів. Серед провідних умов ефективного П.с. учені визначають: системність і послідовність їх застосування; врахування взаємодії та взаємозв'язку стимулів; відповідне методичне інструментування, індивідуалізацію і диференціацію (за О.М. Яцієм [131]).

Педагогічне стимулювання морального самовиховання *Pedagogical stimulation of moral self – education* – свідоме використання з метою активізації моральної діяльності та морального самовпливу різноманітності притаманних вихованню стимулів, що полягає в доцільному виборі таких спонукальних засобів, які відповідають загальнолюдським цінностям, нормам моралі, з урахуванням вікових та індивідуально-психологічних особливостей, а також конкретної ситуації (за О.М. Яцієм [131]).

Педагогічне управління непряме – див. *Непряме педагогічне управління.*

Педагогічний менеджмент – див. *Менеджмент педагогічний.*

Педагогічний програмний засіб (ППЗ) *Pedagogical program means (PPM)* – програма, яка призначена для організації і підтримки навчального діалогу користувача з комп'ютером; *функціональне призначення* ППЗ – надавати навчальну інформацію і направляти навчання, з огляду на індивідуальні можливості і переваги того, кого навчають. Як правило, ППЗ припускають засвоєння нової інформації при наявності зворотного зв'язку користувача з програмою (за Р.С. Гуріним).

Педагогічний процес *Pedagogical process* – це якісно нове утворення, яке не тотожне механічному поєднанню процесів виховання, навчання та розвитку. П.п. високо організована, гуманістична система, що об'єднує в собі процеси навчання, виховання і розвитку в тому чи іншому освітньо-виховному закладі і забезпечує разом із сім'єю підготовку особистості до повноцінного життя і творчої праці. П.п. має такі компоненти:

1. *Цільовий* компонент – містить у собі всі цілі та завдання педагогічної діяльності – від головної мети виховання до конкретних завдань щодо формування якоїсь певної якості особистості.

2. *Змістовий* компонент – відображає зміст, яким наповнюється як головна мета виховання, так і конкретні завдання стосовно окремої особистості.

3. *Діяльнісний або організаційний* компонент – містить взаємодію педагогів і вихованців, їхнє співробітництво, організацію та управління процесом для досягнення кінцевого результату, методи, засоби і форми взаємодії.

4. *Результативний* компонент – віддзеркалює його ефективність.

П.п. носить циклічний характер, послідовність його розвитку відображається в *етапах*:

- *підготовчий етап* – на цьому етапі необхідно створити умови, найбільш сприятливі для здійснення педагогічного процесу. Організація цих умов вимагає розв'язання цілої низки завдань: цілепокладання, діагностування умов, прогнозування досягнень, проектування та планування розвитку процесу. Сутність *цілепокладання* полягає у трансформації загальної педагогічної мети, яка стоїть перед системою освіти, в конкретні завдання для кожної освітньої установи, кожного навчального колективу;

- *педагогічна діагностика* – це дослідження, спрямоване на з'ясування умов, в яких має проходити педагогічний процес, їх потенційних можливостей для сприяння або утруднення під час цього процесу. Сутність *прогнозування* постає в оцінюванні результативності конкретного педагогічного процесу в заданих умовах ще до його початку. Завдяки прогнозуванню можна задавати вихідні дані процесу, активно втручатися в його хід та проектування. Завершується цей етап проектом організації процесу, який після заключної доробки перетворюється у план, точно визначає що, як і коли потрібно робити в конкретному педагогічному процесі того чи іншого навчально-виховного закладу.

- *загальний етап* – етап здійснення педагогічного процесу містить у собі такі елементи: постановка і роз'яснення цілей та завдань майбутньої діяльності, взаємодія педагогів і учнів; використання методів, засобів і форм **П.п.**, що передбачені заздалегіть, створення сприятливих умов; здійснення різноманітних заходів стимулювання діяльності школярів, забезпечення зв'язку педагогічного процесу з іншими. Важливу роль на цьому етапі відіграє зворотній зв'язок, завдяки якому можна знайти оптимальну відповідність між педагогічним керівництвом і самоврядуванням вихованців. Саме цей зв'язок робить **П.п.** саморегулюючою системою, здатною до корекції і самовдосконалення. При цьому оперативний контроль відіграє стимулюючу роль;

- *заклучний етап* містить у собі аналіз отриманих результатів, виявлення помилок, які виникли у процесі, аналіз речин, що призвели до цих помилок, і проектування заходів для подальшого запобігання означених помилок або їх усунення (за З.Н. Курлянд [52]).

Педагогічний тест – див. *Тест педагогічний*.

Педагогічні закони – див. *Закони педагогічні*.

Педагогічні здібності – див. *Здібності педагогічні*.

Педагогічні стимули *Pedagogical stimuli* – об'єктивні, соціально обумовлені засоби активізації внутрішніх рушійних сил розвитку особистості, що впливають на формування мотиваційної сфери (за О.М. Яцієм [131]).

Педагогічні умови – див. *Умови педагогічні*.

Педагогічно спрямоване мислення майбутнього вчителя – див. *Мислення майбутнього вчителя педагогічно спрямоване*.

Педагогічного процесу загальні закономірності – див. *Закономірності педагогічного процесу загальні*.

Переживання *Excitement* – форма психічної активності суб'єкта; усвідомлений емоційний стан, пов'язаний із суперечністю, переважно емоційним відображенням того чи іншого явища, предмета й виступаючий як безпосередня даність. Особливості переживання обумовлені, передусім, особистісними властивостями (ціннісні орієнтації, темперамент, вік, досвід) (за А.В. Семеновою [95]).

Переоцінка цінностей *Values' reappraisal* – це закономірний процес і результат розвитку життя людини, перебудови її взаємин зі світом (за С.С. Єрмаковою [30]).

Персоналізація підготовки – це специфічно організований процес навчання і виховання, й спрямований на розвиток індивідуальних здібностей особистості, реалізацію прагнень особистості до розвитку зв'язків між особистостями, які перетворюються в індивідуальні та на прагнення особистості внести свої особистісні якості в розвиток індивідуальності інших особистостей; **П.п.** – це не формування особистості із заданими властивостями, а створення умов для повноцінного прояву і розвитку особистісних функцій суб'єктів процесу професійної підготовки. Схема персоналізації підготовки майбутніх фахівців має три складові:

- *індивідуалізована складова* є частиною персоналізації підготовки, оскільки вона реалізує процес навчання, що спрямований на виявлення і розвиток у тих, хто навчається, індивідуальних здібностей особистості до професійної діяльності;
- *міжіндивідуалізована складова* є частиною персоналізації підготовки, оскільки вона реалізує процес навчання, в якому особистість прагне розвивати і розширювати зв'язки з іншими особистостями, які перетворюються в індивідуальні у професійній діяльності. Особистість у такому разі віддзеркалюється в середовищі зв'язків між іншими;
- *метаіндивідуалізована складова* є частиною персоналізації підготовки, яка характеризує процес навчання, що спрямований на прагнення особистостей, представитися своїми особливостями один в одному, внести свій внесок у розвиток індивідуальності іншого, в розвиток спільностей, що виникають у процесі професійної діяльності.

П.п. спирається на принципи особистісно орієнтованої освіти, оскільки освіта в такому разі виходить з унікальних особливостей особистості, створюючи персональний досвід. *Персоналізація*, як процес, здійснюється шляхом

висунення особистістю стратегій реалізації себе в діях, через рефлексію власних засобів мислення і діяльності; припускає неодноразове звернення до своїх продуктів, збагачення їх та переробку.

Реалізація **П.п.** майбутніх фахівців виявляє, враховує й розвиває індивідуальні здатності студентів, створює та вдосконалює індивідуальний стиль мислення, самодіяльності; встановлює, розвиває і вдосконалює зв'язки між тими, хто навчається, і тими, хто навчає, які виступають як індивідуальності. Надається можливість учасникам процесу навчання за допомогою досягнення високого рівня в пізнанні, навчальній діяльності, глобалізації мислення ідеально відобразитися своїми особливостями один в одному, зробити свій внесок у збагачення розвитку індивідуальності іншого, в розвиток спільностей, що виникають у процесі підготовки майбутнього фахівця (за Н.І. Логіною).

Персональність є процесом і результатом відбиття особистості в інших людях, віддзеркалення та взаємодії особистості в життєдіяльності інших людей, у суспільному житті. *Сутність П.* – в перетвореннях інтелектуальної та соціальної сфери іншої людини, що відбуваються в діяльності. *Компонентами П.* є:

- особистісний;
- міжособистісний;
- професійний.

Особистісний компонент пов'язаний з процесами навчання, що спрямовані на виявлення і розвиток в особистості індивідуальних якостей, розширення зв'язків між тими, хто навчається, які перетворюються на індивідуальність й віддзеркаленням особливостей один в одному в наслідок діяльності. Здатності і функції, що складаються в ході цього процесу, відтворюють в особистості сформовані людські якості. При цьому людина минає такі фази свого становлення як особистості: адаптацію, яка передбачає засвоєння діючих цінностей і норм й оволодіння відповідними засобами і формами діяльності, та індивідуалізацію, яка породжується суперечностями, що загострюються, між необхідністю „бути таким, як усі” і прагненням індивіда до максимальної персоналізації, що характеризується пошуком засобів і способів прояву своєї індивідуальності. Якщо індивіду не вдається подолати труднощі адаптаційного періоду, у нього можуть створюватися якості залежності, боязкості, невпевненості. Якщо на фазі індивідуалізації розвитку індивід, виявляючи особистісні властивості, що характеризують його індивідуальність, не зустрічає взаєморозуміння, то це може сприяти формуванню агресивності, підозрілості. Так закріплюються відповідні особистісні новоутворення, внаслідок чого складається достатньо стійка структура особистості, в якій відбувається соціальний розвиток особистості.

Також особистісний компонент пов'язаний із самореалізацією, в основі якої лежить потреба зростання, розвитку та самовдосконалення. Задовольняючи потребу в самореалізації в різних видах діяльності, особистість переслідує свої життєві цілі, які знаходять своє місце в системі суспільних зв'язків і відносин.

Особистісний компонент сприяє розвитку міжособистісних відносин. Система таких відносин у колективі породжує суперечності між потребою особистості в **П.** та об'єктивною зацікавленістю колективу приймати лише ті прояви її індивідуальності, які відповідають цінностям, завданням і нормам

функціонування й розвитку цієї спільності. Така суперечність зникає під час спільної діяльності. Спільність індивідів, що здійснюють спільну діяльність, формує спілкування. Міжособистісні відносини є мотиваційною сферою особистості, що формується у процесі діяльності. Вони забезпечують умови для самореалізації особистості.

Також розвитку міжособистісних відносин сприяє інтеграція, яка детермінується суперечностями між прагненням індивіда бути ідеально вираженим своїми особливостями і відзнаками в суспільстві, з одного боку, і потребою спільності прийняти, схвалити і культивувати лише ті його індивідуальні особливості, які сприяють її розвитку і тим самим розвитку його самого як особистості – з іншого. При успішному проходженні фази інтеграції у високорозвинутій соціальній спільності в індивіда формуються такі якості, як: гуманність, довіра до людей, справедливість, самовизначення, вимогливість до себе і інших, і т.ін..

Міжособистісний компонент пов'язаний з комунікативністю, яка сприяє розвитку міжособистісних відносин. Виокремлюють три *типи комунікативності*:

- *інтелектуальну*, яка визначає міжособистісне сприйняття та знаходження спільного взаєморозуміння й визначається умінням слухати співбесідника;
- *вольову*, яка визначається здібністю колективу протистояти труднощам та характеризується мірою прояву волі, характеру в досягненні цілей і виконання професійних завдань
- *емоціональну*, яка визначає настрій групи та забезпечується взаєморозумінням, здібністю цінувати співбесідника, реалізацією позитивних „колективних” якостей особистості.

Необхідні для спілкування комунікативні вміння, зводяться до вміння розуміти іншу людину та вносити до свого внутрішнього світу ціннісні орієнтації іншої людини. До комунікативних навичок відносять компоненти свідомих дій, які визначають успішність сприйняття, розуміння об'єктивного світу й адекватної дії на нього.

Професійний компонент розуміється нами як інтегральна якість, підґрунтям якої є потреби і здібності, що характеризуються соціальним рівнем перетворення суспільних відносин у професійній сфері діяльності в систему функцій суб'єкта цієї діяльності й визначає її результативність. Професійний компонент складають такі *елементи*:

- *мотивація*, яка характеризує спонукання і спрямованість особистості до вивчення майбутньої професійної діяльності;
- *пізнавальність*, що належить до розуміння завдань, які стоять у майбутньому, у сфері професійної діяльності, про професійні ситуації і здатність їх вирішувати;
- *компетентність*, яка визначається як якість фахівця, що вміщує рівень оволодіння ним професійними знаннями, вміннями та навичками.

Сутність П. є соціально обумовлено особистісне утворення, що має (відповідно до діалектики загального, особливого й одиничного) три *базиси прояву*:

- *прояв П. на загальному базисі* відображає соціальний аспект її змісту. Це зміст відносно постійний, тому що знаходить своє віддзеркалення в інваріантності структури персональності в будь-якому вигляді професійній діяльності;

- *прояв П. на особливому базисі* відображає специфіку видів професійної діяльності і забезпечується за рахунок модифікації інваріантного в досвіді професійної діяльності. Ці модифікації детерміновані типологічно, відповідно до особливостей об'єкта та засобів професійної діяльності;

- *прояв П. на одиничному базисі* відображає індивідуальну міру оволодіння й реалізації соціально-історичного і соціально-типового в її змісті.

Суб'єктна міра **П.** детермінована персональним досвідом професійної діяльності. Тобто, персональність інваріантна за структурою, типова за функціями і варіативна в міру індивідуального прояву.

Ураховуючи зазначені компоненти персональності фахівців були конкретизовані її елементи.

Особистісний компонент :

- *адаптацію* – характеристика особистості щодо пристосування її до професійної діяльності, яка є складовою професійної готовності, що вміщує позитивне ставлення до оволодіння професійними знаннями;

- *індивідуалізацію* – відкриття або утвердження „Я”, виявлення своїх схильностей і можливостей, особливостей характеру, становлення індивідуальності;

- *самореалізацію* – реалізація потенційних можливостей особистості власними зусиллями.

Міжособистісний компонент:

- *інтеграція* – зміна життєдіяльності людей, що оточують, становлення загального світогляду;

- *діяльність* – реалізація того чи іншого ставлення людини до довкілля, інших людей, вирішення професійних завдань, що ставляться.

Цей компонент;

- *комунікативність* – спілкування в умовах професійних відносин. До складу цього елементу належать: емоційна стійкість, такт, витримка, здатність ясно висловлювати свої думки, відстоювати свою точку зору.

Професійний компонент:

- *мотивацію* – сукупність факторів і процесів, що викликають в особистості інтерес до професії, прагнення досягти успіху, професійного вдосконалення;

- *пізнавальність* – спрямованість особистості на розуміння професійних завдань, оцінку їх значущості;

- *компетенцію* – практичну готовність фахівця до виконання професійних завдань.

Відтак, елементи особистісного, міжособистісного та професійного компонентів взаємозв'язані, утворюють систему, в якій кожний елемент пов'язаний один з одним і забезпечує цілісність та динамічність прояву професійної персональності фахівця (за Н.І. Логіною).

Перцепція (**П. психологічна**) – неясне, несвідоме сприйняття в протиставленні ясному усвідомленому – апперцепції; (**П. соціальна**) – факт соціальної обумовленості сприйняття соціальних об'єктів, процес формування в суспільної та індивідуальної свідомості уявлень як результату пізнання розуміння людьми один одного. (**П. педагогічна**) сприйняття, вивчення, розуміння, оцінка викладачем стану суб'єктів навчання та самого себе, „читання” внутрішнього стану за зовнішніми проявами, „читання” по обличчю, позях, жестах (за А.В. Семеновою).

Підготовка студента до професії вчителя *Student's training to a teacher's profession* – загальнопедагогічна підготовка в системі вищої педагогічної освіти, яка відбувається за такими *напрямами*:

- вивчення структури діяльності та особистості вчителя;
- науково-теоретичних засад формування особистості вчителя;
- визначення науково-обґрунтованого змісту педагогічної освіти, кола загально педагогічних знань та вмінь, якими повинні володіти вчителі і студенти педагогічного ВЗО;
- виявлення шляхів удосконалення навчально-виховного процесу з педагогічних дисциплін (за В.Г. Орищенко [77]).

Підготовки напрям – див. *Напрямок підготовки*.

Підготовки цикл – див. *Цикл підготовки*.

Підручник – книга для тих, хто навчається (учнів, студентів, слухачів і т.ін.) з систематичним викладом матеріалу у визначенні галузі знань на сучасному рівні досягнень науки і культури; основний і провідний вид навчальної літератури. Різновидом **П.** є електронний підручник (за А.В. Семеновою).

Підручник електронний – електронна інформація з записом педагогічного сценарію навчальної дисципліни, що включає предметний і педагогічний матеріал, який відображає зміст навчання й активізацію діяльності тих, хто навчається, а також елементи програмованої частини (гіпермедійної технології), з елементами діяльності планування навчання, формування й представлення завдань і тестів, аналізу повідомлень, діагностики знань, стану тих, хто навчається тощо (за Р.С. Гуріним).

Підхід аксіологічний (ціннісний) базується на понятті цінності і дає можливість з'ясувати якості і властивості предметів, явищ, процесів, здатних задовольнити потреби окремої особистості і певного суспільства, а також ідеї і спонукання у вигляді норми та ідеалу. До *цінностей суспільства* належать лише ті позитивно значимі явища та їхні властивості, що пов'язані з соціальним прогресом. Фундаментальними є гуманістичні або загальнолюдські цінності: життя, здоров'я, любов, освіта, праця, творчість, краса тощо. Системи цінностей є в кожній культурі, суспільстві, державі, професії, особистості. Аксіологічному осмисленню підлягають матеріальні і духовні цінності. Будь-який соціальний інститут, спираючись на цінності більш загального рівня, формує власні специфічні цінності: культурні, педагогічні, професійні та ін. Останні відтворюють смисли професії. Створюється система загальних і спеціальних критеріїв і показників цінності (за А.В. Семеновою).

Підхід алгоритмічний – див. *Алгоритмічний підхід*.

Підхід антропологічний – обумовлений системним використанням всіх відомих науці відомостей про людину щодо урахування, побудови та здійснення педагогічного процесу (за А.В. Семеновою).

Підхід діяльнісний – це методологічний принцип, основою якого є категорія предметної діяльності людини (групи людей, соціуму в цілому). Діяльність – форма активності, що характеризує здатність людини чи пов'язаних з нею систем бути причиною змін у бутті. Діяльність людини може розглядатися в загальному значенні цього слова – як динамічна система взаємодії людини із зовнішнім середовищем, а також у вузькому, конкретному – як специфічна професійна, наукова, навчальна форма активності людини, в якій вона досягає свідомо поставлених цілей, що формуються внаслідок виникнення певних потреб (за А.В. Семеновою).

Підхід інформаційний – науковий метод, сутність якого полягає в тому, що під час вивчення будь-якого об'єкта, процесу чи явища у природі чи суспільстві, насамперед, виявляються найхарактерніші для нього інформаційні аспекти.

В основі **П.і.** лежить принцип інформаційності, згідно з яким:

- інформація є універсальною, фундаментальною категорією;
- практично всі процеси та явища мають інформаційну основу;
- інформація є носієм сенсу (змісту) всіх процесів, що відбуваються у природі та суспільстві;
- всі наявні в природі та суспільстві взаємозв'язки мають інформаційний характер.

П.і тісно пов'язаний із системним та передбачає використання пізнавальних можливостей інформаційної теорії, методів, засобів, організаційних форм і технологій (за Р.С. Гуріним).

Підхід історичний є одним із найважливіших, обумовлений тим, що обов'язковим завданням ученого є перебудування визначених раніше даних в галузі свого дослідження, що здійснюється ним ще до початку експерименту. Пошуки аналогічних досліджень у минулому, використання методики чи окремих способів їх організації, або показників і критеріїв, дають ученому можливість будувати порівняння, аналогії, бачити найбільш істотні і стійкі зв'язки досліджуваного явища протягом тривалого часу, дозволяють виявити тенденції, зміни педагогічних процесів, явищ. **П.і.** у педагогіці означає формулювання опорних позицій дослідника при проведенні експериментальної роботи. Поза **П.і.** немислиме розкриття кардинальних питань педагогіки. Формула сучасного педагогічного дослідження повинна бути такою: “З минулого через сьогодні – у майбутнє” (за О.С.Цокур).

Підхід культурологічний інтегрує дослідницький потенціал, накопичений різними науками, які вивчають культуру (філософією культури, теорією культури, мистецтвознавством, психологією культури, соціологією культури, історією культури і т.ін.), і реалізує прагнення до аналізу предмета дослідження як культурного феномену. У межах **П.к.** культура розглядається як *система*, що складається й функціонує у взаємодії:

- об'єктивної (будь-які культурні об'єкти) та суб'єктивної („зліпок” культури і свідомості) форм;
- раціональної й емоційно-чуттєвої її складової;
- культурно-іноваційних механізмів проникнення культури в усі галузі та сфери людської діяльності, процесів виробництва;

- розповсюдження (трансляцій) і „присвоєння” культурних цінностей тощо.

Дослідницький потенціал П.к. полягає в наступному:

- обрання для досягнення мети і завдань дослідження найбільш адекватного визначення культури;
- розгляд процесів та явищ як феноменів культури;
- використання найсуттєвіших ознак культури, її субстанціональних елементів, аксіологічних, функціональних, інструментальних та інших можливостей;
- знання й використання теоретичних досягнень культурології (за Р.С. Гуріним).

Підхід особистісний – див. *Особистісний підхід*

Підхід синергетичний полягає в дослідженні процесів самоорганізації та становлення нових упорядкованих структур. Він реалізується в дослідженні систем різної природи: фізичних, біологічних, соціальних, когнітивних, інформаційних, екологічних тощо. З позицій **П.с.** неможливо традиційними детерміністськими методами вивчати розвиток складноорганізованих систем. Як відомо, нестійкість системи розглядається як перешкода, що потребує обов'язкового подолання. Жорсткі причинно-наслідкові зв'язки поступального розвитку мають лінійний характер. Сучасне визначається минулим, а майбутнє – сьогочасним. Синергетичний же підхід передбачає ймовірне бачення світу, базується на дослідженні нелінійних систем. Образ світу постає як сукупність нелінійних процесів. Ідея нелінійності включає багатоваріантність, альтернативність шляхів еволюції та її незворотність. За допомогою **П.с.** вивчають дисипативні (нестійкі, слабоорганізовані) складні системи.

Інструментарій **П.с.** дає змогу визначати, що:

- 1) складноорганізованим системам неможливо нав'язати напрями і шляхи розвитку, можливо лише сприяти (через слабкі впливи) процесу самоорганізації;
- 2) неможливо досягти одночасного поліпшення відразу всіх важливих показників системи;
- 3) при кількох станах рівноваги еволюційний розвиток системи відбувається при лінійному зростанні ентропії (невизначеності ситуації);
- 4) для складних систем існують декілька альтернативних шляхів розвитку;
- 5) кожний елемент системи несе інформацію про результат майбутньої взаємодії з іншими елементами;
- 6) складна нелінійна система у процесі розвитку проходить через критичні точки (точки біфукації), в яких відбувається розгалуження системи через вибір одного з рівнозначних напрямів її подальшої самоорганізації;
- 7) управляти розвитком складних систем можливо лише в точках їх біфукації за допомогою легких поштовхів, сума яких має бути достатньою для появи резонансу – достатньої амплітуди коливань як усередині системи, так і відносно впливів зовнішнього середовища. Тобто, чим меншою є сума впливів на більший об'єкт або процес у момент біфукації складноорганізованої системи, тим більшим є кінцевий синергетичний ефект.

Для ефективного використання П.с. необхідно:

- виділити й охарактеризувати (у поняттях формальної логіки) складну

систему або процес, які потребують синергетичного впливу;

- дослідити стратегію її розвитку, описати можливі рівні і свободи, тобто рівноможливі напрями та шляхи її розвитку;
- здійснити факторний аналіз можливих шляхів її самоорганізації;
- визначити мету або бажаний результат (у яких конкретно аспектах необхідно змінити стан певної системи);
- розробити номенклатуру (перелік) слабких впливів, що сприятимуть самоорганізації хаотичної системи, а також тактику їх застосування;
- правильно визначити критичний момент біфукації досліджуваної системи (за Р.С. Гурінім).

Підхід системний – це різнобічний та багаторівневий спосіб аналізу педагогічних проблем, ідеї саморегуляції як механізм здійснення професійно-особистісного становлення. **П.с.** у педагогічному дослідженні вимагає дотримання таких *умов*:

- встановлення всієї наявності складових елементів досліджуваного педагогічного процесу чи явища;
- вивчення зв'язків, залежностей кожного елемента від всіх інших, і на цій підставі виявлення основних елементів з провідними зв'язками і відносинами;
- побудови моделі, що характеризується трьома параметрами: організованістю, цілісністю й ієрархічністю;
- розкриття залежності встановленої системи від зовнішніх умов, оскільки тільки в цьому випадку система буде функціонувати;
- опису конкретного елемента дається в нерозривному цілому з усією системою, з описом його загальних і специфічних функцій усередині єдиного цілого;
- властивості досліджуваного процесу, явища впливають не тільки з підсумовування властивостей його елементів, але й зособливостей системи в цілому, самої структури системи (за З.Н. Курлянд).

Підхід соціокультурний – теорія і методологія соціокультурного відтворення (репродукції), що акцентує увагу на єдності культури та соціальності, базується на наукових досягненнях культурології, педагогіки, етнографії, соціології, історичної і психологічної антропології, теорії соціальних комунікацій тощо. **П.с. сконцентрований** перш за все: на стратегічних соціальних цілях історичного відтворення суспільства з його національною культурною специфікою і системних характеристиках культурно-ціннісних комплексів (як традиційних, так і нових) соціальної адекватності і культурної компетентності нових членів цього суспільства. Його використання забезпечує багатфакторний підхід до вивчення соціокультурного середовища (простору), механізмів зв'язку „соціальної” і „культурної” систем (за А.В. Семеновою).

Підхід управлінський визначає *управління* як цілеспрямовану діяльність керівника, що забезпечує продуктивне функціонування визначеного процесу та розвиток суб'єктів управління (за А.В. Семеновою).

Пізнавальна активність – див. *Активність пізнавальна*.

Пізнавальна самостійність – див. *Самостійність пізнавальна*.

Пізнавальна спрямованість *Cognitive direction* – це наукова ерудиція, духовні потреби та інтереси, інтелектуальна активність і готовність до педагогічної самоосвіти (за В.Г. Орищенко [77]).

Пізнавальний інтерес – див. *Інтерес пізнавальний*.

План навчальний – див. *Навчальний план*.

Поведінка *Behavior* – фізична та психічна форма активності суб'єкта; рефлексорні та усвідомлені дії, реакції пристосування до оточуючого середовища. Особливості **П.** соціально обумовлені, опосередковані мовою та іншими знаково-смысловими утвореннями (за А.В. Семеновою [96]).

Повідомлення – це власне інформація, яка передається в процесі управлінської взаємодії і яка закодована за допомогою спеціальних символів. Відповідно до різноманітних видів повідомлень, у процесі комунікативної взаємодії можна виділити такі *види П.*:

- повідомлення, які використовуються у процесі безпосередньої комунікації (наприклад: виступ на нараді чи індивідуальна бесіда);
- повідомлення з опосередкованими формами взаємодії (наприклад: факсове повідомлення, інформаційний матеріал, отриманий за допомогою електронної пошти, відеофільм). (за А.В. Семеновою).

Позааудиторна робота в педагогічному ВЗО *Extra-class activity in Higher Pedagogical Educational Institution* – сукупність виховних впливів, що забезпечують цілеспрямованість, систематичність, послідовність, сполучення педагогічного керівництва з ініціативою і самодіяльністю студентів. Основоположними *принципами* цієї системи є:

- професійно-педагогічна спрямованість навчально-виховного процесу;
- взаємозв'язок і взаємообумовленість навчання і виховання студентів;
- тісний зв'язок навчально-виховного процесу вищого навчального закладу з педагогічною практикою.

Основними *напрямами професіоналізації П.р.* можна вважати:

- урахування специфіки факультету під час організації і проведення виховної роботи зі студентами;
- широке використання її різноманітних форм, що відображають специфіку професійної діяльності майбутніх учителів;
- спонукання студентів до активної самостійної діяльності з метою оволодіння методикою виховної роботи з учнями;
- моделювання і розв'язання педагогічних ситуацій, що сприяють удосконаленню емоційної і вольової сфер особистості майбутнього вчителя, його педагогічної техніки;
- удосконалення педагогічних умінь та особистісних якостей майбутніх вихователів у процесі включення їх до активної педагогічної діяльності;
- психолого-педагогічну обґрунтованість методів та форм позааудиторної роботи зі студентами (за Т.Ю. Осиповою).

Позиція (від лат. *position*) – усталена система відношень людини до визначених сторін дійсності, що проявляється у відповідній поведінці;

положення людини в статусно-рольовій внутрішньогруповій структурі (за М.І. Конюховим [105]).

Позиція внутрішня – див. *Внутрішня позиція*.

Позиція життєва – див. *Життєва позиція*.

Позиція професійна – див. *Професійна позиція*.

Позиція професійна педагога – див. *Професійна позиція педагога*.

Показник якості вищої освіти – кількісна характеристика якостей особистості випускника вищого навчального закладу, що розглядається стосовно до певних умов його навчання та сфери майбутньої професійної діяльності (за В.Є. Воловник, В.О. Ройлян).

Полілог – зіткнення різних розумів, різних істин, несхожих культурних позицій, що становлять єдиний розум, єдину істину й загальну культуру та забезпечують вільність співбесідників, рівноправність й особистісний контакт між співбесідниками на основі співпереживання і взаєморозуміння та дозволяє розвинути: шанування особистої позиції учасників, координаційні здібності, емпатію, уміння формувати ціннісні професійні установки до спільної діяльності (за Т.Ю. Осиповою).

Положення психолого-педагогічні до імітаційно-моделюючих навчальних ігор *Psycho - pedagogical positions of imitative and designed educational games' formation:*

1) *активність* – основний принцип ігрової діяльності, який відображає активне проявлення фізичних та інтелектуальних сил людини у процесі гри;

2) *динамічність* – виражає значення і вплив фактору часу в ігровій діяльності людини. Гра – це рух, вона має початок і кінець, отже, фактор часу в грі набуває такого ж значення, як і в житті;

3) *цікавість* – відображає захоплюючі, цікаві проявлення ігрової діяльності, які дуже емоційно впливають на людину і можуть бути одним з основних спонукань до участі у грі або спостереження за її ходом. Дидактичний сенс цього положення в тому, що цікавість значно посилює пізнавальний інтерес та пізнавальну активність;

4) *виконання ролей* – у штучній грі ґрунтується на ігровому моделюванні людської діяльності та відображає явище її відтворення й імпровізації;

5) *колективність* – відображає спільний характер діяльності студентів, які об'єднані у ігрові групи чи команди. Штучна гра як колективна навчальна діяльність учить мислити та діяти спільно, переконує в необхідності колективної роботи;

6) *моделювання* – у грі ґрунтується на імітаційному моделюванні системи і відображає явище імітації довкілля. З дидактичної точки зору реалізація цього принципу в навчанні дає можливість моделювати функціонування активних систем, які і є об'єктами вивчення в сучасній школі;

7) *зворотній зв'язок* – фундаментальний принцип побудови та проведення ігор, який відображає причинно зв'язки в імітованій дійсності та відносини у взаємодії гравців. У дидактичній грі під *зворотнім зв'язком* слід

розуміти дискретний потік інформації щодо проходження гри, на основі якого студент управляє своєю діяльністю в прямо впливає на хід гри;

8) *принцип проблемності* – у грі відображає логіко-психологічні закономірності мислення. Як відомо, якщо перед людиною поставлено важкодоступну мету і є певні спонукання до її здійснення, то на шляху досягнення цієї мети, як правило, з'являються об'єктивні проблеми, які сприяють виникненню проблемних ситуацій у мисленні;

9) *результативність* – відображає усвідомлення підсумків ігрових дій як конкретної предметної діяльності. На вищих рівнях розвитку ігрової діяльності гри виступають як підсумок абстрактної теоретичної діяльності. *Результативність* – основоположний принцип гри, істина, яка дає можливість уявити штучну гру як продуктивну діяльність;

Будь-яка штучна гра – це *самостійна діяльність*, а імітаційна модель – цілком певна система. Головний смисл самостійної діяльності у штучній грі полягає в тому, що мета гри несе в собі функцію управління ігровою діяльністю. Саме тому предметний зміст кожної ігрової дії як одиниці активної самостійності актуально усвідомлюється гравцем, стає безпосередньою метою. Мета у грі виконує регулятивну функцію щодо її предметного змісту та сприяє подальшому розвитку гри (за А.В. Семеновою [97]).

Поняття – це думка, відбита в узагальненій формі. **П.** відображає суттєві й необхідні ознаки предметів та явищ, а також взаємозв'язки. Якщо **П.** увійшло до наукового обігу, його позначають одним словом або використовують сукупність слів – *термінів*. Розкриття змісту **П.** називають його визначенням. Останнє має відповідати двом найважливішим *вимогам*:

- вказувати на найближче родове поняття;
- вказувати на те, чим дане поняття відрізняється від інших понять.

П., як правило, завершує процес наукового дослідження, закріплює результати, отримані вченим особисто у своєму дослідженні. Сукупність основних **П.** називають *понятійним апаратом* тієї чи іншої науки (за А.В. Семеновою).

Потенціал особистісний *Personal potential* – це система постійно відновлюваних та збільшуваних ресурсів (інтелектуальних, мовленнєвих, психологічних, вольових, емоційних і т.ін.) особистості в єдності з функціонуванням її дійсних можливостей й досягнень (здібностей, природно обумовлених професійно важливих якостей, позитивних наслідкованих факторів та ін.) (за О.С. Цокур).

Потенціал особистості інтелектуальний – див. *Інтелектуальний потенціал особистості*.

Потреба *Need* – стан людини, створюваний зазнаваною нею нестатком у об'єктах і діях, необхідних для її здійснення і розвитку, який виступає джерелом його активності, організує і спрямовує педагогічні процеси, уяву і поведінку (за Т.Л. Обуховою). *Потреба* – усвідомлення і переживання людиною необхідності в тому, що потрібно їй для підтримання життя організму та розвитку особистості.

Потреби у безпеці та захисті – потреби у захисті від фізичних і психічних загроз з боку навколишнього світу і впевненості в тому, що фізіологічні потреби будуть задоволені у майбутньому (потреби в економічній стабільності,

законності, забезпеченості роботою, відсутності хаосу і постійного хвилювання тощо).

Потреби у повазі – потреби, які забезпечують самоповагу і повагу з боку інших (потреби в самооцінці, особистих досягненнях, компетентності, майстерності, статусі, престижі, визнанні, домінуванні, славі тощо).

Потреби самовираження – потреби у реалізації своїх потенційних можливостей (потреби у творчості, у створенні нового, оригінального, у реалізації себе як професіонала, у зростанні як особистості).

Соціальні потреби (потреби у причетності, любові) – потреби, які відображають почуття належності до чогось, почуття, що тебе приймають інші, почуття соціальної взаємодії, прихильності та підтримки (потреби в сексуальному партнері, сім'ї, друзях, сусідах, неформальних групах, державі) (за А.В.С еменовою).

Потреба інформаційна – див. *Інформаційна потреба*.

Почуття моральні – див. *Моральні почуття*.

Пояснення *Explanation* – монологічна форма викладу навчального матеріалу, яка забезпечує виявлення сутності події, явища, процесу, їх місця в системі зв'язків і взаємозалежностей з іншими подіями, явищами, процесами (за М.Ф. Ломоновою).

Пояснення метод – див. *Метод пояснення*.

Права дитини – система прав і свобод, що характеризують правовий статус дитини, з урахуванням особливостей її розвитку, до повноліття. Відповідно до ст. 1 Конвенції про права дитини 1989 *дитиною* визнається кожна людська істота до досягнення нею 18-річного віку, якщо за законом повноліття не настає раніше. **П.д.** регулюються нормами міжнародного і національного права. Зокрема, за вказаною Конвенцією першочергова увага як державних, так і приватних установ, що займаються питаннями соціального забезпечення, а також судів, адміністративних чи законодавчих органів приділяється забезпеченню інтересів дитини (ст. 3). За Законом України „Про охорону дитинства” (2001) основні принципи охорони дитинства полягають у тому, що всі діти на території України, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національно – етнічного або соціального походження, майн. стану, стану здоров'я і народження дітей та їхніх батьків (чи осіб, які їх замінюють) або будь-яких ін. обставин, мають рівні права і свободи. В порядку, встановленому законодавством, держава гарантує всім дітям рівний доступ до безоплатної юридичної допомоги, необхідної для забезпечення захисту їхніх прав. До системи **П.д.** *належать права на:*

- рівноправність усіх дітей незалежно від будь-яких обставин;
- життя, ім'я, набуття громадянства;
- піклування з боку батьків;
- збереження своєї індивідуальності;
- заслухання у ході будь-якого розгляду, що стосується дитини;
- свободу совісті та релігії; особисте та сімейне життя;
- недоторканність житла;
- таємницю кореспонденції;

- вільне висловлювання своїх думок;
- користування найдосконалішими послугами системи охорони здоров'я;
- загальну й однакову відповідальність батьків за виховання і розвиток дитини;
- рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку;
- освіту;
- відпочинок;
- захист від усіх форм сексуальної експлуатації;
- особливий захист – від викрадень та продажу, фізичних форм експлуатації, фізичного і психічного насильства, участі у воєнних діях;
- вжиття державою всіх необхідних заходів щодо сприяння фізичного та психічного відновленню і соціальній інтеграції дитини, яка стала жертвою зловживань або злочину, застосування норм міжнародного гуманітарного права у період збройних конфліктів тощо.

Реалізація **П.д.** забезпечується усією системою органів державної влади, місцевого самоврядування. адвокатури, судів, прокуратури та інших правоохоронних органів.

П.д. регламентується такими міжнародно-правовими актами, як:

- Декларація прав дитини 1959;
- Конвенція про права дітей 1989;
- Загальна декларація прав людини 1948;
- Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966;
- Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966

тощо.

На національному рівні права дитини закріплені в Законах України „Про державну допомогу сім'ям з дітьми” (1992, у редакції 2001), „Охорону дитинства” та „Про соціальну роботу з дітьми та молоддю” (обидва – 2001) (за Г.Х. Яворською).

Право на освіту – одне з основних (конституційних) соціально культурних прав громадян України. Закріплене й гарантоване Конституцією і законом України “ Про освіту”. Право на освіту забезпечується можливістю навчання в школі рідною мовою, безплатністю всіх видів загальної освіти, широким розвитком середньої й вищої освіти, створенням умов для самоосвіти (за Г.Х. Яворською).

Правова освіта – це поширення юридично-педагогічних правових знань у формі освіти, що має характер систематичності, фундаментальності, ґрунтовності. У класичній формі вона реалізується в освітніх закладах різного рівня і виду. Правова освіта, як і правове виховання, є процесом засвоєння знань про основи держави і права, виховання в громадян поваги до закону, прав людини, не байдужого ставлення до порушень законності та правопорядку. **П.о.** – необхідний елемент правової культури, умова правової вихованості особистості. На всіх рівнях освіти повинно проводитися правове навчання.

В Україні розроблена „Програма правової освіти населення”, що затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 29.05.1995р., у якій, зокрема, підкреслюється, що **П.о.** є обов'язковою для всіх дошкільних виховних,

середніх освітніх, вищих навчальних закладів, тобто увага акцентується на наступності і неперервності в справі правової освіти (за Г.Х. Яворською).

Правове виховання *Of lawful education* – цілеспрямований постійний вплив на людину з метою формування в неї правової культури й активної правомірної поведінки. **Основна мета П.в.** – дати людині необхідні в житті юридичні знання та навчити її шанувати і дотримуватися законів і підзаконних актів, тобто сформувати досить високий рівень правової культури, здатний значно зменшити кількість правопорушень. Кожна людина, знаючи свої права і обов'язки, може грамотно себе захищати від незаконних дій з боку юридичних органів. **П.в.** тісно пов'язане з усіма видами соціального виховання – морального, естетичного, економічного, політичного та ін. (за Г.Х. Яворською).

Правовий всеобуч – єдина загальнодержавна система вивчення законодавства, що охоплює всі верстви населення, всіх державних службовців (за Г.Х. Яворською).

Практика – метод навчання, застосовується для формування практичних, організаторських умінь та навичок, а в деяких випадках для проходження всієї виробничої ієрархії від робітника нижчої кваліфікації до фахівця з вищою освітою (інженера, педагога, агронома тощо) (за Т.Ю. Осиповою).

Працездатність – здібність до праці, що залежить від стану здоров'я працівника; розрізняють:

- **загальну п.** – здібність до виконання будь-якої роботи в звичайних умовах;
- **професійну п.** – здібність працювати у визначеній професії, посаді, у визначених умовах;
- **неповну (обмежену) п.** – здібність працювати лише в полегшених умовах, наприклад: неповний робочий день (за А.В. Семеновою).

Працелюбність *Diligence*, як інтегративна морально-трудова якість особистості, поєднує в собі потребу в праці, мотиваційний компонент, розуміння користі праці для суспільства, трудові вміння та навички, волевий компонент (за А.В. Семеновою).

Праця *Labour* – доцільна діяльність людини, у процесі якої вона за допомогою засобів праці впливає на природу і використовує її з метою створення предметів, необхідних для задоволення своїх потреб; фундаментальна форма діяльності людини, у процесі якої створюється вся сукупність функціонуючих у суспільстві матеріальних та духовних благ, що забезпечують виробництво засобів, необхідних для задоволення потреб людини, а також це основа формування духовних цінностей і виникнення таких якостей людини, як свідомість, потяг до спілкування (за А.М. Ващенко). **П.** – головне джерело матеріального та духовного багатства суспільства. Тільки **П.** забезпечує прогресивний розвиток суспільства в цілому та окремо кожної людини. Крім утилітарно-практичних функцій праці ми повинні виділити також розвиваючу та виховну функції.

Утилітарно-практична функція спрямована на створення матеріальних та духовних цінностей, соціально-побутових умов життя і діяльності людини.

Розвиваюча функція обумовлена тим, що саме праця стимулює рушійні та сутнісні сили людини.

Виховна функція пов'язана із закріпленням в учнів у процесі праці суспільно корисних якостей і властивостей.

П. розвиває розумові здібності людини, є фундаментом морального виховання особистості, є базою фізичного і духовного здоров'я. В ході колективної праці формуються товариські взаємовідносини між учнями, почуття взаємодопомоги. Трудове виховання стимулює самовизначення учнів, правильний вибір професії (за А.В. Семеновою).

Предмет дослідження – це частина об'єкта, тобто те, що безпосередньо й ґрунтовно вивчається з певною метою (формування якості особистості; його взаємодія з іншими якостями; характеристика процесу, явища; виявлення сутності, умов, тенденцій, зовнішніх і внутрішніх передумов виховання чи навчання особистості визначеного віку у визначеній сфері). Предмет дослідження відповідає на запитання: “Що вивчається?” (за Р.С.Гуріним)

Предметний компонент змісту навчання – див. *Компонент змісту навчання предметний*

Прийом – частковий вираз метода, його конкретизація, що має у відношенні до методу підлеглий характер і розглядається як взаємодія родового (метод) і видового (прийом) понять. Кожний метод реалізуються через сукупність окремих прийомів, які накопичуються практикою, узагальнюються теорією і рекомендуються до використання всіма фахівцями. Прийоми використовуються також і незалежно від методів. Існують прийоми *ті, що створюють* і *ті, що гальмують* діяльність (за А.В.Семеновою).

Принцип – правило, що виникло в результаті об'єктивно осмисленого досвіду; тобто головні положення, що визначають і підхід до проблеми, і методику одержання емпіричних та наукових фактів, і їхній аналіз (за З.Н. Курлянд).

Принцип безперервності виховання *Principle of continuousness of upbringing* – досягнення цілісності і наступності у вихованні, перетворення його у процес, що триває впродовж усього життя людини (за І.О. Бартеневою [8]).

Принцип виховання в праці та в колективі *Principle of continuousness of upbringing* – прищеплення любові до праці, розвиток трудових умінь і навичок, участь у трудовій діяльності, що має особистісно орієнтований творчий характер, відповідає інтересам і схильностям вихованців, виховання почуттів колективізму, поваги до інших людей, забезпечення комфортності розвитку особистості в колективі, здобуття досвіду соціальних зв'язків і взаємовідносин, набуття вмінь поважного спілкування з іншими людьми (за І.О. Бартеневою [8]).

Принцип гуманізму – див. *Гуманізму принцип*.

Принцип демократизації виховання *Principle of democratization of upbringing* – визначення права вихованця на свободу, людську гідність,

сприйняття особистості вихованця як вищої соціальної цінності, розвиток самоврядування, поєднання педагогічного керівництва з ініціативою і самодіяльністю вихованців (за І.О. Бартеневою [8]).

Принцип етнізації виховного процесу *Principle of ethnization of the process of upbringing* – наповнення виховання національним змістом, спрямованим на формування самосвідомості громадянина, забезпечення дітям усіх національностей можливості навчатися у рідній школі, виховувати національну гідність (за І.О. Бартеневою [8]).

Принцип зв'язку виховання з життям *Principle of the connection of upbringing with life* – забезпечення нормальної адаптації вихованців до умов реального життя через формування певного світогляду, позитивного ставлення до норм загальнолюдської моралі, дисципліни, володіння культурою міжособистісних відносин (за І.О. Бартеневою [8]).

Принцип інтегративності та комплексного характеру виховання *Principle of integrativeness and complex character of upbringing* – цей принцип відображає єдність об'єктивних і суб'єктивних факторів у формуванні особистості. Методологічна основа цього принципу – загальний зв'язок усіх явищ, їх цілісність, єдність форм громадської свідомості. Реалізується цей принцип через єдність педагогічних вимог школи, сім'ї і громадськості, підвищення ефективності і виховного процесу за рахунок узгодження виховного впливу всіх учасників виховного процесу, єдності всіх сторін виховання, побудування та функціонування педагогічних систем, що забезпечують єдність мети, завдань змісту виховання, його методів і організаційних форм (за І.О. Бартеневою [8]).

Принцип культуровідповідності *Principle of cultural correspondence* – органічний зв'язок з історією народу, його мовою, культурними традиціями (за І.О. Бартеневою [8]).

Принцип народності виховання *Principle of nationality of upbringing* – єдність загальнолюдського і національного, національна спрямованість виховання, формування національної свідомості, прищеплення шанобливого ставлення до культури всіх народів (за І.О. Бартеневою [8]).

Принцип природовідповідності *Principle of natural correspondence of upbringing* – врахування багатогранної і цілісної природи людини, вікових та індивідуальних властивостей вихованців, диференціація та індивідуалізація виховання, дотримання в процесі навчання визначеного порядку і послідовності у передачі знань із суворим урахуванням вікових особливостей дитини, її інтересів, її психіки в цілому (за Я.А. Каменським. [40]); самостійний розвиток закладених природою у людини задатків, що відповідає законам природи і досягається вправами; глибоке пізнання природи дитини, її анатомо-фізіологічних і психологічних особливостей; наближення змісту і організації педагогічного процесу до природи дитини; орієнтація виховання на народні традиції, звичаї (за І.О. Бартеневою [8]).

Принцип систематичності і послідовності виховання *Systematic character and consistency of upbringing* – збереження спадкоємності в системі виховання,

поступове ускладнення змісту виховання, послідовний розвиток основних етапів виховного процесу, безперервний вплив на вихованців і обґрунтована та педагогічне доцільна організація їхньої діяльності (за І.О. Бартеневою [8]).

Принципи багаторівневої освіти – див. *Багаторівневої освіти принципи*.

Принципи виховання – див. *Виховання принципи*.

Принципи навчання в сучасній педагогіці *To the principles of training in modern pedagogy belong such ones*

- принцип гуманістичної спрямованості, який передбачає навчання і виховання всебічно і гармонійно розвиненої особистості, соціально активної та гуманної, враховуючи індивідуальність та соціальні умови;
- принцип зв'язку з життям, із завданнями, що вирішуються суспільством, колективом, сім'єю, особисто та в їх єдності;
- принцип діагностичної цілеспрямованості, який вимагає такої постановки цілей навчання і виховання, що допускає об'єктивний і однозначний контроль ступеня досягнення мети;
- принцип співробітництва і співдружності вчителя, учнів, їх колективів, сім'ї, громадськості, трудових колективів у досягненні намічених завдань навчання і виховання;
- принцип науковості в організації навчання і виховання, який характеризується розробкою цілей, відбором змісту, вибором методів і форм організації навчання, розробкою технології;
- принцип наочності навчання, єдності абстрактного і конкретного;
- принцип доступності у навчанні, системності і послідовності в реалізації змісту навчання і використанні технологій, методів, форм організації;
- принцип особистісно-колективного підходу до навчання і виховання на базі досвіду пізнавальної, трудової, ігрової, суспільної діяльності та спілкування;
- принцип максимальної самостійності учнів, їх груп, мікроколективів у розв'язанні всіх навчально-виховних завдань; принцип самоуправління в навчальній і діловій діяльності (за З.Н. Курлянд).

Проблема – ситуація діяльності, яка містить протиріччя наукового, організаційного або іншого характеру і являє собою перепони, що виникають при досягненні суб'єктом цілеспрямованого результату своєї діяльності (за В.С.Воловник, В.О.Ройлян).

Проблемна ситуація *Problematic situation* – це така ситуація, під час якої суб'єкт хоче розв'язати складні для себе завдання, але йому не вистачає даних і він повинен сам їх знаходити (за Т.Ю. Осиповою).

Проблемне навчання – див. *Навчання проблемне*

Програма «Освіта» (Україна ХХІ ст.) *Program “Education” (Ukraine XXI century)* накреслила основні структурні *елементи безперервної освіти*: раннє сімейне виховання та освіту, дошкільну освіту, початкову освіту, базову середню освіту, повну середню освіту, професійну освіту, вищу освіту і післядипломну освіту. Крім того, програма висунула головні цілі кожної з цих освіт.

Другим стратегічним напрямком програма проголосила підвищення кваліфікації кадрів.

Третій стратегічний напрямок – школа майбутнього, вимоги до підготовки вчителя національної школи, реформ вищої педагогічної освіти. Програма також передбачає завершити нормативно-правову базу освіти, завдяки чому стане можливим докорінне реформування всієї системи освіти.

Програма підготовки фахівця освітньо професійна – див. *Освітньо професійна програма підготовки фахівця*.

Програма самовиховання *Self – educational program* – розширений план діяльності, в якому викладаються цілі, задачі діяльності, її зміст, головні засоби – спрямованні на зміну своєї особистості. Найкращі зразки П.с. містили в собі зведення особистих правил самовпливу, які з набуттям досвіду самовиховання поглиблювались та вдосконалювались (за О.М. Яцієм [131]).

Продуктивна діяльність *Productive activity* – діяльність, за якої створюється новий за своєю суттю продукт(за Е.К. Економовою [27]).

Професійна адаптація – див. *Адаптація професійна*.

Професійна діагностика – див. *Діагностика професійна*.

Професійна діяльність учителя *Teacher's professional activity* – особливий вид соціальної діяльності, спрямованої на передавання від старших поколінь молодшим культури та досвіду, накопичених людством, створення умов щодо її особистісного розвитку та підготовку до виконання соціальних ролей, визначених у суспільстві (за В.О. Сластьоніним [100]).

Професійна діяльність учителя з розвитку творчих здібностей *Teacher's professional activity in developing of senior pupils' creative abilities* старшокласників – цілеспрямований процес управління діяльністю учнів, центральною ланкою якого є залучення учнів до позиції активних суб'єктів особистої навчальної діяльності, розвиток у них свідомої самоактуалізації та вмінь самокерування пізнавальним процесом (за А.В. Семеновою [95]).

Професійна інформація – див. *Інформація професійна*.

Професійна культура – див. *Культура професійна*.

Професійна орієнтація *Professional orientation* – це процес ознайомлення з різними професіями і трудовими процесами індивідів з метою вибору майбутньої професії відповідно до їхніх здібностей та інтересів (за Р.І. Хмелюк).

Професійна оцінка – див. *Оцінка професійна*.

Професійна підготовка майбутнього економіста *A professional training of future economists* – педагогічний процес у навчальних закладах економічного профілю, що може бути різноманітним і різноплановим, результатом якого є

формування та розвиток професійної готовності фахівця-економіста (за В.Д. Стасюк [109]).

Професійна позиція *Professional position* – складна система цінностей особистості, де установки, інтереси, світоглядні категорії і ставлення суб'єкта до загальнолюдських цінностей на єдиній основі регулюють практичну діяльність (за С.С. Єрмаковою[30]).

Професійна позиція педагога *Teacher's professional position* – це система його моральних, інтелектуальних, вольових, емоційних, економічних відношень та різного роду зовнішніх впливів педагогічної дійсності, які поряд з внутрішніми факторами являються джерелом його професійної активності. Проблемою професійної позиції в педагогіці займалась ціла низка вчених: І.Ф. Ісаєв, З.Н. Курлянд, В.О. Сластьонін, Р.І. Хмельюк та ін. *Основою П.п.п.* є його соціальна позиція, система відношень та взаємодій в яких він реалізує себе. *П.п.п. формується* в процесі професійної підготовки спеціаліста та на протязі всього його життя в процесі професійної самореалізації (за О.М. Яцієм [131]).

Професійна спостережливість – див. *Спостережливість професійна.*

Професійна усталеність вчителя – див. *Усталеність професійна вчителя.*

Професійне виховання *Professional education* – виховання, що припускає безперервну гуманізацію, що зумовлює його як багатомірне явище, яке включає:

- 1) формування духовності, тобто активного внутрішнього потягу до істини, правди, добра і краси;
- 2) професійне становлення, тобто формування потреби оволодіти основами професії, педагогічною культурою, гармонійний розвиток інтелектуальних, емоційних, вольових, етичних та естетичних якостей;
- 3) розвиток готовності до педагогічної рефлексії – професійно значущої якості особистості вчителя, що характеризує ступінь свідомого і творчого ставлення до педагогічної праці (за В.Г. Орищенко [77]).

Професійне самовизначення *Professional self-determination* – процес прийняття рішення особистістю щодо вибору майбутньої трудової діяльності, пов'язаний з формуванням професійних інтересів, засвоєнням соціальних норм, виробленням соціальних позицій; полягає в усвідомленні себе як активного суб'єкта конкретної професійної діяльності. *П.с.* передбачає на основі соціального навчального та трудового досвіду самоаналіз та самооцінку своїх індивідуально-психологічних якостей та орієнтацію чи зіставлення своїх можливостей (потреб, особистісних якостей) з вимогами професії до спеціаліста. Об'єктом *П.с.* майбутнього спеціаліста є сама професійна діяльність, її структура, система відношень та взаємозв'язки між компонентами (за С.У. Гончаренко [114]).

Професійне спілкування – див. *Спілкування професійне.*

Професійний відбір – див. *Відбір професійний.*

Професійно орієнтована особистість майбутнього вчителя ***Professionally directed personality of a future teacher*** – особистість, у якої на достатньому рівні сформовані як *професійні якості* (схильність до самовиховання, професійна педагогічна спрямованість, педагогічна майстерність, професійна усталеність тощо), так і *особистісні* (спрямованість на професію вчителя, любов до дітей, організаторські та комунікативні схильності, соціальні якості і т. ін.) (за Т.Ю. Осиповою [78]).

Професійної діяльності вчителя структура – див. *Структура професійної діяльності вчителя*.

Професійно-педагогічні цінності – див. *Цінності професійно-педагогічні*.

Професійно-педагогічні цінності вчителя початкових класів – див. *Цінності вчителя початкових класів професійно-педагогічні*.

Професіограма ***Professiogram*** – це система вимог до спеціаліста, вона – не самоціль, але вказує шлях до оволодіння професійною майстерністю (за Р.І. Хмелюк).

Професіоналізм діяльності ***Professionalism activity*** – осмислене, індивідуальне, суспільно обумовлене позитивно-емоційне реагування, а його *компоненти* (професіоналізм знань, спілкування і самовдосконалення) проявляються у потребі глибокого їх осмислення, трансформувannya відповідно до поданих суспільних еталонів та їх реалізації на практиці. Педагогічний труд пронизує сплав розумових дій з емоціями. Отримуючи деяку інформацію про зміст, сутність професіоналізму діяльності, суб'єкт аналізує її на емоційному й когнітивному рівнях, відбираючи необхідне для практичної роботи, а також задовольняючи у тій чи іншій мірі свою потребу у творчості. Когнітивний аналіз неможливий поза емоційною сферою людини (за Р.І. Хмелюк).

Професія (лат. – наголошую власним ділом) – рід трудової діяльності людини, яка володіє комплексом спеціальних теоретичних знань, навичок, умінь, придбаних в результаті спеціальної підготовки та досвіду роботи; соціальна характеристика особистості, що вказує на її належність до певної категорії людей, які займаються однаковим видом трудової діяльності (за А.М. Ващенко).

Профорієнтація ***Proforientation*** – комплекс психолого-педагогічних і методичних заходів, спрямованих на оптимізацію процесу працевлаштування молоді згідно з її бажанням, нахилами, здібностями та з урахуванням потреби в спеціалістах суспільства в цілому і певних галузях народного господарства. **П.** допомагає молоді у виборі професії.

П. має такі етапи:

- 1) професійна *інформація*;
- 2) професійна *діагностика*;
- 3) професійна *консультація*;
- 4) професійний *відбір*;
- 5) професійна *адаптація* (за Р.І. Хмелюк).

Процес Брюге. Термін „процес Брюге” вживають стосовно зростання співпраці в європейській професійній освіті та навчанні; він схожий на Болонський процес у вищій освіті. На конференції в м. Брюге, яка відбулася в жовтні 2001 року, генеральний директор з професійного навчання ініціював процес співпраці в галузі професійної освіти та навчання. Рада Європи затвердила цю ідею в Барселоні (15 та 16 березня 2002 року). Основною реакцією було те, що Європейська комісія запросила представників 29 європейських країн (членів ЄС, майбутніх членів ЄС та країн європейського економічного простору) та соціальних партнерів на збори, щоб обговорити конкретні дії та заходи щодо встановлення професійної освіти та навчання в Європі. Прозорість кваліфікацій та навичок узгоджено з новим, універсальним інструментом, що інтегрував існуючі засоби, такі як європейський паспорт навчання, європейський навчальний план та додаток до сертифіката. Велику підтримку надано системі кредитного взаємозаліку в професійній освіті та навчанні на європейському рівні, утворюючи систему ECTS (Європейська система кредитного взаємозаліку) у вищій освіті. Такі заходи треба провести у процесі добровільної співпраці, який буде найбільшим пріоритетом Датського президентства. Європейська структура професійної освіти має розвинутися до 2010 року, щоб зробити можливим вільне пересування громадян робочими, бізнесовими секторами та країнами. Як зазначила Вів'єн Редінг, уповноважена особа з освіти та культури в ЄС, пересування кваліфікацій та вмінь – це попередня умова довгострокового навчання та збільшення мобільності.

Процес в освіті інноваційний – див. *Інноваційний процес у освіті*.

Процес педагогічний – див. *Педагогічний процес*.

Психодрама *Psychodrama* – один з найбільш ефективних методів стимулювання різноманітних форм самовиховання (запозичений із групової психотерапії), що полягає в розігруванні учасниками тренінгу спілкування різноманітних життєвих сцен, відтворюючих моральні та конфліктні ситуації. Цінність методу полягає в можливості індивідуального, групового, вільного моделювання, вільного реагування на них (за О.М. Яцієм).

Психологічна готовність – див. *Готовність психологічна*.

Психометричні тести – див. *Тести психометричні*.

Публікація (від лат. *publicatio* – оголошую всенародне, оприлюднюю):

- 1) доведення до загального відома за допомогою преси, радіомовлення або телебачення;
- 2) вміщення в різних виданнях (газетах, журналах, книгах) роботи (робіт);
- 3) текст, надрукований у будь-якому виданні.

П. виконують наступні *функції*:

- оприлюднюють результати наукової роботи;
- сприяють встановленню пріоритету автора (дата підписання публікації до друку – це дата пріоритету науковця; в історіографічній частині дисертації та автореферату обов'язково вказують, коли вперше звернувся до розробки наукової проблеми);

- свідчать про особистий внесок дослідника в розробку наукової проблеми (особливе значення мають індивідуальні публікації, роботи у співавторстві потребують додаткових роз'яснень; в тексті дисертації та автореферату здобувач повинен подавати посилання на власні публікації, включити їх до списку використаних джерел);

- слугують підтвердженню достовірності основних результатів і висновків дисертації, новизни і наукового рівня її (оскільки після виходу в світ публікація стає об'єктом вивчення й оцінки широкою науковою громадськістю);

- підтверджують факт апробації та впровадження результатів і висновків дисертації;

- відбивають *основний* зміст дисертації (про це вказується у вступі до дисертації та автореферату, а також через включення публікацій здобувача до списку опублікованих праць за темою дисертації);

- новизна і високий рівень наукових праць, в яких опубліковано результати дисертації, є одним із головних критеріїв оцінки дисертаційного дослідження;

- фіксують завершення певного стану дослідження або роботи в цілому;

- забезпечують первинною науковою інформацією суспільство, сповіщають наукове співтовариство про появу нового наукового знання;

- передають індивідуальний результат у загальне надбання та ін.

Особливе значення мають наукові **П.**, що вийшли друком у формі видань.

ДСТУ 3017—95 „Видання. Основні види. Терміни та визначення” визначає *видання* як документ, який пройшов редакційно-видавниче опрацювання, виготовлений друкуванням, тисненням або іншим способом, містить інформацію, призначену для поширення, і відповідає вимогам державних стандартів, інших нормативних документів щодо видавничого оформлення і поліграфічного виконання.

Науковим вважається *видання* результатів теоретичних і (або) експериментальних досліджень, а також підготовлених науковцями до публікації пам'яток культури, історичних документів та літературних текстів. Воно призначене для фахівців і для наукової роботи.

Серед *наукових видань* розрізняють дві групи:

- 1) *науково-дослідні* — *монографія* (науково-книжкове видання повного дослідження однієї проблеми або теми, що належить одному чи кільком авторам); *автореферат дисертації* (наукове видання у вигляді брошури авторського реферату проведеного дослідження, яке подається на здобуття наукового ступеня); *препринт* (наукове видання з матеріалами попереднього характеру, які публікуються до виходу у світ видання, в якому вони мають бути вміщені); *тези доповідей*, а також *матеріали наукової конференції* (неперіодичний збірник підсумків конференції, доповідей, рекомендацій та рішень); *збірник наукових праць* (збірник матеріалів досліджень, виконаних у наукових установах, навчальних закладах та наукових товариствах);

- 2) *джерелознавчі* — *джерелознавчі видання*, або *документальні наукові видання*, які містять пам'ятки культури та історичні документи, що пройшли текстологічне опрацювання, мають коментарі, вступні статті, допоміжні покажчики та інші елементи науково-довідкового апарату видання.

За обсягом розрізняють два види наукових неперіодичних видань: *книга* (книжкове видання обсягом понад 48 сторінок); *брошура* (книжкове видання обсягом від 4 до 48 сторінок). Статус наукового видання потребує суворого дотримання видавничого оформлення видання. Вкажемо лише основні.

Вихідні відомості — сукупність даних, які характеризують видання і призначені для його оформлення, бібліографічної обробки, статистичного обліку й інформування читача. Елементами вихідних відомостей є: відомості про авторів або інших осіб, які брали участь у створенні видання; заголовок (назва) видання; надзаголовні дані; підзаголовні дані; нумерація; вихідні дані; шифр зберігання видання; індекс УДК; індекс ББК; авторський знак, макет анотованої каталожної картки; знак охорони авторського права; міжнародний стандартний номер ISBN; випускні дані.

Вихідні дані включають: місце випуску видання, назва видавництва або організації, що володіє правом видання, і рік випуску (як правило, наводять у нижній частині титульного аркуша).

У *випускних даних* зазначають дату подання оригіналу на складання; дату підписання видання до друку; формат паперу і частку аркуша; вид і номер паперу; гарнітуру шрифту основного тексту; спосіб друку; обсяг видання в умовних друківаних аркушах, що приведені до формату паперового аркуша 60 x 90 см; обсяг видання в обліково-видавничих аркушах; номер замовлення поліграфічного підприємства; назву і повну поштову адресу видавництва і поліграфічного підприємства.

Випускні дані розміщують на останній сторінці видання або звороті титульного аркуша.

Особливу складність викликає визначення наукового статусу статей. Слід враховувати, що газетні статті не кваліфікують як наукові. Крім того, проблематичним є віднесення до розряду наукових статей, опублікованих в громадсько-політичних і науково-популярних журналах.

Статті наукового характеру друкуються переважно в наукових збірках або журналах. *Науковий журнал* — журнал, що містить статті та матеріали досліджень теоретичного або прикладного характеру, призначений переважно фахівцям певної галузі науки. *За цільовим призначенням наукові журнали* поділяють на: науково-теоретичні, науково-практичні та науково-методичні.

Особливе значення наукові статті мають для здобувача наукового ступеня доктора чи кандидата наук. Крім зазначених, вони мають відповідати ще й таким вимогам.

1. Статті мають публікуватись у *провідних наукових фахових журналах* та інших періодичних *наукових фахових виданнях*, їх *перелік затверджує ВАК України* при дотриманні таких вимог:

- наявність у складі редакційної колегії не менше п'яти докторів наук з відповідної галузі науки, серед яких обов'язково мають бути штатні працівники наукової установи, організації чи вищого навчального закладу, що видає журнал (періодичні видання);
- журнали підписуються до друку виключно за рекомендацією вченої ради наукової установи (організації чи вищого навчального закладу), що його видає, про що зазначається у вихідних даних;
- тираж видання не менше ніж 100 примірників;
- повне дотримання вимог до редакційного оформлення періодичного видання згідно з державними стандартами України;

- наявність журналу (періодичного видання) у фондах бібліотек України, перелік яких затверджено ВАК України.

2. Публікація не більше однієї статті здобувача за темою дисертації в одному випуску (номері) журналу (або іншого друкованого видання).

3. Не зараховуються праці, в яких немає повного опису наукових результатів, що засвідчує їх достовірність, або в яких повторюються результати, опубліковані раніше в інших наукових працях, що входять до списку основних (за А.В. Семеновою, А.М. Ващенко, Р.С. Гуріним,).

Р

Раціоналізація *Rationalization* – організація доцільної діяльності, що спрямована на вдосконалення, на покращання, на раціональні дії, тобто дії, які опираються на розум та логіку (за І.М. Богдановою [16]).

Рейтинг – оцінка явища, якогось елемента процесу, людини за допомогою компетентних суддів (експертів) тощо. Його іноді називають методом експертної оцінки (за А.В. Семеновою).

Репрезентативність (від франц. *representative* – показниковий, той, що собою будь-що являє) – головна властивість вибіркової сукупності, сутність якої полягає в характеристиках, що знаходяться поряд (склад, середні величини, дисперсія і т.ін.) та відповідають характеристикам генеральної сукупності, яку вони презентують (за А.В. Семеновою).

Репродуктивна діяльність *Reproductive activity* – діяльність, що припускає створення продукту, що повторює створене раніше (за Е.К. Економовою [99]).

Репродукція (від лат. *prodotio* – відтворення) – відтворення будь-якими засобами вже існуючого об'єкта з максимальним намаганням повторити оригінал; відтворення і зберігання образу, символу, сигналу в пам'яті; відтворення організмами себе подібних (за А.В. Семеновою).

Рефлексія *Reflexion* – розуміння людиною самої себе, усвідомлення й оцінка власних дій і вчинків (за С.С. Єрмаковою); самопізнання у вигляді роздумів над власними переживаннями, відчуттями і думками (за М.М. Заброцьким [33]). Поняття Р. виникло у філософії та означало процес роздумів, міркувань індивіда про те, що відбувається. Р. Декарт ототожнював рефлексію зі здібністю людини зосереджуватися на змісті своїх думок. Д. Локк розділив відчуття і рефлексію, трактуючи останню як особливе джерело знань – внутрішній досвід (за С.Ю. Головіним [21]); розуміння, аналіз себе і своїх вчинків, з'ясування того, як люди, що оточують, розуміють тебе, твої особистісні якості, емоційні реакції та когнітивні уявлення. У тому випадку, коли змістом цих уявлень виступає предмет спільної діяльності, розвиваються предметно-рефлексивні відносини. Природа Р. тісно пов'язана з емпатією, тобто розумінням емоційного стану, здатності співпереживати, співчувати розуміння (за В.Д. Стасюк [109]).

Рефлексія педагогічна *Pedagogical reflexion* – діяльність, яка обумовлює здібність особистості до самоаналізу з метою усвідомлення цілей і структури своєї діяльності та засобів оптимізації професійної діяльності (за С.С. Єрмаковою [30]).

Ригідність (від лат. *rigidus* – жорсткий, твердий) – в фізіології: стан м'язів, що характеризується надмірною напругою і різким підвищенням їх супротиву, зусиллям, що деформують; в психології – трудність переключення психіки на

відображення нових умов, супротив змінам, свого роду непроникність, відсталість, інертність; нездатність суб'єкта змінити намічену ним програму дій в умовах, що змінилися (за М.І. Конюховим [105]).

Ризик (від франц. *risque* – піддаватись небезпеці) – діяльність в умовах небезпеки, відсутність повної впевненості в успіху (за М.І. Конюховим [105]).

Рівень вищої освіти освітній – див. *Освітній рівень вищої освіти*.

Рівень вищої освіти освітньо-кваліфікаційний – див. *Освітньо-кваліфікаційний рівень вищої освіти*.

Рівень якості вищої освіти – це відносна характеристика якості вищої освіти, що ґрунтується на порівнянні значень показників якості, отриманих на підставі діагностичних іспитів випускників вищого навчального закладу, з критеріально-орієнтованим еталоном, представленим державним стандартом вищої освіти (за В.Є. Воловник, В.О. Ройлян).

Рівні сформованості знань щодо змісту навчального елемента:

- *ознайомчо-орієнтований* – особа має орієнтоване уявлення щодо понять, які вивчаються, здатна відтворювати формулювання визначень, законів тощо, вміє вирішувати типові завдання шляхом підставлення чисельних даних;
- *понятійно-аналітичний* – особа має чітке уявлення та поняття щодо навчального об'єкту, здатна здійснювати смислове виділення, пояснення, аналіз, перенесення раніш засвоєних знань на типові ситуації;
- *продуктивно-синтетичний* – особа має глибоке розуміння щодо навчального об'єкту, здатна здійснювати синтез, генерувати нові уявлення, переносити раніш засвоєні знання на нетипові, нестандартні ситуації (за В.Є. Воловник, В.О. Ройлян).

Рішення – основа управління; вольовий акт, що виражає усвідомлений намір діяти певним чином для досягнення мети. *Прийняття Р.* – це вибір альтернатив з визначення сил та характеру впливу на них, порядку, способу, засобів, терміну та якісних показників задля досягнення мети діяльності (за А.М. Ващенко).

Робота *Work* – певні завдання та обов'язки, що виконані, виконуються чи повинні бути виконані (за В. Є.Воловник, В.О. Ройлян).

Робота в педагогічному ВЗО виховна – див. *Виховна робота в педагогічному ВЗО*.

Робота в педагогічному ВЗО позааудиторна – див. *Позааудиторна робота в педагогічному ВЗО*.

Робота самостійна – див. *Самостійна робота*.

Розвиток особистісно-професійний педагога *Personal-and-professional development of a pedagogue* – це процес формування особистості, орієнтованої на

високі професійні досягнення та здобуття вищих рівнів професіоналізму в сфері освітніх послуг, що здійснюється через її саморозвиток, а також педагогічне пізнання, спілкування й діяльність (за О.С. Цокур).

Розвиток особистості *Development of a personality* – закономірні, позитивно спрямовані, якісні зміни рис, властивостей, характеристик особистості, що відбуваються внаслідок внутрішніх суперечностей, які виникають під впливом зовнішніх обставин (за К.В. Недеялковою [73]).

Розумова діяльність *Mental activity* – внутрішня діяльність, що відбувається за допомогою розумових дій, коли людина оперує не реальними предметами і не шляхом реальних рухів, а використовує для цього їх ідеальні динамічні моделі, що утворюються у процесі мислення (за З.Н. Курлянд).

Розумове виховання *Mental education* – цілеспрямована діяльність педагогів з розвитку розумових сил і мислення, прищеплення тим, хто навчається, культури розумової праці. Мета **Р.в.** – забезпечення засвоєння тими, хто навчається основ наук культури розумової праці, розвиток їхніх пізнавальних здібностей і формування на цьому підґрунті наукового світогляду: системи фактів, понять, положень з усіх галузей науки, культури і техніки. *Основним завданням Р.в.* є формування у тих, хто навчається сформованості відповідних навчальних умінь:

- формулювати і викладати свої думки;
- аналізувати зміст прочитаного чи почутого, словесно описувати прилади, об'єкти, що спостерігаються, уміти поставити проблемні запитання до розповіді викладача, прочитаного тексту та ін.);
- самостійно одержувати необхідну інформацію: передусім уміння підібрати необхідну літературу за бібліографією, визначати її загальний зміст, використовувати різні форми запису прочитаного, уміти користуватися довідковою літературою, словниками, періодикою;
- спеціальні вміння: уміння знаходити інформацію використовуючи комп'ютерні засоби, мережу Інтернет та ін;
- уміння культури розумової праці: уміння дотримуватися раціонального режиму розумової праці, виконувати навчальні завдання акуратно, підтримувати в належному стані своє робоче місце, уміння чергувати розумову працю з відпочинком або з іншим видом діяльності (за А.В. Семеновою).

Розумові дії *Mental acts* – дії людини, що виконуються у внутрішньому плані без опори на які б то не було зовнішні засоби, у тому числі зовнішнє мовлення; це й відрізняє розумові дії від інших видів людських дій (перцептивних, речових, фізичних тощо). **Р.д.** можуть бути спрямовані на вирішення як пізнавальних, так і емоціональних завдань. (за К.В. Недеялковою [73]).

Розширений індуктивний базис – див. *Базис розширений індуктивний*.

Роль гендерна – див. *Гендерна роль*.

Рольова гра – див. *Гра рольова*.

Рольові та ділові ігри *Role and business-like games* – групові вправи, які спрямовані на вироблення рішень щодо завдань, які поставлені в штучно створених умовах, але імітують реальні обставини (за В.Д. Стасюк [110]).

С

Самоактуалізація *Self* – процес саморозвитку потенційних можливостей людини та повна їх реалізація у життєвій реальності, безперервний процес особистісного росту та реалізації власного творчого потенціалу (за А.В. Семеновою [95]).

Самоаналіз моральний *Moral self- analysis* – аналіз власної поведінки, мотивів вчинків, власних думок та почуттів з метою їх моральної оцінки. Уявне розкладення моральних феноменів на частини, елементи або ознаки, їх зіставлення та послідовне само вивчення з метою виявлення суттєвих та визначальних властивостей. Будь-який аналіз та самоаналіз може бути:

- *елементарним* – розкладення складного явища на частини;
- *структурним* – дослідження великої кількості елементів та під структур складної системи;
- *функціональним* – виявлення співвідношень та залежностей між окремими частинами;
- *генетичним* – дослідження наслідкового зв'язку між явищами та їх властивостями (за О.М. Яцієм [131]).

Самоверифікація – стратегія самопрезентації, спрямована на встановлення зворотного зв'язку з навколишнім середовищем з метою уточнення адекватності „Я–концепції”. *Форми С.:*

- вибіркове ставлення до підтвердження інформації;
- вибіркове ставлення до людей;
- підтвердження адекватності „Я–концепції”;
- поведінка, що спрямована на підтвердження адекватності „Я–концепції”;
- зворотній зв'язок з іншими людьми.

Потреба у С. обумовлена необхідністю забезпечення адекватності у взаємовідносинах з іншими людьми, а також уявлення про самих себе (за У. Сванн [134])

Самовизначення професійне – див. *Професійне самовизначення*.

Самовиховання *Self-education of students* – усвідомлена діяльність особистості, спрямована на формування й удосконалення своїх позитивних якостей і усунення негативних. С., насамперед, передбачає наявність таких об'єктивних і суб'єктивних причин: прагнення стати кращим, вимоги суспільства до освіти громадян, педагогічні впливи, які відчуває особистість у процесі навчання та виховання. Під впливом цих причин створюються внутрішні передумови для самовиховання, формуються потреби, погляди, уточнюються ідеали і цілі; діяльність людини з метою зміни своєї особистості. С. може бути:

- *систематичним*;
- *планомірним*;
- *епізодичним* (за О.М. Яцієм [131]).

Самовиховання засоби – див. *Засоби самовиховання*.

Самовиховання моральне *Moral self-education* (вид моральної діяльності) – процес цілеспрямованого розвитку своїх духовно-моральних якостей, що орієнтується на моральні ідеали, власні уявлення про морально-досконалу особистість. **С.м.** – систематична свідома робота особи по формуванню в себе таких моральних якостей, які відповідають нормам, цінностям, ідеалам, професіональним вимогам. Сутністю **С.м.** є самоподолання, в основі якого лежить взаємодія внутрішніх та зовнішніх факторів, глибока потреба в самозмінюванні, незадоволеність теперішнім моральним станом, моральна творчість (за О.М. Яцієм [131]).

Самовиховання моральне майбутнього фахівця – це систематична робота студента щодо формування в себе таких моральних якостей, які відповідають суспільним нормам, цінностям та ідеалам, сутність **С.м.** є самовизначення, в основі якого лежить взаємодія внутрішніх і зовнішніх факторів, глибока потреба в самозмінюванні, незадоволеність наявним моральним становищем, моральна творчість (за О.М. Яцієм [131])

Самовиховання особистості вчителя *Self-education of a teacher's personality* – це свідома та цілеспрямована діяльність людини щодо вдосконалення своєї особистості. Завданням професійного самовиховання є всі професійно-значущі якості особистості вчителя, змістом – самовдосконалення психофізичної природи особистості; самовдосконалення у процесі оволодіння педагогічною майстерністю; самовиховання соціальних якостей особистості майбутнього вчителя (за В.Г. Орищенко [77]).

Самовиховання програма – див. *Програма самовиховання*.

Самовиховання професійне *Professional self-education* – свідома діяльність, яка спрямована на власну особистість з метою формування у неї професійно значущих якостей, вмінь та навичок. Одним із головних моментів **С.п.** є моральне самовиховання майбутнього спеціаліста (за О.М. Яцієм [131]).

Самоврядування студентське *Self-control of students* – форма організації самими студентами цікавої для них і різноманітної життєдіяльності колективу, що передбачає делегування обраним колективом особам право планувати суспільну життєдіяльність, розподіляти доручення, оцінювати якість їх виконання та ін. Діяльність органів **С.с.** покликана на удосконалення навчально-виховного процесу, спрямованого на якісне навчання, виховання духовності і культури студентів, зростання у студентській молоді соціальної активності та відповідальності за доручену справу (за Т.Ю. Осиповою).

Самозвіт *Self-awareness* – це звіт людини перед собою про процес та результат власної діяльності, поведінки, спілкування. **С.** є одним з головних елементів самокорекції. **С.** може бути письмовим, усним, у вигляді роздумів, щоденників, звітів. Традиційно в різних видах діяльності вживаються колективні та індивідуальні форми звітів та самозвітів. Моральне самовиховання як процес інтимно-особистий, незважаючи на свою залежність від виховання, часто не приймає колективні види звіту (за О.М. Яцієм).

Самоконтроль *Self-control* – здатність (і сам процес) самостійного регулювання особистістю своєї поведінки, її мотивів у відповідності з моральними нормами, що прийняті в суспільстві (за О.М. Яцієм [131]).

Самокритичність *Self-critical character* – один з головних критеріїв морального самовиховання. С. – це своєрідний суд особистості над своїми недоліками. Вона є важливим засобом само стимулювання (за О.М. Яцієм [131]).

Самоменеджмент педагога *Pedagogue's self-management* – це набір управлінських впливів, спрямованих ним на себе як діяльним суб'єктом, з метою приведення своєї особистості у відповідний стан, необхідний для успішного здійснення педагогічної діяльності. Педагог як суб'єкт професійної діяльності з властивим їй механізмом самоуправління його особистістю, постійно здійснює певний комплекс зусиль, що упорядковують і призводять у необхідний стан його активність як самодослідника, самопроектувальника, самопрограміста, самоорганізатора і самоконтролера, що складає сутність педагогічного самоменеджменту. Сутність самоменеджменту на рівні гностичної діяльності педагога у ставленні до себе визначається як процес самопізнання і самосприймання ним своєї особистості як фахівця через „бачення”, розуміння і прийняття свого професійного “Я” на індивідному, особистісному та суб'єктному рівнях. В означеному контексті С.п. у формі різних актів самодослідження (самоспостереження, самоконцентрація, самозвіт, самоаналіз, самооцінка) є процесом цілеспрямованого одержання педагогом інформації щодо розвитку необхідних для ефективного входження в педагогічну професію якостей своєї особистості. Самоменеджмент на рівні проектувальної і конструювальної діяльності педагога стосовно нього самого реально здійснюється як єдність процесів самопрогнозування і самопрограмування. При цьому, означений феномен виявляється у процесі планування стратегій і тактик своєї поведінки на кожному із етапів педагогічної діяльності шляхом відпрацювання конкретних алгоритмів професійних дій і їх послідовності у процесі вирішення педагогічних завдань. Зазначимо, що саме на етапі проектувально-конструктивної діяльності педагога відбувається усвідомлення ним змісту власних перспективних і поточних, оперативних планів роботи над собою як професіонала, у процесі чого повинен відпрацьовуватися девіз його професійного життя і власна програма з неперервної професійної самоосвіти, самовиховання і саморозвитку. Сутність самоменеджменту на рівні організаторської діяльності педагога у сфері навчально-виховного процесу стосовно себе визначається як процес самоорганізації його зусиль, спрямований на практичну реалізацію окреслених перед собою цілей і завдань, програм і алгоритмів дій, що здійснюється через самоактуалізацію, самообілізацію, самостимуляцію, самопрезентацію, самопереконавання, самонавіювання, самоаналіз, самосхвалення, самозаохочення. Самоменеджмент на рівні комунікативної діяльності педагога, спрямований на встановлення і підтримування як прямого, так і особливо зворотного інформаційного зв'язку з самим собою, є процесом саморегуляції ним власної поведінки і дій на кожному з етапів навчально-виховного процесу. В цьому аспекті саморегуляція, що охоплює інтелектуально-мовленнєву, емоціональну і волюву активність особистості педагога як професіонала загалом, у свою чергу, здійснюється як акт самоаналізу, самоконтролю і самооцінки, що змінюють один одного, як міцно

пов'язані між собою акти зіставлення ідеальних проектів вирішень означених завдань і реальних моделей, способів самопрезентації шляхом здійснення самокорекції, самозасудження чи самосхвалення (за О.С. Цокур).

Самомоніторинг – це вивчення способів самопрезентації „свого Я” в соціальних ситуаціях з метою регулювання поведінки для проведення бажаного враження (за С.С. Єрмаковою).

Самообов'язок *Self - obligation* — це результат самоаналізу, спостереження за собою, порівняння себе з іншими. Він приймається за внутрішніми переконаннями, на основі почуття незадоволеності своїм моральним станом, за певних умов, стимулює процес прийняття обов'язків. Приймаючи обов'язки, людина повинна враховувати моральні вимоги суспільства, в якому ми живемо.

Самоосвіта моральна *Moral self-education* – придбання знань з моральних основ життя на основі власних самостійних занять. **С.м.** може початися з епізодичного читання книг, прослуховування лекцій. В своїй найвищій точці **С.м.** доходить до систематичної роботи людини над собою, перетворюючи в потребу усвідомлення нею прочитаного та почутого, самостійного формулювання висновків (за О.М. Яцієм [131]).

Самооцінка *Students' self-appraisal* – оцінювання себе, своїх можливостей, якостей, місця серед інших людей, досягнутих результатів у різноманітних сферах життя, в тому числі і професійній діяльності, взаємин із людьми. У педагогічній діяльності **С.** відіграє велику роль у процесі досягнення педагогічної майстерності. Отже, при підготовці майбутніх фахівців необхідно привчати їх до здатності оцінювати себе і свої професійні дії (за С.С. Єрмаковою).

Самопрезентація – це акт самовираження і поведінки, що спрямований на створення сприятливого враження, що відповідає ідеалам інших.

Теорія С. передбачає, що головною метою поведінки людини є проведення на інших бажаного враження.

Основні *детермінанти С.*:

- *ступінь корисності конкретної С.* для досягнення мети;
- *правдивість.*

Фактори, що визначають своєрідність **С.**:

- 1) *корисність для презентуючого*, тобто суб'єктивна значимість тим вища, чим вища оцінка результату зі сторони значимого оточення;
- 2) *правдивість виявленого образу* (тобто наявність впевненості, що в оточуючих не буде сумнівів у правдивості).

Види С.:

- *передбачена* – є більш контрольованою;
- *непередбачена* – спонтанною.

Механізми С. (самомоніторинг і самоверифікація), характеризуються через наявність впливів, пов'язаних передусім з переконаннями (за С.С. Єрмаковою).

Саморегуляція Self-regulation – уміння довільно управляти власною, інтелектуальною діяльністю, цілеспрямовано будувати процес самонавчання (за А.В. Семеновою [95]); один з рівнів регуляції активності суб'єкта. *Структура С.:*

- *мета;*
- *програма дій;*
- *критерії оцінки;*
- *інформація про результат;*
- *рішення про необхідність змін;*
- *корекція.*

Умовно, С. поділяють на:

- *фізичну* – включає усвідомлення відчуттів від власного тіла, його стану, характеру роботи органів та м'язів, темпоритму дихання, ходи, рухів;
- *психічну* – уміння стримувати афекти, знімати психічне напруження, викликати стан спокою, керувати своїми переживаннями, створювати необхідний робочий настрій; виявляти упевненість у собі, доброзичливість; керувати своїми психічними процесами (увагою, зосередженням, уявою, мисленням).

До *прийомів психофізичної С.* належать: усвідомлення себе „тут і зараз”, зосередження на об'єкті, релаксація, активізація, раціональний самоаналіз, образне самонавіювання, виконання ролей, рефреймінг змісту або контексту, контроль уяви і виправлення мисленневих помилок (наприклад: „надмірні узагальнення”) тощо (за В. Леви [53], Дж.. Рейнхотер [91]).

Самосвідомість Self - Consciousness – це орієнтування у власній особистості, констатуюча ознака *свідомості* (суб'єктивної умови орієнтування людини в довкіллі), яка формується разом із її становленням, сприяє формуванню в людини системи цінностей, тобто тих духовних орієнтирів, які згодом знаходять своє вираження в конкретних цілях, усвідомленні типів відносин між людьми, а також ставлення до різних явищ соціальної дійсності; логіка С. відтворює діалектику духовного життя людини в її концентрованому вигляді (за В.Д. Стасюк [109]); складна психологічна структура, що містить:

- по-перше, усвідомлення своєї тотожності з ровесниками;
- по-друге, усвідомлення особистісного “Я” як активного, діючого починання;
- по-третє, усвідомлення власних психічних властивостей та якостей, і, нарешті, – визначена система соціально-моральних самооцінок [98].

Самоспостереження Introspection – спостереження людини за власним моральним внутрішнім світом, своїми вчинками; один із головних способів морального самовиховання, що дозволяє фіксувати моральні мотиви, переживання, думки, почуття (за О.М. Яцієм [131]).

Самостимулювання засоби – див. *Засоби самостимулювання.*

Самостійна робота Independent work – самокерована навчальна діяльність, тоді як види навчальної діяльності, керовані іншими (звичайно викладачем), є прямою її протилежністю. При цьому обсяг С.р. може бути різним і коливатися в широких межах від виконання короткострокового завдання (наприклад: досліду по хімії) до самостійного засвоєння цілого факультативного курсу (за І.А. Левіною [54]).

Самостійна робота студентів *Independent work* – один з головних видів пізнавальної творчої діяльності студентів, її головною особливістю є відсутність викладача в момент навчальної діяльності. Відсутність контролю та допомоги з боку викладача допомагає студентам самостійно оволодіти навичками саморегулювання своєї пізнавальної діяльності; поглиблює їх здатність систематизувати, планувати, прогнозувати, свою діяльність та саморозвиток, поглиблює та закріплює потребу в самоосвіті. **С.р.с.** виховує самостійність не тільки як сукупність визначених умінь і навичок, але і як рису характеру (за О.М. Яцієм [131]).

Самостійність *Independence* – стрижнева якість особистості, що виявляється в процесі виконання пізнавальних і практичних задач. Наявність цієї якості обумовлює визначений характер участі в діяльності (за І.А. Левіною [54]).

Самостійність мислення – див. *Мислення самостійність*.

Самостійність пізнавальна *Cognitive independence* – якість особистості, що полягає в прагненні і здатності людини без сторонньої допомоги здобувати нову інформацію з різних джерел, самостійно аналізувати, узагальнювати її і використовувати в нових ситуаціях. **С.п.** – здатність застосовувати практичні, організаційні і пізнавальні уміння в процесі самостійного пізнання. *Пізнавальна активність* – джерело й умова виникнення **П.с.** У феномені **С.п.** можливо умовно виділити два *компоненти*: процесуальний і мотиваційний. У свою чергу, *процесуальний компонент* включає практичні (уміння користуватися різними приладами, вимірювальні, обчислювальні і графічні уміння, уміння вирішувати розрахункові, графічні і логічні задачі), пізнавальні (уміння працювати з літературою і на цій основі самостійно здобувати знання; проводити спостереження і на їхній основі формувати висновки; самостійно моделювати і будувати гіпотези; самостійно ставити експеримент і на його основі одержувати нові знання; пояснювати явища на основі наявних знань; пророкувати наслідки з теорій) і організаційні (уміння планувати свою роботу, правильно організовувати робоче місце, робити самоконтроль) уміння, що забезпечують його операційний аспект. Змістовний же аспект процесуального компонента характеризують опорні знання, необхідні для самостійного пізнання і нові знання, отримані в його процесі. Щодо *мотиваційного компонента*, то пізнавальні мотиви, цілі та емоції містяться в ньому. Усі складові виділених структурних компонентів взаємообумовлені і взаємозалежні. Виявлено 4 *підходи* до вирішення проблеми формування **С.п.**:

- включення в навчальний процес систем пізнавальних задач (І.Я. Лернер, О.Я. Савченко, В.О. Тюріна та ін.);
- використання самостійних робіт творчого характеру, складність яких поступово зростає (Л.Г. Вяткін, В.О. Гаранін, П.І. Підкасистий та ін.);
- навчання школярів використанню пізнавальних процедур (Р.І. Іванов, Б.І. Коротяєв, С.В. Лазаревський, Н.О. Половникова та ін.);
- використання зацікавленості у класно-урочній та позакласній роботі (С.Ю. Кутлимуратова, О.М. Романов та ін.) (за І.А. Левіною [54]).

Самостійність розумова *Mental independence* – це здатність, яка полягає в

тому, що особа у досконалості володіє загальними умінями і навичками, необхідними для пізнання реальної дійсності, для придбання знань, для творчого їхнього застосування в сформованій новій ситуації. *Основними рисами С.р. є:*

- 1) уміння особи знаходити нові способи для оволодіння знаннями;
- 2) уміння застосовувати наявні в нього знання і способи дії в нових умовах, для оволодіння новими знаннями (за І.А. Левіною [54]).

Самостійність учня *Pupil's independence* – це його уміння самостійно працювати. Виділено три *шляхи прояву С.у.:*

- *організаційно-технічна* самостійність;
- самостійність *у процесі пізнавальної діяльності*;
- самостійність *у практичній діяльності* (за І.А. Левіною [54]).

Самоуправління *Self-administration* – інтелектуальна форма активності суб'єкта; усвідомлене управління суб'єктом, спрямоване на самого себе, свої переживання, відношення, потреби, обумовлені мотивами діяльності при позитивному відношенні до самого себе та оточуючих; усвідомлена реакція на вимоги ситуації. Особливості С. обумовлені вольовою активністю у фізичній та розумовій праці, ініціативністю, самостійністю (за А.В. Семеновою [96]).

Самоусвідомлення майбутнього вчителя професійне *Professional self-realization of future teacher* – це усвідомлення себе як педагога. Серед показників професійного самоусвідомлення студентів педагогічного ВНЗ важливими є два *види самооцінок*: самооцінка професійно необхідних знань і самооцінка професійно значущих якостей особистості педагога. Усвідомлення студентом себе як педагога передбачає трансформацію його позиції як об'єкта навчання і виховання в позицію суб'єкта професійно-педагогічної діяльності. Це відбувається внаслідок сприйняття й осмислення власної навчально-пізнавальної діяльності та саморефлексії в ній. Пізнання себе як майбутнього вчителя, відношення до себе як до спеціаліста, регуляція своєї професійно спрямованої поведінки обумовлюються характером вимог до професійної підготовки студентів, професійних оцінок його як педагога з боку інших. Навчаючись у вищому педагогічному закладі, студенти оцінюють свої можливості стати вчителем, яке місце вони посідають серед інших студентів, усвідомлюють своє ставлення до майбутньої професії. При правильному ставленні до своєї особистості, студенти формують себе шляхом пристосування до педагогічної діяльності (наприклад: участь у педагогічних гуртках, науковій роботі, проходження педагогічної практики тощо), у ході якої формується усталений інтерес до майбутньої професії, усвідомлюється необхідність професійного самовиховання, збільшується потреба в оволодінні професійними знаннями, навичками та умінями (за З.Н. Курлянд[52]).

Свідомість екологічна – див. *Екологічна свідомість*.

Свідомість і інтелект *Consciousness and intellect*. Свідомість – вища, властива лише людині форма відображення об'єктивної дійсності, спосіб її відношення до світу і до себе. Поняття свідомості ширше поняття інтелекту, оскільки свідомість містить у собі сприйняття, емоції, волю тощо. Людський інтелект є рефлексивним центром свідомості. Тільки завдячуючи рефлексії

свідомість і може існувати; грубі порушення інтелекту неминуче призводять до руйнування свідомого процесу(за К.В. Недялковою [73]).

Свідомість особистості національна – див. *Національна свідомість особистості*.

Сенс – значення будь-якого явища, предмета, знака, що є сприйнятим особистістю; ідеальний зміст, кінцева мета, цінність будь-чого (за М.І. Конюховим [105]).

Середній шкільний вік *Secondary school age* – перехід від дитинства до юності. У цьому віці проходить бурхливе зростання і розвиток усього організму. Найбільш інтенсивний ріст відбувається у дівчат 13 років і хлопчиків 15 років. Значно виростає сила м'язів. Розвиток внутрішніх органів йде нерівномірно, зростання кровоносних судин відстає від росту серця, це призводить до порушення ритму його діяльності, частішає биття серця, це може призводити до так званої юнацької гіпертонії. Крім того, погіршення кровопостачання знижує працездатність підлітків. Дихання підлітків також прискорене, таким чином компенсується нестача кисню. Нерівномірність фізичного розвитку у цьому віці впливає на поведінку дітей: їхні рухи поривчасті, погано координовані, вони зловживають жестикулюванням, скаржаться на втому, бувають немотивовані, , точки зору дорослих, роздратовані (за І.О. Бартеневою).

Синергетика (від давньогрецького – співдія, співпраця) – науковий напрям теорії *самоорганізації*, що формулює найзагальніші принципи самоорганізації, які діють на всіх структурних рівнях матерії, мовою математики описує механізми структурогенезису, у її рамках здатність до самоорганізації виступає як фундаментальна властивість усіх систем; сучасна наукова парадигма, що об'єднує знання про природу і людину, функціонування складних систем, матерію і дух на методологічних засадах якої створюється суттєво нова картина світу (за А.В. Семеновою).

Синтез (від грец. *synthesis* – складання) – об'єднання раніше виокремлених частин у ціле, в якому суперечність і протилежність послаблюються або знімаються. Отже, єдність аналізу й синтезу забезпечує адекватне відображення дійсності у свідомості людини. У науковому мисленні аналіз і синтез у кожній галузі досліджень конкретизуються й детально розвиваються на засадах закономірностей, які вивчають відповідні науки. Відтак, правильно використовуючи їх, дослідник не лише пізнає ці об'єкти, а й виробляє в собі здатність до подальшого творчого застосування цих методів (за Р.С. Гуріним).

Система (від грец. *systema* – ціле) сукупність кінцевої кількості елементів, що знаходяться у визначених відношеннях і зв'язках один з іншим, утворюють визначену цілісність і єдність. Системні об'єкти досліджуються за допомогою системного аналізу. При використанні цього методу, складний системний об'єкт не обмежується особливостями його складових елементів, а пов'язаний перед всім з їх взаємодією. При цьому розглядається як причина явищ, так і вплив результатів на причину. Уява про об'єкт як систему, в якій акцентується на провідних системо-утворюючих чинниках, взаємозв'язках і взаємозалежності

елементів системи. Побудова структури системи полягає у виявленні окремих функціональних особливостей її елементів, визначенні первинних, основних, похідних факторів, взаємовпливу цілого і його елементів, динаміки розвитку об'єкта як системи (за А.В. Семеновою).

Система гендерна – див. *Гендерна система*.

Система навчання класно-урочна – див. *Класно-урочна система навчання*.

Система освіти *The system of education* – сукупність освітньо-виховних закладів, що функціонують у державі та суспільстві, зв'язки і взаємозв'язки між ними у процесі досягнення цілей виховання й освіти. Освітньо-виховний заклад у цій системі включає навчальну і виробничу матеріальні бази, кадри вчителів і викладачів, управлінський апарат, контингент учнів чи студентів, розроблену систему навчально-виховної роботи, зв'язки з сім'єю, громадськістю, виробничими колективами. Управління **С.о.** – це збереження її цілісності та творче вдосконалення з метою підвищення ефективності цієї системи (за З.Н. Курлянд [52]).

Система цінностей – див. *Цінностей система*.

Ситуація (від франц. *situation* – положення, обстановка) система зовнішніх умов, факторів, що впливають на суб'єкта і детермінують його діяльність поряд з суб'єктивними внутрішніми умовами й факторами (за А.В. Семеновою).

Сім'я *Family* – форма спільності людей, що склалася з поєданого шлюбом подружжя, їх дітей (власних чи усиновлених), а також, в деяких випадках, із інших осіб, поєднаних родинними зв'язками. Єдність і міцність **С.** забезпечується взаємною любов'ю, моральною, економічною, правовою та іншими видами взаємної відповідальності, взаємопідтримкою та емоційною прихильністю. У **С.** людина відновлює свої духовні і фізичні сили, заряджається енергією для трудових, творчих звершень, для активної участі у суспільному житті (за Т.Г. Жаровцевою).

Сім'я багатодітна *Family with many children* – сім'я, де виховується троє і більше дітей. Така сім'я забезпечує реальну можливість постійного спілкування між людьми різної статі, різного віку, що знижує можливість формування таких якостей характеру, як егоїзм, себелюбство, лінощі. Різноманітність інтересів, характерів, відносин, що виникають у **С.б.** – благодатне підґрунтя для розвитку дітей, для самовдосконалення особистості батьків. Відчуття однакової батьківської турботи про всіх дітей будує здорову атмосферу в сім'ї, сприяє вірному вихованню (за Т.Г. Жаровцевою).

Сім'я неблагополучна *Unfavorable family*. Існує різна класифікація таких сімей. *Соціальні педагоги* вважають неблагополучними: сім'ї, в яких батьки зловживають спиртними напоями, ведуть аморальний спосіб життя, вступають в конфлікт з морально-правовими вимогами суспільства; сім'ї з низьким морально-культурним рівнем батьків, з стійкими конфліктами у

взаємостосунках між батьками та дітьми; сім'ї із зовні благополучні, що допускають помилки, прорахунки у вихованні. На *погляд педагогів*, неблагополучними прийнято вважати сім'ї, в яких спостерігаються дефекти виховання. Здебільшого, в **С.н.** постійна напруга у сімейних відносинах призводить до неврозів та інших захворювань дітей. В **С.н.** спостерігається явна або прихована емоційна напруга дитини, що переходить у відчуження. Часті покарання, лайки, незадоволення з боку батьків примушують дитину думати, про зайве її місце в сім'ї, а потім і в житті, що далі призводить до формування у неї асоціальної поведінки. Серед причин неблагополучного стану дітей в сім'ї ми також вважаємо низький рівень педагогічної культури батьків, що припускає їхню педагогічну невідповідність, відсутність педагогічних здібностей, елементів педагогічної майстерності та інтересу до цього виду діяльності. До неблагополучних належать сім'ї, які впродовж певного часу неспроможні протистояти впливу дестабілізуючих поза сімейних та внутрішньо-сімейних факторів. До таких сімей належать змішані та позашлюбні сім'ї, неповні, проблемні, конфліктні, кризові, невротичні, педагогічно послаблені, дезорганізовані та інші сім'ї (за Т.Г. Жаровцевою).

Сім'я неповна *Incomplete family* складається з батька чи матері з однією дитиною чи кількома. Утворюється внаслідок розпаду шлюбу, позашлюбного народження дитини, окремого проживання батьків чи смерті одного з них. Відповідно розрізняються такі *типи С.н.*: осиротіла, позашлюбна, розлучена, утворена внаслідок розпаду.

Виділяються також материнські і батьківські сім'ї. За кількістю поколінь у сім'ї розрізняють *просту* – мати (батько) і діти та *неповну розширену* – батько (мати), діти та інші родичі. Виховання в таких сім'ях полягає у односторонності виховного впливу, нерівноваженості батьківських почуттів, у ризику формування у дітей спотворених поглядів на сім'ю і шлюб, у фемінізації (домінування жіночого впливу) (за Т.Г. Жаровцевою).

Сім'я нуклеарна *Nuclear family* складається із мінімальної кількості людей, що є найнеобхіднішими для її побудови – чоловіка, дружини та їхніх дітей. На відміну від традиційної сім'ї, до якої можуть входити бабусі, дідусі, зяті, невістки та інші родичі, зараз все частіше зустрічаються бездітні **С.н.**, де значно ускладнюється проблема виховання дітей коли батьки все більше передовіряють своїх дітей дитячим закладам (за Т.Г. Жаровцевою).

Сімейна тактика виховання *Family tactics of upbringing* є реалізацією стилю виховання (авторитарного, демократичного та ліберального). Обрання **С.т.в.** залежить від рівня педагогічної грамотності батьків, ступеня їхньої гуманістичної спрямованості та рівня оволодіння технікою виховання. Умовно можна виділити п'ять компонентів сімейного виховання: диктат, опіка, конфронтація, мирне співіснування і співпраця (за Т.Г. Жаровцевою).

Сімейне виховання *Family upbringing* – одна з основних форм виховання дітей, що поєднує цілеспрямовані педагогічні дії батьків з повсякденним впливом сімейного побуту, школи, соціального оточення. *Головним завданням С.в.* є гармонійний всебічний розвиток дитини, підготовка її до життя в існуючих соціальних умовах, реалізації її творчого потенціалу. **С.в.** – важлива складова частина сімейного життя. В дітях батьки продовжують себе.

Піклування про розвиток і виховання дитини дає батькам відчуття повноти життя та власної значущості. Батьки впливають на дітей словом, вчинками, діями, прикладами, привчанням, навіюванням, примусом, виховують у них громадянські якості, любов до людей, до праці, до природи, формують дитячий характер (за Т.Г. Жаровцевою).

Сімейні функції *Family functions* – напрямки діяльності сімейного колективу або окремих його членів, які висловлюють соціальну роль та суттєвість сім'ї. *Основні С.ф.*:

- *економічна* – є однією з основних. Усі попередні форми сім'ї були виробничими одиницями. У зв'язку з науково-технічним прогресом роль економічної С.ф. звужується. Економічною функцією залишається організація споживання і побуту сім'ї;

- *репродуктивна* – включає надання фізичної, матеріальної, моральної і психологічної взаємодопомоги, зміцнення здоров'я один одного, організацію дозвілля членів сім'ї. Набув поширення сімейний відпочинок, сімейний туризм, сімейна організація спорту, загартування тощо;

- *виховна*;
- *рекреативна*;
- *комунікативна* – задовольняє потребу членів сім'ї у спілкуванні і взаєморозумінні;

- *регулятивна* – включає в себе систему регулювання взаємовідносин між членами сім'ї, в тому числі первинний соціальний контроль і регуляцію влади та авторитету. У демократичній сім'ї регулятивна функція здійснюється лише за допомогою моральних норм, особистого авторитету членів сім'ї і в першу чергу авторитету батьків по відношенню до дітей.

Психолого-педагогічні дослідження підтверджують, що моральне і психологічне здоров'я людини, її емоційна культура залежить від характеру внутрішньо сімейного спілкування, від прояву у спілкуванні психологічних настанов перш за все дорослих членів сім'ї, від морально-психологічної атмосфери в сім'ї (за Т.Г. Жаровцевою).

Службова функція – див. *Виробнича функція*.

Совість – поняття моральної свідомості, внутрішня впевненість у тому, що є добро і зло, усвідомлення моральної відповідальності за власну поведінку; прояв здібності особистості здійснювати моральний самоконтроль, самостійно формулювати моральні обов'язки, вимагати від себе їх виконання, здійснювати самооцінку вчинків (за О.М. Яцієм).

Соціалізація *Socialization* – процес залучення індивіда до системи суспільних відносин, формування його соціального досвіду, становлення й розвитку як цілісної особистості. С. передбачає взаємодію людини з соціальним оточенням, яке впливає на формування її певних соціальних рис та якостей, на активне засвоєння та відтворення нею системи суспільних зв'язків (за З.Н. Курлянд).

Соціальна спрямованість колективу групи *Social direction of the collective of a group* – єдність соціально обумовлених потреб, інтересів, цілей і завдань; внутрішнє прийняття суспільно значущих цілей і завдань всіма або більшістю

членів колективу; наявність колективних перспектив і зобов'язань, що передбачають діяльність на користь суспільства; наявність загальних справ, в яких беруть участь всі члени групи; ставлення членів групи до обраної спеціальності як до покликання; розвиток як офіційних, так і неофіційних міжособистісних відносин (за Т.Ю. Осиповою).

Соціальна установка – див. *Аттитюд*.

Спадковість *Heredity* – це передача від батьків до дітей певних якостей та особливостей. Носії спадковості – гени. Сучасна наука довела, що властивості організму зашифровані у своєрідному генному коді, який зберігається та передає всю інформацію про властивості організму. Генотип визначає анатомо-фізіологічну структуру організму, морфологічні та фізіологічні ознаки, будову нервової системи, стать організму, стадії дозрівання, колір волосся, очей, шкіри, групу крові, резус-фактор та ін. Людський індивід від народження отримує деякі нахили, задатки (за Т.Г. Жаровцевою).

Спеціалізація спеціальності *Specialization of speciality* – категорія, що характеризує відміни окремих задач діяльності фахівця за ознаками різниці засобів, або(та) продуктів, або(та) умов діяльності в межах спеціальності. Ці окремі задачі характерні для відносно невеликих груп фахівців в межах спеціальності (за В.Є. Воловник, В.О. Ройлян).

Спеціальна педагогіка *Special pedagogy* – наука про навчання і виховання дітей з вадами психофізичного розвитку:

- *сурдопедагогіка* – про навчання людей з порушенням слуху;
- *тифлопедагогіка* – вивчає виховання та навчання сліпих;
- *тифлосурдопедагогіка* – про навчання і виховання людей з порушенням зору і слуху;
- *олігофренопедагогіка* – про навчання і виховання розумово відсталих людей;
- *логопедія* – вивчає різні порушення мови, а також методи подолання їх та запобігання їм.

До педагогічних наук також відносять приватні або предметні методи навчання (за Т.Г. Жаровцевою).

Спеціальність *Speciality* – категорія, що характеризує:

1) *у сфері освіти* – спрямованість і зміст навчання при підготовці фахівця (визначається через об'єкт діяльності фахівця і відображає, насамперед, вид його діяльності і сферу застосування його праці);

2) *у сфері праці* – особливості спрямованості і специфіку роботи в межах професії (зміст задач професійної діяльності).

Навчання за С. ОКР бакалавр, спеціаліст або магістр передбачає вивчення узагальненого об'єкта діяльності фахівця, виробничих функцій та типових складових структури професійної діяльності таких, що задовольняють вимогам сфери праці до спеціальності. Навчання за С. ОКР молодший спеціаліст передбачає вивчення виробничих функцій та типових складових структури професійної діяльності (за В.Є. Воловник, В.О. Ройлян).

Співробітництво Collaboration – інтерес один до одного, взаємна довіра у спілкуванні, партнерські стосунки у спільній діяльності (за Е.К. Економовою [99]); діяльність спільно з ким не будь, співпраця. Щоб С. стало можливим, необхідно, щоб зміст і форми організації тієї або іншої роботи дозволяли (як мінімум), припускали і вимагали (як максимум) співробітництва людей.

У педагогічній професії С. – одне з найважливіших умов ефективності роботи і задоволеності нею. Тому розвинена потреба у С. – важлива передумова успіху професійної діяльності і задоволеності нею (за М.Д. Касьяненко [65]).

Співтворчість Co-creativity – взаємодія двох чи більше особистостей, кожна з яких перебуває у стані творчості, зайнята індивідуальною творчою діяльністю і прагне до злиття, взаємопроникнення творчих задумів іншого партнера, підкоряючись законам ансамблевого виконавства (за Е.К. Економовою [27]).

Співтворчість навчальна Educational co-creativity – процес і результат навчальної діяльності двох чи більше особистостей, метою якого є досягнення вищого рівня навчального співвиконавства, спрямованого на створення продукту особистісної значущості (за Е.К. Економовою [27]).

Спілкування Communication – універсальна форма активності суб'єкта; встановлення й розвиток взаємодії та взаємовпливу суб'єктів, міжособистісні відношення у процесі яких відбувається взаємospрийняття та взаємообмін інформацією.

Особливістю С. є те, що в цьому процесі активність однієї особистості зустрічається з активністю іншої особистості, частіше всього кількох або багатьох людей водночас. При цьому суб'єкт не тільки розуміє себе, але й розуміє інших, а також те, як вони розуміють його.

Види С.: поступливе, агресивне, емпатійне (розуміюче), директивне. Два останні є найбільш ефективними для успішної організації діяльності та встановлення гуманних взаємовідносин (за А.В. Семеновою [95]).

Спілкування вербальне – див. *Вербальне спілкування*.

Спілкування віртуальне – див. *Віртуальне спілкування*.

Спілкування гуманістичне Humanistic communication – це взаємодія між людьми у процесі якої розвиваються, виявляються і формуються їхні міжособистісні відносини (за І.В. Бужиною [15]).

Спілкування діалогічне – див. *Діалогічне спілкування*.

Спілкування емпатійне (розуміюче) – цілеспрямована взаємодія, орієнтована на встановлення контакту, позитивних взаємовідносин, з'ясування точки зору співрозмовника. До правил С.е. належать такі:

- більше слухати, з'ясовувати, уточнювати, а не говорити;
- слідкувати за думкою співрозмовника, утримуватись від оцінок;
- реагувати не тільки на зміст мови, але й на емоції, почуття, неусвідомлені мотиви партнера по спілкуванню;
- моральна підтримка, співчуття.

С.е. здійснюється за допомогою таких прийомів:

- контакту невербальними реакціями (погляд, похитування головою, підтакування, нахил до співрозмовника, відкриті жести);
- перефразування почуттів та думок партнера;
- тактовне прояснення прихованих або неусвідомлених мотивів співрозмовника, їх інтерпретація, резюмування;
- демонстрація розуміння точки зору співрозмовника (не тотожне згоді з нею);
- підбадьорювання співбесідника (за А.В. Семеновою [95]).

Спілкування наполегливе (директивне) – спрямоване на досягнення мети, здійснення прямого психічного впливу на партнера. Воно включає вираз почуттів, думок, аргументоване пояснення мети діяльності, майбутніх вчинків та їх наслідків, але без образливих оцінок співрозмовника.

Прийоми С.н.:

- щире, ясне висловлення своєї позиції;
- відверта відмова виконувати неприйнятні дії;
- рішучий захист від агресивної поведінки партнера;
- аргументоване пояснення мети своєї діяльності;
- повідомлення про наслідки негативної поведінки співрозмовника;
- активні цілеспрямовані дії по виконанню своїх обіцянок;
- урахування значущих потреб партнера, по спілкуванню (за А.В. Семеновою).

Спілкування професійне *Professional intercourse* – це цілеспрямована взаємодія, орієнтована на встановлення контакту, позитивних взаємовідносин, з'ясування точки зору співрозмовника; діяльність, що включає у себе спілкування і його частину комунікацію, тобто діяльність, яка спрямована на смислове сприйняття іншими людьми. За допомогою комунікації здійснюються керівництво, виховання тощо. Ефективному **С.п.** сприяють: уміння соціальної перцепції (розуміння невербальної мови), емпатія (здатність співчувати), толерантність (розуміння і терпиме відношення до чужих думок, точок зору, поглядів, інтересів), самопрезентація (уміння виявляти свої кращі професійні якості у необхідний час), достатній обсяг уваги та пам'яті (обличчя, імена, якості), оперативність формулювання думок, дотепність, культура і техніка мовлення, володіння прийомами емпатичного та наполегливого спілкування (за А.А. Леонтьєвим [56], П.А. Луневим, В.А. Сосніним [108], П.С. Тарановим [112]).

Спілкування у роботі вчителя *Communication is the essence of teacher's work*. Крім обміну інформацією, організації діяльності, при спілкуванні кожна людина має потребу самовираження, одержання емоційної підтримки та визнання своєї особистості. Урахування цих потреб дуже важливе для вчителя. Ефективне спілкування неможливе також без урахування позиції („батько”, „дитина”, „дорослий”), групової ролі („лідер, блазень, тихоня” тощо), манери спілкування співрозмовника. Від цього залежить вибір учителем позиції, рівня та стилю спілкування. Не слід зловживати авторитарним стилем, маніпулятивним чи стандартизованим рівнем спілкування, позицією „батька” – постійно командувати, повчати; це не ефективно і шкідливо для психічного здоров'я.

Для успішного педагогічного спілкування вчителю необхідні культура (лексична, граматична, орфоепічна грамотність, експресивність) та техніка (дихання, дикція, тембр, темпо-ритм, динаміка) мовлення. Розуміння та запам'ятовування суті навчального матеріалу тими, хто навчається залежить не тільки від його змісту, але й від логічності, чіткості, емоційності його викладення викладачем, використання ним різноманітних інтонацій, смислових наголосів, пауз, зміни гучності, темпоритму. Викладачу необхідно оволодіти правилами, прийомами та умовами ефективного спілкування. Прояв розуміння, співчуття до учнів, колег, батьків не означає відмови викладача від своєї позиції.

Ефективне С.р.в. можливе за таких умов:

- встановлення відносин довіри на основі визнання іншої людини особистістю;
- виявлення розуміння і співчуття іншій людині;
- відвертість, щирість власної поведінки, відповідність думок – почуттям, словам – невербальним діям – конкретній ситуації;
- забезпечення співрозмовникам свободи висловлення думок, почуттів, участі у прийнятті рішень і відповідальності за їх наслідки (за А.В. Семеновою).

Спілкування у студентській групі *Communication in students' group* – складний, багатоплановий процес становлення і розвитку контактів між людьми, що народжуються потребами у спільній діяльності і містить в собі обсяг інформації, вироблення єдиної стратегії взаємодії, сприймання і розуміння іншої людини. Однією з функцій спілкування у процесі діяльності є координація і регулювання спільних дій, під час яких створюються взаємовідносини, відбувається безпосередній контакт, упродовж якого здійснюється той чи інший вплив один на одного. Спілкування, детерміноване умовами, характером професійно орієнтованої діяльності, призводить до встановлення системи ділових зв'язків. Особистий контакт між членами колективу викликає відповідні стосунки між ними. В умовах групової форми навчання спілкування студентів стає дуже важливим елементом навчального процесу, різко збільшуються інтенсивність і тривалість контактів студентів між собою, урізноманітнюються варіанти взаємодії і відповідних способів спілкування, за рахунок чого зростає творча активність майбутніх учителів, формується їхня професійна педагогічна усталеність. Групова форма також сприяє виявленню кожним учасником навчання своїх творчих можливостей, адже ставить їх перед необхідністю творчого співробітництва (за Г.О. Каплан [42]).

Спільна діяльність гуманістична – див. *Діяльність спільна гуманістична*.

Спільна діяльність членів студентської групи *Mutual activity of members of students' group* – діяльність, за умови якої члени цієї групи опосередковують всі процеси внутрішньогрупової динаміки: розвиток міжособистісних взаємин, сприйняття партнерами один одного, формування групових норм і цінностей, форм співпраці та взаємної відповідальності. Стосунки, що склалися у групі, впливають на ефективність її діяльності (за Т.Ю. Осиповою[78]).

Спосіб – сукупність операцій (системи виконавських та орієнтованих навчальних дій, які забезпечують засвоєння даної діяльності) визначених конкретним завданням (за М.Ф. Ломоновою).

Спостереження наукове, як метод дослідження, відрізняється від повсякденного тим, що:

- 1) визначаються завдання спостереження, виділяються його об'єкти, розробляються схеми або план спостереження;
- 2) результати обов'язково фіксуються;
- 3) отримані дані обробляються.

Для підвищення ефективності **С.н.**, воно повинно бути тривалим, систематичним, об'єктивним, масовим. Розрізняють: пряме, опосередковане, відкрите та закрите спостереження, самоспостереження (за Р.С. Руріним).

Спостережливість педагогічна *Pedagogical observation* – сукупність особистісних якостей вчителя, які необхідні для найбільш продуктивного, творчого спостереження педагогічних явищ, ознак педагогічних ситуацій (за З.Н. Курлянд [52]).

Спостережливість професійна *Professional observation* – здатність людини, що проявляється в умінні підмічати суттєві, характерні, малопомітні властивості об'єктів і явищ. **С.п.** потрібна людині будь-якого фаху, проявляється у трьох *сферах*, а саме: сприйняття простору, сприйняття часу і сприйняття людини людиною. Найголовніший параметр **С.п.** це сприйняття поведінки людей. Враження про людину визначають такі параметри:

1. *Статична експресія* (зовнішній вигляд):
 - фізіономіка (фігура, постать, типовий вираз обличчя);
 - артефакти (одяг, зачіска, прикраси, макіяж).
2. *Динамічна експресія*:
 - а) кінетика (комунікативно значущі рухи):
 - міміка (рухи м'язів обличчя, погляд);
 - пантоміміка (жести, пози, хода, дії).
 - б) тексика (дотики, потискування, поплескування, поглажування).
 - в) проксемика (організація між особистісного простору):
 - дистанція між співрозмовниками;
 - розміщення співрозмовників відносно один одного.
3. *Звукова експресія*:
 - а) просодика (тембр, темп, висота, гучність голосу, наголоси, акценти);
 - б) екстралінгвістика (сміх, плач, паузи, покашлювання, позіхання, підтакування) (за Г. Вілсоном [19]).

Спрямованість *Orientation* – системно утворююча властивість особистості, що виражає мету, мотиви діяльності, суб'єктивне ставлення особистості до дійсності, та визначає її психологічний склад (за Б.Ф. Ломовим [63]).

Спрямованість колективу групи соціальна – див. *Соціальна спрямованість колективу групи*.

Спрямованість особистості *Direction of a personality* – сукупність стійких мотивів, інтересів, цінностей, що спрямовують діяльність щодо об'єктивної

дійсності (за С.С. Єрмаковою); єрархічна система усталено домінуючих мотивів особистості, яка відбиває ставлення особистості до суспільства, людей, самої себе (за В.Г. Орищенко [77]).

Спрямованість особистості моральна – див. *Моральна спрямованість особистості*.

Спрямованість особистості професійно-педагогічна ***Professional-and-pedagogical direction of a personality*** – наявність таких якостей, як:

- інтерес та любов до дітей, захопленість педагогічною роботою;
- психолого-педагогічна зіркість та спостережливість;
- педагогічний такт;
- педагогічна уява;
- організаторські здібності;
- справедливість;
- товариськість;
- вимогливість, наполегливість, цілеспрямованість;
- врівноваженість, витримка, самооцінка;
- професійна працездатність (за В.Г. Орищенко [77]).

Спрямованість професійно-діяльнісна ***Professional – and – active direction*** – це якнайбільш відповідний до сучасного етапу перебудови вищої педагогічної освіти засіб вдосконалення діалектичного зв'язку навчання з життям, інтеграції теорії з практикою, педвузу з виробництвом та наукою. Реалізація принципу **С.п.д.** забезпечує розвиток всього комплексу вмінь як компонентів основ педагогічної техніки і майстерності викладача: особистісних і професійних якостей у галузі педагогічного такту, стилю, терпіння, любові до дітей, натхнення та доброзичливого ставлення до учнів (за В.Г. Орищенко [77]).

Ставлення дитини до навчання емоційно-позитивне ***Emotionally-positive child's attitude to studying*** – сукупність залежностей та взаємозв'язків, що виникають у процесі взаємодії дитини з учителями в міжособистісному спілкуванні і в умовах співробітництва в навчальному процесі в межах екологічної педагогіки. Умовами виховання емоційно-позитивного ставлення дитини до навчання є наявність сприятливого психологічного клімату в колективі; особистісно зорієнтована педагогічна взаємодія; формування та розвиток інформаційної і пізнавальної потреб (за І.О. Бартеневою).

Стандартизація та гуманізація вищої педагогічної освіти ***Standartization and humanization of higher pedagogical*** – це процес і умова вдосконалення підготовки майбутнього вчителя, мета цієї підготовки – оволодіння готовністю до самореалізації у професійно-педагогічній діяльності. Результат стандартизації і гуманізації вищої педагогічної освіти в цілому забезпечують багатоступеневість, багатоетапність та багаторівневність професійно-педагогічної підготовки, основні передумови для реалізації ідеї багатофункціональності і багатоспрямованості цієї підготовки, а також готовності особистості до самореалізації в педагогічній діяльності. Реалізація процесів стандартизації та гуманізації (засобів) вищої педагогічної освіти спрямована на оволодіння готовністю до самореалізації в професійно-педагогічній діяльності як головної мети вдосконалення професійної підготовки вчителя. Результатом

стандартизації та гуманізації вищої педагогічної освіти є універсальний освітній стандарт готовності особистості вчителя – вихователя – спеціаліста до самореалізації в професійно-педагогічній діяльності, що являє собою цілісну стандартно-ціннісну багатофункціональну систему узагальнених професійних умінь як критеріїв-цінностей даної готовності та методологічної основи її оцінювання. Впровадження універсального освітнього стандарту готовності особистості до самореалізації в діяльності забезпечує:

- розуміння суті вищої педагогічної освіти як оволодіння узагальненими теоретико-методологічними вміннями як показниками готовності особистості до самореалізації в професійній діяльності;
- осмислення змісту вищої педагогічної освіти як особливої сфери соціокультурної практики й оволодіння узагальненими технологічними вміннями як вимогами до готовності особистості реалізувати себе в діяльності;
- створення методологічної основи цілісної стандартно - ціннісної системи оцінювання цієї готовності;
- вдосконалення професійно-педагогічної підготовки майбутніх вчителів на основі розробки системи підготовки, що має багато рівнів: підготовки бакалавра педагогічної освіти, спеціаліста, магістра педагогічної освіти і викладача, магістра-дослідника.

Стандартизація та гуманізація вищої педагогічної освіти виступають як процеси розробки і реалізації вимог до змісту та рівнів: а) професійно-педагогічної підготовки у вигляді науково-практичного комплексу навчальних дисциплін, навчальних планів та освітніх програм, що їх реалізують; б) готовності особистості до самореалізації в педагогічній діяльності як багатофункціональної і багатоспрямованої системної цілісності. Цілісність методики стандартизації та гуманізації вищої педагогічної освіти досягається через системний, програмно-цільовий, функціонально-компонентний, критеріальний і культурологічний підходи при дослідженні напрямів, функцій діяльності вчителя – вихователя – спеціаліста, критеріїв, спрямованості та рівнів готовності особистості до самореалізації в професійно-педагогічній діяльності (за В.Г. Орищенко [77]).

Старший шкільний вік *Senior school age* – рання юність. Закінчується перший період статевого визрівання, у загальних рисах завершується фізичний розвиток людини. Продовжується функціональний розвиток головного мозку, що забезпечує високі пізнавальні можливості юнаків та дівчат.

Новоутворенням юності є самосвідомість особистості, а якщо цей процес відстає від фізичного та інтелектуального розвитку, то спостерігається така якість, як інфантилізм: затримка у розвитку організму та психіки, при якій в індивідуума зберігаються риси „дитячого” як у функціях організму, так і (особливо) у поведінці. Підвищений інтерес до світоглядних та моральних, етичних проблем, перше почуття кохання, свідомий вибір майбутньої професії роблять цей вік близьким до соціальної зрілості. У старшокласників яскраво виявляється вибіркове ставлення до навчальних предметів, потреба у знаннях, що важливі для життєвого успіху – одна з характерних рис старшокласників сьогодення (саме цим можна пояснити найбільший інтерес до іноземної мови та інформатики). Сприйняття характеризується цілеспрямованістю, увага – довольністю та усталеністю, пам’ять – логічним характером, мислення поступово набуває теоретичну та критичну спрямованість. У цьому віці юнаки найбільш поважають інтелектуальні якості, особистість починають оцінювати комплексно.

Водночас у цьому віці все піддається критиці, юність не визнає напівтонів, виявляється юнацький максималізм (за А.В. Семеновою [95]).

Статеве виховання *Sexual education* – процес, спрямований на формування якостей, рис, властивостей, установок особистості, які визначають необхідне успільству ставлення людини до представників іншої статі. Мета **С.в.** студентів – сформувати у них вірне розуміння сутності моральних норм і установок в галузі взаємостосунків між людьми різної статі. *Головними завданнями С.в.* є такі:

- збереження особистого здоров'я в широкому розумінні цього слова;
- створення повноцінної здорової сім'ї;
- вірна репродуктивна установка на певну кількість дітей в сім'ї;
- повага до специфічних особливостей фізичного та психічного характеру в осіб іншої статі (за Т.Ю. Осиповою).

Статус (від лат. *status* – положення, стан) правове, соціальне положення (сукупність прав і обов'язків, можливостей) індивіда, громадянина або групи в системі, що визначається низкою специфічних ознак (економічних, професійних, етнічних та ін.) для даної системи. Розрізняють *преписаний* (спадковий) і *досягнутий* (завдяки власним зусиллям людини) статус. Кожний **С.** характеризується визначеним престижем (за А.В. Семеновою).

Стереотип – стійкий образ або уявлення про яке-небудь явище, людей, події і т.ін., що властиве тій чи іншій соціальній групі, що відображаються у вигляді установок особистості (за А.М. Ващенко).

Стереотипізація – процес формування враженням, про сприймаєму людину, на основі аналізу й оцінки одного шляхом розповсюдження на нього характеристик якої-небудь соціальної групи (за С.С. Єрмаковою)

Стилі навчання *Styles of teaching* визначаються домінуванням певної групи методів у загальній системі методів і прийомів навчання. Вони виступають, як засіб ставлення вчителя до здійснюваної ним педагогічної діяльності та спілкування.

Стиль (від лат. *stylus* – палочка) спільність образної системи, засобів, що обумовлено єдністю ідейного змісту.

Стиль діяльності індивідуальний – див. *Індивідуальний стиль діяльності*.

Стиль навчання емоційно-ціннісний *Emotionally value style* забезпечує особистісне включення тнавчається у навчально-виховний процес на рівні емпатійного розуміння і сприйняття як навчального матеріалу, так і особистості самого викладача. Це можливо тільки завдяки емоційній відкритості викладача і щирого інтересу щодо свого навчального предмету, а також побудови взаємовідносин з тими, хто навчається на основі співробітництва, емоційно-довірливого спілкування та поваги до кожної особистості. Педагог стимулює вихованців до рефлексії, розкриття свого ставлення до наукових та технічних досягнень людства, певних результатів діяльності людини, історичних подій та творів мистецтва, цінності знань і умінь для професійної діяльності тощо. Цей

стиль спрямований на розвиток образного мислення тих, хто навчається і емоційно-моральної сфери, стимулювання до саморефлексії та самопізнання, до саморозкриття своїх творчих здібностей та ціннісного ставлення до світу. До складу емоційно-ціннісного стилю навчання належать також наступні стилі діяльності педагога:

1. *Емоційно-імпровізаційний стиль*. Він забезпечує домінування чіткого і цікавого пояснення педагогом навчального матеріалу попри діалогічний контакт з учнями. Характерними особливостями **Е.і.с.** є: вчитель орієнтується на сильних учнів і мало уваги приділяє всім іншим; акцентує увагу на більш цікавому матеріалі, а менш цікавий залишає учням опрацьовувати самостійно; мало часу витрачає на оцінювання навчальних досягнень учнів і завжди аналізує виконану роботу; недостатньо адекватно планує навчально-виховний процес. Водночас, він відрізняється високою оперативністю та використанням широкого арсеналу різноманітних методів навчання, практикує колективне обговорення проблем і стимулює нестандартні підходи до їх вирішення, виявляє чуйність та проникливість.

2. *Емоційно-методичний стиль*. Характерними особливостями **Е.м.с.** є орієнтація педагога на процес і результат навчання; адекватне планування навчально-виховного процесу; контроль знань і умінь всіх учнів; оперативність у роботі; колективне обговорення порушених проблем; багатий арсенал методичних прийомів; акцентування уваги учнів на сутності предмету вивчення.

Стиль навчання репродуктивний *Reproductive style of teaching*. Його основна особливість полягає у передачі тим, хто навчається низки очевидних знань тобто в простому викладі навчального матеріалу з подальшою його перевіркою. Основним видом діяльності вчителя є репродукція, яка веде допускання ніяких альтернатив. У межах цієї моделі враховуються тільки регламентовані або догматизовані знання. Основу **С.н.р.** складає система вимог викладача щодо швидкого, точного засвоєння тими, хто навчається знань, умінь та навичок.

Стиль навчання творчий *Creative style of teaching*. Його стрижнем є стимулювання тих, хто навчається, до творчості у пізнавальній діяльності, ініціативи. Педагог відбирає зміст навчального матеріалу за критеріями проблемності і в процесі викладу досягає діалогічних відносин з тими, хто навчається з метою забезпечення частково-пошукового, пошукового, проблемного характеру діяльності учнів. **С.н.т.** виявляється в процесі вирішення проблемних задач та ситуацій, захисту творчих проєктів та завдань, проведенні досліджень та експериментів, дискусій.

Стиль управлінської діяльності викладача - цілісна, стійка система методів, способів, прийомів впливу викладача на колектив і окремих осіб з метою виконання управлінських функцій, яка характеризується певними індивідуально-типологічними особливостями (за А.М. Ващенко).

Стиль управлінської діяльності викладача ВВНЗ ситуаційно-демократичний - інтегрована, ієрархічна та гнучка система методів, способів, прийомів впливу різних стилів управлінської діяльності з домінуванням демократичних складових, що застосовуються в залежності від ситуацій, які

склалися і забезпечують досягнення продуктивних результатів протягом максимального терміну діяльності (за А.М. Ващенко).

Стимул – (від лат. stimulus) – спонукання до дії, причина поведінки що дає можливість отримання засобів та способів задоволення власних потреб (за А.В. Семеновою).

Стимули педагогічні – див. *Педагогічні стимули*.

Стимулювання педагогічне – див. *Педагогічне стимулювання*.

Стимулювання діяльності – створення умов за яких активна діяльність, котра призводить до досягнення завчасно визначених цілей (результатів) стає необхідною і достатньою умовою задоволення першочергових потреб особистості, формування в неї мотивів діяльності (за А.М. Ващенко).

Структура *Structure* – внутрішньо-упорядкована організація цілісної системи, яка характеризується специфічним способом взаємодії компонентів, що її утворюють (за Р.І. Хмельюк).

Структура професійної діяльності вчителя *Structure of a teacher's professional activity* містить 3 етапи: *підготовчий, основний і підсумковий*, на кожному з яких домінують визначені види (компоненти) цієї діяльності. Так, для *підготовчого* етапу – це програмно-цільова і діагностична; для *основного* етапу – організаційна, координаційна, стимулююча і контролююча, а для *підсумкового* – аналітична, оцінна і прогностична діяльність (за І.А. Левіною [54]).

Структурна модель змісту навчання - див. *Модель змісту навчання структурна*.

Структурна модель науки - див. *Модель науки структурна*.

Структурний коефіцієнт глибини знань – $K_{с,г}$ *Structural coefficient of profundity of knowledge – C (s,p)* – це відношення кількості правильно розв'язаних запитань (тестових завдань) найвищого для визначеної дисципліни рівня складності до загальної кількості запитань (тестових завдань) цього ж самого найвищого рівня складності (за В.Є. Воловник [20]).

Структурний коефіцієнт системності знань – $K_{с,с}$ *Structural coefficient of systematic character of knowledge – C (s,s)* – це добуток співвідношення рівнів складності та структурного коефіцієнта щільності діагностування рівня підготовки фахівця з навчальної дисципліни. *Співвідношення рівнів складності* – це відношення застосованої у визначеному обсязі навчального матеріалу (в темі, модулі, навчальній дисципліні) кількості рівнів складності до максимально прийнятої кількості цих рівнів у якомусь більшому обсязі навчального матеріалу, частиною якого і є цей визначений обсяг (за В.Є. Воловник [20]).

Структурний коефіцієнт широти знань – $K_{с,ш}$ *Structural coefficient of breadth of knowledge – C (s,b)* – це усереднена за кількістю рівнів складності сума взятих окремо рівневих (тобто визначених у кожному рівні окремо без урахування останніх рівнів) структурних коефіцієнтів щільності діагностування рівня підготовки щодо визначеної дисципліни (за В.Є. Воловник [20]).

Структурний коефіцієнт щільності діагностування рівня підготовки фахівця – K_c *Structural coefficient of compactness of diagnostic of a specialist's level of training – C (s)* – це відношення об'ємної характеристики навчального матеріалу, володіння яким перевіряється певним засобом діагностики, до загальної кількості навчального матеріалу визначеного обсягу (теми, модуля, дисципліни, комплексу дисциплін):

$$K_c = \left(\sum_{i=1}^p a_i k_i n_i \right) / \left(\sum_{i=1}^p k_i N_i \right),$$

де p – загальна кількість рівнів складності (рівнів сформованості знань щодо змісту навчальних елементів), $p = 1 \div 6$, n_i – кількість навчальних елементів i -того рівня складності визначеного обсягу навчального матеріалу, володіння якими діагностовано цим засобом, N_i – загальна кількість навчальних елементів i -того рівня складності визначеного обсягу навчального матеріалу, a_i – кількість запитань (тестових завдань) щодо навчальних елементів i -того рівня складності, k_i – рівневий коефіцієнт значущості (урахування складності) навчальних елементів i -того рівня складності, який залежить від прийнятої педагогічної таксономії, але визначається засобом експертного оцінювання. Структурний коефіцієнт щільності засобу діагностики – тесту прямо пропорційний коефіцієнту надійності тесту, тобто засіб діагностики з високим структурним коефіцієнтом щільності з більшою вірогідністю визначає рівень підготовки курсантів (за В.Є. Воловник [20]).

Суб'єкт (від лат. *subjectus* – той, що знаходиться в низу, з підґрунтям) – носій предметно-практичної діяльності і пізнання (індивід чи соціальна група), джерело активності, що спрямована на об'єкт, персоніфікатор управлінської дії (за А.М. Ващенко).

Сумісність психологічна *Psychological compatibility* – взаємодоповнюваність, оптимальна єдність і несуперечність психологічних властивостей двох чи кількох людей, членів групи, яка дозволяє їм швидко досягти повного порозуміння, узгодженості й забезпечувати високий рівень ефективності спільної діяльності (за Е.К. Економовою [27]).

Сумісності міжособистісної критерій – див. *Критерій міжособистісної сумісності*.

Схильності студентів комунікативні – див. *Комунікативні схильності студентів*.

Схильності студентів організаторські – див. *Організаторські схильності студентів*.

Т

Талант *Talent* – система якостей, особливостей, що дозволяє особистості досягати визначних успіхів у оригінальному здійсненні творчої діяльності (за А.В. Семеновою [96]).

Творча діяльність *Creative activity* – діяльність, яку обумовлює здібність особистості до самостійного пошуку з метою досягнення результатів, що мають новизну та оригінальність, а також прогресивність за умов володіння засобами організації цієї діяльності на фоні позитивного ставлення до пізнання (за А.В. Семеновою [96]).

Творча обдарованість *Creative gift* – індивідуальний творчий мотиваційний потенціал, що дозволяє отримати високі результати в одній (або більше) з таких сфер: інтелект, творчість, професіоналізм, художні, психологічні та біологічні можливості (за А.В. Семеновою [96]).

Творчі здібності – див. *Здібності творчі*.

Творчість *Creativity* (у педагогіці) – свідома, активна діяльність людини, спрямована на пізнання та перетворення дійсності, на створення нових оригінальних предметів, яка виражається в пошуках найбільш результативних методів навчання та виховання учнів, у створенні навчальних посібників, постійному поповненні знань, перегляді застарілих педагогічних поглядів та рішень (за А.В. Семеновою [95]).

Творчості типів класифікація *Classification of creativity's types*:

1) α -творчість – художньо-творчий процес, що цілком відбувається і завершується в системі «автор».

2) β -творчість – художньо-творча діяльність у процесі створення музичного, хореографічного або драматичного твору, що не замикається цілком на системі «автор», а обов'язково припускає творчу діяльність іншого роду.

3) γ -творчість – це всі існуючі види виконавської творчості, тобто специфічна художньо-творча діяльність, що відбувається в системі «виконавець» (за Е.К. Економовою [27]).

Тезис (від грец. *thesis* – положення, ствердження) – будь-яке твердження в дискусії чи викладенні будь-якої теорії; основоположне твердження, що потребує пояснення чи доведення (за А.В. Семеновою).

Теорія (від грец. *thoria* – розгляд, дослідження) – система основних ідей, поглядів, положень, тверджень, вчення відповідної галузі знань, форма наукового знання, за допомогою якої створюються цілісна уява про закономірності і суттєві зв'язки дійсності; не безпосереднє, а ідеалізоване відображення дійсності. **Т.** розглядають як сукупність узагальнюючих положень, що утворюють науку або її розділ. **Т.** виступає як форма синтетичного знання, в межах якого окремі поняття, гіпотези і закони

втрачають колишню автономність і перетворюються на елементи цілісної системи.

До *НОВОЇ Т.* висуваються такі вимоги:

- адекватність наукової теорії описуваному об'єкту;
- можливість замінювати експериментальні дослідження теоретичними;
- повнота опису певного явища дійсності;
- можливість пояснення взаємозв'язків між різними компонентами в межах даної теорії;
- внутрішня несуперечливість теорії та відповідність її дослідним даним.

Т. являє собою систему наукових концепцій, принципів, положень, фактів (за А.В. Семеновою).

Теорія емоцій інформаційна *Information theory of emotions* – концепція, відповідно якої емоції визначаються будь-якою актуальною потребою, можливістю її задоволення. Означена концепція характеризується ймовірністю досягнення мети. Зростання ймовірності в результаті надходження нової інформації породжує позитивні емоції, падіння ж ймовірності веде до негативних емоцій (за І.О. Бартеневою [8]).

Теорія цілісна – див. *Цілісна теорія*.

Термін навчання нормативний *Normative term of education* – встановлений освітньо професійною програмою термін викладання нормативної та варіативної частин змісту освітньо професійної програми для означеної форми навчання (за В.Є. Воловник, В.О. Ройлян).

Тест *Test* – стандартизована психодіагностична методика, яка призначена для встановлення кількісних і якісних індивідуально-психологічних відзнак. У психологічній діагностиці – стандартизований, часто обмежений у часі іспит (за В.Є. Воловник, В.О. Ройлян).

Тест досягнень *Test of achievements* – тип психодіагностичних методик, що спрямовані на оцінку досягнення рівня розвитку здібностей, навичок, умінь і знань (за В.Є. Воловник, В.О. Ройлян).

Тест педагогічний *Pedagogical test* – система взаємопов'язаних предметним змістом завдань специфічної форми, що дозволяють оцінювати структуру і вимірювати рівень знань та інші характеристики особи (за В.Є. Воловник, В.О. Ройлян).

Тести дидактичні – див. *Дидактичні тести*.

Тести критеріально орієнтовані *Tests oriented to the criterion* – тип тестів, що призначені для визначення рівня індивідуальних досягнень відносно певного критерію на підставі логіко-функціонального аналізу змісту завдань. В якості критерію (або об'єктивного еталону) звичайно розглядаються конкретні знання, уміння, навички, що необхідні для успішного виконання тієї чи іншої задачі (за В.Є. Воловник, В.О. Ройлян).

Тести психометричні *Psycho – metric tests* – тип тестів, оцінка в яких здійснюється на підставі співвідношення індивідуальних результатів з груповими, тобто на підставі орієнтації на статистичну норму (за В.Є. Воловник, В.О. Ройлян).

Тестування *Test* (англ. – проба, випробування, перевірка) – один з методів діагностування моральної вихованості особистості. Тестом в теорії морального виховання називається стандартизоване обмежене в часі завдання – випробування, призначене для визначення якісних та кількісних морально – психологічних відмінностей (за О.М. Яцієм [131]); цілеспрямоване, однакове для всіх досліджуваних обстеження, яке проходить у певних умовах, що суворо контролюються. Результати тестування треба обов'язково порівнювати з результатами, які були одержані за допомогою інших методів (за В.Є. Воловник, В.О. Ройлян).

Техніка педагогічна *Pedagogical technique* – система умінь, яка дозволяє використовувати власний психофізичний апарат для досягнення ефективних педагогічних результатів; сукупність мовних, мімічних, пластичних та пантомімічних прийомів, які вчитель використовує в інтересах розвитку, навчання та виховання учнів. До *компонентів педагогічної техніки* відносять передусім уміння спілкуватися вербально (культуру і техніку мовлення, уміння вибирати доцільний стиль, манеру, вид спілкування тощо) і невербально (свідомо використовувати міміку, пантоміміку, дистанцію, розташування, статичну та звукову експресію). До числа *компонентів педагогічної техніки* включають і уміння психофізичної саморегуляції, педагогічну спостережливість, уміння оперативно приймати рішення, рефлексувати власну діяльність, керувати своєю поведінкою, темпо-ритмом педагогічного процесу, впливати на особу і колектив, режисерські уміння. Педагогічна техніка дозволяє досягати оптимальних результатів, зберігаючи психофізичне здоров'я всіх учасників педагогічного процесу (за Н.І. Дідусь [24]).

Технічні засоби навчання (ТЗН) *Technical means of education* – це різноманітні технічні засоби, які сприяють більш глибокому сприйняттю тими, хто навчається навчальної інформації, прищепленню їм практичних навичок, а також технічні засоби зворотного зв'язку та інші засоби механізації трудомістких процесів в ході навчання (за Р.С. Гуріним).

Технології інноваційні – див. *Інноваційні технології*.

Технологія *Technology* – (від грец. – мистецтво, майстерність, уміння та логіка), сукупність методів, допоміжних пристроїв обробки, виготовлення, зміни стану, властивостей, матеріалу, що застосовуються у процесі виробництва продукції; спосіб реалізації людьми конкретного складного процесу шляхом розділення його на систему взаємопов'язаних процедур і операцій, які виконуються більш менш однозначно і мають за мету досягнення високої ефективності (за І.М. Богдановою [13]).

Технологія інформаційно-модульна – див. *Інформаційно-модульна технологія*.

Технологія навчання *A training technology* – закономірна педагогічна діяльність, яка реалізує науково-обґрунтований проект дидактичного процесу з більш високим ступенем ефективності, надійності та гарантованості результату, ніж при традиційних методах навчання (за В.О. Сластьоніним [101]).

Технологія педагогічна – див. *Педагогічна технологія*.

Технологія управління загальноосвітнім навчальним закладом *Technology of administration of a general educational institution* – це сукупність взаємопов'язаних принципів, змісту, форм і методів, які використовуються керівником при реалізації функцій управління для досягнення цілей діяльності загальноосвітнього навчального закладу (за Р.С. Гурінім).

Техноматика *Technomatics* – специфічний напрям педагогічної інноватики, що займається вивченням удосконалення, трансформації та комплексного оновлення традиційного педагогічного процесу за допомогою технологічних нововведень, що реалізуються в технологічних процесах, які визначаються як сукупність послідовних дій, спрямованих на конкретний педагогічний результат.

Предмет техноматики: технологічний процес, який охоплює широке коло сучасних проблем оновлення навчання, виховання, способів та засобів інформатизації освіти, шляхів оновлення психологічного розвитку та соціалізації особистості.

Концептуальні завдання техноматики:

- системне вивчення інформації щодо технологічних потреб освіти як атрибуту об'єктивного світу, що має теоретичне й практичне значення для сучасного періоду його розвитку;
- розробка методології застосування технологій у освіті та шляхів ефективного їх впровадження;
- розробка шляхів, методів та засобів раціонального використання технологій у системі освіти;
- системний аналіз технологічних процесів та прийомів у освіті з метою формування та узагальнення основних теоретичних положень ефективного їх використання.

Методологічну основу досліджень з питань техноматики становлять підходи:

- діяльнісний підхід, що вимагає вивчати технологічні процеси за логікою створення всіх основних компонентів діяльності від мети до її кінцевого результату;
- антропологічний підхід – полягає в осмисленні технологічного процесу крізь призму реалій розвитку особистості;
- емпіричний підхід – передбачає розгляд та вивчення технологічного процесу як на базі набутого власного досвіду так і досвіду працівників освіти різних країн світу;
- системно-структурний підхід – полягає в регулюванні технологічного процесу з метою виявлення категоріальних, теоретичних та практичних компонентів, зв'язків та взаємозв'язків між ними;

- аналітико-прогностичний підхід – полягає в оцінці технологічного процесу, оновленні та аналітичному прогнозуванні виявлених закономірностей з метою управління.

Функції техноматики полягають у дослідженні технологічних процесів, які спрямовані на удосконалення (модернізацію, модифікацію, раціоналізацію) освітнього процесу, трансформацію (радикальне або альтернативне оновлення) та комплексне (комбінаторне) його оновлення (за І.М. Богдановою [11]).

Тип діяльності *Type of activity* – характеристика професійної діяльності з точки зору способів і форм її здійснення. Визначається станом взаємодії фахівця з об'єктом діяльності – системою, що характеризується однаковою узагальненою метою (продуктом) діяльності (за В.Є. Воловник, В.О. Ройлян).

Типи учителів (основні) за спрямованістю діяльності та характером взаємовідносин з вихованцями *Main types of teachers distinguished by the orientation of their activity and by the nature of relations with their pupils*

1. *Позитивно-усталений.* Характеризується активно-позитивною спрямованістю діяльності, високою ерудицією та педагогічною культурою. Любить свою професію, дітей, охоче спілкується з ними.

2. *Позитивно-ситуативний.* Характеризується ситуативністю відносин при загальній емоційно-позитивній спрямованості, потрапляє під вплив своїх настроїв та переживань. Особистість дитини оцінює переважно з точки зору її знань та поведінки.

3. *Неусталений.* Проявляється у нечітко вираженій емоційно-позитивній спрямованості в спілкуванні з дітьми. Замкнутість, сухість, офіційний тон учителя, авторитарний стиль спілкування відтворюють позицію вчителя, який вважає, що лише вимогливість може забезпечити успіх у вихованні та навчанні дітей. У спілкуванні переважає ділова спрямованість.

4. *Негативно-ситуативний.* Частіше проявляє емоційно-негативну спрямованість у ставленнях до учнів. Спостерігається в учителя з низьким рівнем загальної та педагогічної культури. Створює атмосферу напруженості у класі, діти дратують, переважає ліберальний стиль керівництва, який іноді змінюється авторитарним, але невдало.

5. *Негативно-усталений.* Стійка емоційно-негативна спрямованість ставлення вчителя до учнів. Педагогічні інтереси відсутні. Здебільшого такі вчителі у школі не затримуються, вони змінюють професію (за З.Н. Курлянд [52]).

Толерантність – відсутність чи послаблення реакції на негативний фактор, уміння розуміти інші точки зору, терпимо ставитися до чужих поглядів (за Ю.В. Тодорцевою); Принципи Т. передбачають організацію навчально-виховного процесу на підставі співтворчості викладача і тих, хто навчається, *сутність* яких полягає в:

- максимальному використанні діалогічних форм навчання й виховання майбутніх фахівців;
- створенні психологічного клімату в академічній групі;
- зміні орієнтації студента з „учнівства” на „партнерство”;
- створенні умов, спрямованих на оптимальну самореалізацію тих, хто навчається;

- толерантний стиль спілкування та взаємодію викладачів-наставників і тих, хто навчається (за Т.Ю.Осиповою).

Традиція (від лат. *tradition* – передавання) – елементи соціальної, культурної і релігійної спадщини, що передаються від покоління до покоління, зберігаються у визначених суспільствах, класах і соціальних групах протягом тривалого часу. В якості **Т.** виступають визначені суспільні установки, норми, поведінки, цінності, ідеї, звичаї і т.ін. **Т.** діють в будь-якому суспільстві та всіх галузях життя людини (за А.В. Семеновою).

Тренінг – це організаційна форма навчально-виховної роботи, яка, спираючись на досвід і знання її учасників, забезпечує ефективне використання різних педагогічних методів, за рахунок створення позитивної емоційної атмосфери в групі, та спрямовується на отримання сформованих навичок і життєвих компетенцій.

Висока ефективність тренінгового навчання є результатом того, що:

- цінується точка зору і знання кожного учасника;
- можна поділитися своїм досвідом і проаналізувати його у комфортній атмосфері без примусу;
- існує можливість вчитися, виконуючи практичні дії;
- можна припускатися помилок, що не призводитиме до покарання або негативних наслідків;
- немає оцінок та інших „каральних” засобів оцінювання нових знань.

Використовуючи тренінгові технології, тренер, насамперед, сприяє рефлексії учасниками тренінгу отриманих знань, які мають трансформуватися через інтелект, досвід, емоційні переживання суб'єкта діяльності, що значною мірою забезпечує адекватний зворотний зв'язок. У процесі тренінгу, учасники, завдяки зворотному зв'язку, виявляють брак умінь та навичок, так звані „білі плями” теоретичних знань, а також неадекватність наявних установок і стереотипів. Це сприяє корекції неефективних моделей поведінки та їх заміні на нові, більш ефективні.

Суттєвою перевагою тренінгової методики є те, що вона дає унікальну можливість вивчити складні, емоційно значимі питання в безпечній обстановці **Т.**, а не в реальному житті з його загрозами та ризиками. **Т.** дозволяє вчитися без хвилювання стосовно неприємних наслідків, які можуть виникнути у випадку прийняття неправильного рішення.

Мета будьякого **Т.** полягає не в аналізі та інтерпретації проблем особистості, задля подальшого їх усунення або зміни мотивації поведінки, а в активному, свідомому навчанні бажаної поведінки.

В залежності від мети та завдань, які повинен вирішувати **Т.**, можна виділити такі його *види*:

1) *соціально-психологічний тренінг* – спрямовується на розвиток комунікативних здібностей, міжособистісних відносин, уміння встановлювати та розвивати різні види взаємин між людьми;

2) *тренінг особистісного зростання* – спрямовується на самовдосконалення, вирішення внутрішньо-особистісних конфліктів, суперечностей тощо;

3) *тематичний або соціально-просвітницький тренінг* – спрямовується на розгляд конкретної теми, зміст якої потрібно засвоїти, і набуття таких умінь та навичок:

- *комунікативних* – вони напрацьовуються під час усього тренінгу за допомогою спеціальних ігор і вправ;

- *навичок прийняття рішень* – для цього тренер може використовувати: „мозкові штурми”; обговорення однієї проблеми всією групою; ігри, спрямовані на усвідомлення та вирішення проблеми; алгоритм прийняття рішення тощо;

- *навичок зміни стратегії поведінки*, які допомагають людині: гнучко реагувати в будь-якій ситуації, краще пристосовуватися до оточення, швидше знаходити вихід із складних ситуацій, реалізовувати свої плани і досягати мети;

4) *психокорекційний тренінг* – спрямовується на корекцію психічних процесів, тренування певних якостей і здібностей особистості;

5) *психотерапевтичний тренінг* – спрямовується на виправлення хворобливих відхилень особистісного розвитку (невротичний розлад, декомпенсація, акцентуації характеру тощо) (за А.В. Семеновою).

Тренінг ігровий *Playing training* – засіб стимуляції творчої активності учасників процесу, самореалізації особистих можливостей людей в конкретній ситуації, подолання ситуації “успіх – неуспіх”, зменшення напруженості в колективі (особливо ровесників) при груповому аналізі сприйманої дії. У навчальному процесі необхідно використовувати весь арсенал методів і засобів, оптимально впливати на формування сучасного фахівця, шукати і знаходити нові методичні прийоми, що активізують навчання (за А.В. Семеновою).

Тренування аутогенне – див. *Аутогенне тренування*.

Трудова функція – див. *Виробнича функція*.

Трудове виховання *Labor education* – педагогічна діяльність, спрямована на формування у студентів готовності до праці в умовах ринку. *Метою трудового виховання* є формування усвідомленої потреби в праці, формування емоційно-позитивного ставлення до професії, активізації ініціативи та творчості студентів, психологічне стимулювання їхнього самовиховання для досягнення педагогічної майстерності, оволодіння культурою педагогічної праці.

Основні завдання трудового виховання студентів:

- вироблення свідомого ставлення до праці як вищої цінності людини і суспільства;

- формування трудових навичок та вмінь;

- формування уміння самостійно й ефективно працювати; розвиток потреби в творчій праці, у самовдосконаленні;

- виховання діловитості, підприємливості;

- виховання почуття господаря й господарської відповідальності (за Т.Ю. Осиповою).

Тьютор – помічник, однодумець методиста, що разом з ним працює над розробкою курсу, супроводжує його в процесі навчання під безпосереднім керівництвом методиста і виконує три основних функції в дистанційному навчанні: викладача, консультанта і менеджера.

Узагальнюючи досвід роботи тьюторів, наукові і методичні доробки з цього питання, можна констатувати, що **Т.** – це нова спеціалізація професійно-педагогічної діяльності викладача, яка виникає і функціонально реалізується в принципово нових умовах організації навчального процесу, що створюється

завдяки використанню нових інформаційно-комп'ютерних освітніх технологій. Не втрачаючи функцій, що властиві традиційній професійній діяльності вчителя, і особливості змісту роботи й обов'язки **Т.** на перший план висувають:

- *консультативну функцію*, що реалізується в проведенні групових та індивідуальних консультативних занять зі слухачами, у допомозі слухачеві в упорядкуванні програми проходження курсу та отримання освіти взагалі, слідуванні за виконанням навчального плану;

- *менеджерську функцію*, що відтворюється в упорядкуванні загального та індивідуального графіка навчального процесу з навчального курсу, за яким він працює з групою, організації проведення групових занять слухачів, рекомендаціях щодо набору та формування груп слухачів, керівництві та мотивації слухачів;

- *підтримувальну або фасилітативну функцію*, що виявляється в налагодженні та підтримці інформаційних зв'язків і взаємодії між слухачами та іншими учасниками дистанційної освіти, урегулюванні різних проблем, розв'язанні конфліктів, адаптації слухачів до нової форми навчання. Виконання цих функцій вимагає певних знань і вмінь, формування яких не передбачено змістом традиційної підготовки вчителя і особистісних якостей, які сьогодні не мають підтримки в процесі становлення вчителя як професіонала (за Т.І. Койчевою).

У

Удосконалення освітнього процесу *Improvement of educational process* – дія, що спрямована на покращання традиційного освітнього процесу, на більш досконалу його реалізацію за рахунок його модернізації, модифікації та раціоналізації (за І.М. Богдановою [11]).

Удосконалення професійної підготовки майбутнього вчителя *Perfection of professional training of a future teacher* – встановлення органічного зв'язку між освітою і культурою, в результаті чого змінюється ставлення до цієї освіти як до головного чинника суспільного розвитку, науково-технічного і соціально-економічного прогресу (за В.Г. Орищенко [77]).

Уміння *Skills* – здатність людини виконувати певні дії при здійсненні тієї чи іншої діяльності на основі відповідних знань. Уміння поділяються за видами:

- *предметно-практичні* – уміння виконувати дії щодо переміщення об'єктів у просторі, зміну його форми, тощо. Головну роль у регулюванні предметно-практичних дій виконують перцептивні образи, що відображають просторові, фізичні та інші властивості предметів і забезпечують керування робочими рухами відповідно до властивостей об'єкта та завдань діяльності;
- *предметно-розумові* – уміння щодо виконання операцій з розумовими образами предметів. Ці дії вимагають наявності розвиненої системи уявлень і здатність до розумових дій (наприклад: аналіз, класифікація, узагальнення, порівняння, тощо).
- *знаково-практичні* – уміння щодо виконання операцій зі знаками та знаковими системами. Прикладами цих дій є письмо, прокладання курсу по карті, одержання інформації від пристроїв тощо.
- *знаково-розумові* – уміння щодо розумового виконання операцій зі знаками та знаковими системами. Наприклад: дії, що є необхідні для виконання логічних та розрахункових операцій. Ці дії дозволяють вирішувати широке коло завдань в узагальненому вигляді (за В.Є. Воловник, В.О. Ройлян).

Умова *Condition* (в психології) – сукупність явищ зовнішнього та внутрішнього середовища, що ймовірно впливає на розвиток конкретного психічного явища; до того ж це явище опосередковується активністю особистості, групою людей (за З.Н. Курлянд).

Умови педагогічні *Pedagogical conditions* – обставини за яких залежить та відбувається цілісний продуктивний педагогічний процес професійної підготовки фахівців, що опосередковується активністю особистості, групою людей (за В.Д. Стасюк [110]).

Умовивід – розумова операція, за допомогою якої з певної кількості заданих суджень виводиться інше судження, яке певним чином пов'язане з вихідним (за А.В. Семеновою).

Упевненість у собі як у вчителі *Teacher's self – reliance* – становить інтегральну якість, яка базується на здатності розуміти учнів, умінні проникати у психологію старшокласника, а також на усвідомленні правоти своїх дій та вчинків (за З.Н. Курлянд [52]).

Управління – організаційний механізм функціонування та забезпечення умов ефективності діяльності; елементарна функція організованих систем різної природи (біологічних, соціальних, технічних), яка забезпечує збереження певної структури, підтримку режиму діяльності, реалізацію програми, мети діяльності (за А.В. Семеновою).

Управління вчителів творчою діяльністю *Teachers' management by creative activity of senior pupils* учнів старших класів – цілеспрямована діяльність учителя, що забезпечує ефективне функціонування навчального процесу та розвиток суб'єктів управління (старшокласників), спрямованого на розвиток творчих здібностей у тих, хто навчається (за А.В. Семеновою [86]).

Управління загальноосвітнім навчальним закладом *Administration of a general educational institution* – це процес ефективної організації діяльності підсистем, які входять до складу цілісної відкритої динамічної соціально-педагогічної системи (за Р.С. Гуріним).

Управління педагогічне непряме – див. *Непряме педагогічне управління*.

Управління системою *System administration* – це збереження її цілісності та творче вдосконалення з метою підвищення ефективності цієї системи (за А.В. Семеновою).

Усталена готовність *Stable readiness* – стійка система професійно важливих якостей особистості (позитивного відношення до професії, організованості, уважності, самовладання тощо), її досвід, знання, навички, уміння, необхідні для успішної діяльності в багатьох ситуаціях (за Є.А. Улятовською [115]).

Усталеність вчителя професійна *Teacher's professional stability* – це синтез властивостей і якостей його особистості, який дає можливість упевнено, самостійно, без емоційного напруження виконувати свою професійну діяльність у різних, часто непередбачених умовах з мінімальними помилками впродовж тривалого часу. **Структуру** якої визначає сукупність взаємопов'язаних компонентів.

1. **Мотиваційний компонент**: упевненість у собі як учителя; задоволення діяльністю, педагогічна спрямованість.

2. **Емоційно-вольовий компонент**: відсутність емоційної напруженості; вміння регулювати свої емоційні стани; наявність вольових якостей.

3. **Особистісний компонент**: швидкість реакцій на поведінку класу і окремих учнів; ідейна та пізнавальна спрямованість; нормальна втомлюваність.

4. **Професійно-педагогічний компонент**: уміння приймати правильні рішення у нестандартних ситуаціях; знання, вміння, навички вчителя; наявність потреби у самоосвіті (за З.Н. Курлянд [52]).

Структура професійної усталеності викладача вищої школи дещо відрізняється від структури професійної усталеності вчителя, хоча сукупність головних взаємопов'язаних компонентів залишається інваріантною. Це – мотиваційний, емоційно-вольовий, особистісний та професійно-педагогічний компоненти:

1. *Мотиваційний компонент*: наявність мотивації на досягнення успіху; упевненість у собі як викладачеві; задоволення діяльністю.

2. *Емоційно-вольовий компонент*: відсутність емоційного напруження, уміння регулювати свої емоційні стани; наявність вольових якостей.

3. *Особистісний компонент*: методологічна рефлексія; швидкість реакції на поведінку аудиторії й окремих студентів; нормальна втомлюваність.

4. *Професійно-педагогічний компонент*: уміння приймати педагогічно доцільне рішення у нестандартних ситуаціях; знання та вміння викладача (професійні, психолого-педагогічні, загальні); стійка потреба у самоосвіті, самопізнанні (за З.Н. Курлянд [52]).

Установка *Tendency* – це готовність до певної активності, що зумовлена наявністю потреби й об'єктивної ситуації (за С.С. Єрмаковою [30]); компонент цілеспрямованої дії, внутрішній стан людини, як організованої системи, що визначає усталеність та спрямованість діяльності в умовах, що змінюються (за В.Д. Стасюк [110]). **У.** — це емоційно забарвлене переконання, пов'язане з певним об'єктом (за А.В.Семеновою).

Установка соціальна – див. *Аттитюд*.

Уява – здібність відтворювати в оригінальній модифікації вже існуючі об'єкти та явища; самостійно утворювати образи об'єктів, які не існують у довкіллі (за А.В. Семеновою [97])

Ф

Факт (від лат. – те, що зроблено, здійснено) – істина, подія, результат висловлювання, що фіксує емпіричне знання; знання, достовірність якого доведено. Поняття “науковий факт” треба відрізнити від поняття “емпіричний факт”. Емпіричний факт - це опис предмету чи явища з максимальною точністю й повнотою, доступною для дослідника. Емпіричні факти - матеріал для наукових фактів. Науковий педагогічний факт відрізняється від емпіричного факту - звичайного прикладу, опису того чи іншого випадку, події. Науковий факт дає опис певної педагогічної ситуації, але за конкретними параметрами, виявляючи рушійні сили, причини, умови, суттєві зв'язки, діалектику педагогічних відносин. В емпіричному факті все конкретно і неповторно. У науковому педагогічному факті конкретність зникає, упор робиться на подібність причин та умов, явища протікають по-різному лише через специфіку особистостей суб'єктів, що включені в навчально-виховний процес, неможливістю повторення педагогічної ситуації.

Факт науковий – це одиниця знання, що відбиває суть вислову про явища та їхні зв'язки, будучи результатом ідеалізації, припущення про те, що всі аналогічні явища і зв'язки, відношення мають той самий зміст (за З.Н. Курлянд).

Факт педагогічний – це відображення, “вичерпування” явища, фіксування певних зв'язків та сторін явищ за допомогою понятійного апарату науки. Це багаторазово і достовірно зафіксовані зв'язки між явищами навчання та виховання (за З.Н. Курлянд).

Фактор формування гуманістичних відносин головний *Main factor of formation of humanistic relations* учителів і учнів – це взаємини учителів та учнів (за І.В. Бужиною [14]).

Фактори інтелектуального розвитку особистості – див. *Інтелектуального розвитку особистості фактори*.

Факторний аналіз – процедура встановлення багатомірних зв'язків змінних величин за кількома ознаками. На основі парних кореляцій, отриманих в результаті кореляційного аналізу, одержують набір нових укрупнених ознак – факторів, у результаті послідовної процедури, другого, третього та іншого рівнів. **Ф.а.** дає змогу подати отримані результати в узагальненому вигляді.

Фасилітація – самостійний психологічний феномен, складна багаторівнева властивість особистості. Схильність до **Ф.** – диспозиційна властивість, індивідуальна характеристика, що розрізняє поведінку людей у відносно однакових, стандартних ситуаціях спілкування, при успішному рішенні однотипових завдань, у тому числі й професійних (за О.А. Галіцан).

Фасилітація педагогічна – інтегративна якість вчителя, що детермінується його гуманістичними і духовними цінностями і визначає діяльність, яка сприяє продуктивному, творчому розвитку дітей, їхньому особистісному зростанню шляхом усунення негативних труднощів, що виникають в цьому процесі. Ідеї **Ф.п.** вперше розпочав розглядати К. Роджерс: здійснення навчання та виховання відбувається без педагогічного насильства, вимог, заборон, приниження, покарання та образ; перевага самонавчання над навчанням. При цьому ті, хто навчаються стають відповідальними, незалежними, творчими.

Ф.п. сприяє тому, що викладач стає більш відкритим у спілкуванні з дітьми, залишаючись самим собою. Основою його взаємодії з тими, хто навчається стає намагання допомогти їй впоратись із труднощами, водночас надаючи їм можливість діяти самостійно. **Ф.п. засновується** на перебудові особистісних настанов і цінностей викладача, які реалізуються в його міжособистісному спілкуванні та у використанні сучасних методів навчання. **Ф.п. допомагає** структурувати відносини, що сприяють здійсненню навчання і виховання без педагогічного тиску, та навчає своїх вихованців спиратися у своїй життєдіяльності на ідеали гуманізму (за О.А. Галіцян).

Фемінність *Feminity* – це низка характеристик, що пов'язані із жіночою статтю або характерні форми поведінки, очікувані від жінки в певному суспільстві (за О.С. Цокур).

Фізичне виховання *Physical education* – система соціально-педагогічних заходів, спрямованих на зміцнення здоров'я та загартування організму, гармонійний розвиток форм, функцій і фізичних можливостей людини, формування життєво важливих рухових навичок та вмінь. *Мета* фізичного виховання – формування фізичної культури майбутніх фахівців.

Основними завданнями фізичного виховання є:

- гармонійний розвиток та життєдіяльність організму, зміцнення здоров'я та повноцінного довголіття людини;
- здобуття спеціальних знань у галузі фізичної культури та спорту;
- формування вмінь і навичок прикладного та спортивного характеру;
- виховання позитивних почуттів та переживань, що пов'язані з руховою діяльністю і на цій основі формування інтересів, бажань та потреб до систематичних занять фізичними вправами;
- розвиток і виховання фізичних, моральних і вольових якостей, що забезпечують повноцінний характер рухової діяльності.

Засобами фізичного виховання є: фізичні вправи, гігієнічні та природні фактори.

Фізичні вправи – це рухові дії, які виконуються свідомо, відповідно до закономірностей фізичного виховання.

Формами організації фізичного виховання є: урок фізичної культури, секції загальної фізичної підготовки, спортивні секції, заняття лікувальною фізкультурою, фізкультурно-оздоровчі заходи (рухливі ігри, ранкова гімнастика, фізкульт-хвилинка, позакласні і позашкільні масово-фізкультурні заходи (спортивні змагання, спортивні свята, спортивні вечори).

У процесі фізичного виховання насамперед досягається повноцінний розвиток організму, зміцнюється здоров'я, формується здібність свідомо керувати своїми рухами (за З.Н. Курлянд).

Форми навчання організаційні *Organizational forms of teaching*. Форми організації навчання належать до складу операційно-діяльнісного компоненту процесу навчання і являють собою зовнішнє вираження узгодженої діяльності вчителя та учнів, що здійснюється у сталому порядку і режимі.

Методи і форми навчання тісно пов'язані: методи реалізуються у формах, форми забезпечують організацію існування методів.

Індивідуальна форма навчання характеризується високим рівнем самостійності та можливостями регулювання темпом діяльності учнів.

Фронтальна форма навчання передбачає одночасну роботу з усім класом. Вона сприяє швидкому встановленню рівня підготовки учнів, їх обізнаності з певних проблем, сприяє розвитку й формуванню колективу, доброзичливих стосунків, розв'язуванню виховних завдань. Недоліком цієї форми є неможливість урахування індивідуальних особливостей учнів, їх пізнавальних інтересів та рівня розвитку.

Групова форма передбачає поділ класу на групи по 5-7 учнів у кожній. Групові форми навчання розділяють на ланкові, бригадні, кооперовано-групові, диференційовано-групові. За групової форми навчання викладач керує діяльністю учнів у групах за допомогою лідерів (ланкових, бригадирів, організаторів). Кожна група вибирає свій темп навчання (за І.М. Богдаговою [10]).

Формування гуманістичних відносин *Formation of humanistic relations* – багатофакторний процес, серед якого слід зазначити вплив характеру відносин учителів і учнів; складна сфера діяльності, що зазначає вплив широкого потоку життєвих явищ у тому числі характеру взаємної прихильності та довіри між педагогами й учнями (за І.В. Бужиною [15]).

Формування особистості *Formation of a personality* – процес і результат розвитку та становлення особистості під впливом зовнішніх обставин, як-от: виховання, навчання, соціальне середовище (за К.В. Недялковою [73]).

Фрустратор (від лат. *rustratio* – обман, розсмучення, порушення планів) – неподоланий бар'єр (об'єктивний або суб'єктивний), що знаходиться на шляху досягнення мети, який збуджує стан розгубленості фрустрації (за А.В. Семеновою).

Фрустрація – психічний стан, що викликається труднощами, які є об'єктивно неподоланими (або суб'єктивно так сприймаються), що виникають на шляху досягнення мети, інтенсивне переживання невдачі. **Ф.** може виражатися у пригніченому напруженні, тривозі, відчутті, безвихідності та відчаю, агресії. *Характерним результатом Ф.* є відмова від діяльності, яка не вдалася (за Р.С. Гуріним).

Функція (від лат. *functio* – виконувати, здійснювати) – діяльність, обов'язок, праця; зовнішній прояв якостей якого-небудь об'єкта в даній системі відносин; роль, яку виконує певний інститут чи процес по відношенню до цілого (за А.В. Семеновою).

Функція виробнича – див. *Виробнича функція*.

Функція службова – див. *Виробнича функція*.

Функція трудова – див. *Виробнича функція*.

Функція управління – це уособлений вид управлінської діяльності суб'єкта управління, що приводить до досягнення окремої (проміжної) цілі на шляху до кінцевої мети. У функціях, їх взаємозв'язку і сукупності проявляється зміст, технологія і динаміка всього процесу управління (за А.М. Ващенко).

Х

Характер (від грец. *sharakter* – друк, чеканка) – ієрархізована, упорядкована сукупність усталених індивідуально психологічних особливостей особистості, що формуються протягом життєдіяльності, проявляються в способах типового реагування особистості в діяльності поведінці і спілкуванні, впливають на всі сторони поведінки людини, обумовлюють усталене відношення до оточуючого світу інших людей, праці, самого себе [98].

Характеристика освітньо кваліфікаційна – див. *Освітньо кваліфікаційна характеристика*.

Харизма (від грецьк. *charisma* – милість, дар від бога) – якість особистості, завдяки якій людина сприймається в очах інших як надто обдарована надзвичайними здібностями, визнається авторитетною. У давнину така якість пояснювалася магією і була притаманна тлумачам снів, магам, провидцям. Люди сильніше відчують вплив тих, хто має риси характеру, якими вони захоплюються, і хто є їхнім ідеалом, схожими на кого вони хотіли б бути. Відтак, влада **Х.** побудована не на логіці, не на давній традиції, а на силі особистих якостей або здатностей лідера. Влада прикладу або харизматичного впливу визначається ототожненням підлеглого з лідером або потягом до нього, а також від потреби підлеглого в приналежності й повазі. На противагу безособовому „посадовому” впливу традиції, харизматичний вплив – цілком особистісне. Гарні приклади харизматичних особистостей – це великі полководці: Олександр Македонський, Олександр Суворов, Адольф Гітлер, Георгій Жуков та інші.

Підлеглий може уявити, що в нього багато спільного з лідером. На рівні підсвідомості він також чекає, що його підпорядкування, можливо, зробить його схожим на лідера або, принаймні, викличе до нього повагу. Ось деякі характеристики харизматичних особистостей:

- *обмін енергією* – створюється враження, що ці особистості випромінюють енергію та заряджають нею навколишніх людей;
- *поважна зовнішність* – харизматичний лідер не обов’язково вродливий, але привабливий, має гарну поставу та прекрасно тримається;
- *незалежність характеру* – у своєму прагненні до добробуту й поваги ці люди не покладаються на інших;
- *гарні риторичні здібності* – притаманні вміння говорити та здатність до міжособистісного спілкування;
- *сприйняття захоплення своєю особистістю* – почувають себе комфортно, коли інші виражають захоплення ними, не впадаючи до пихатості або себелюбства;
- *гідна й упевнена манера триматися* – виглядають зібраними й такими, які володіють ситуацією (за А.В. Семеновою).

Ц

Цикл існування об'єкту діяльності *Cycle of existence of object of activity* – період, протягом якого існує об'єкт діяльності фахівця від “зародження” (проектування) до його ліквідації. Період існування об'єкту діяльності розподіляється на окремі етапи:

1. Проектування, протягом якого вирішуються питання щодо конструкції або змісту;
2. Створення;
3. Експлуатація, протягом якої об'єкт використовується за призначенням;
4. Відновлення (ремонт, удосконалення тощо), яке пов'язане з відновленням властивостей, якостей, підвищенням продуктивності, інших ознак;
5. Утилізація та ліквідація.

Кожний етап існування об'єкту діяльності фахівця має свої ознаки, які визначаються спільністю (за продуктом) типових завдань діяльності, пов'язаних безпосередньо з об'єктом, та відмінністю типових завдань від завдань іншого етапу (за В.Є. Воловник, В.О. Ройлян).

Цикл підготовки *Cycle of training* – сукупність складових змісту освітньої або професійної підготовки (змістовних модулів, блоків змістовних модулів), що поєднані за ознаками належності їх змісту до спільного освітнього або професійного напрямку (за В.Є. Воловник, В.О. Ройлян).

Цілісна теорія педагогічна *Integral theory* – це теоретична система, що відображає цілісність матеріальних явищ. Об'єкт цієї системи визначається як органічна цілісна система, що визначає всі її окремі прояви, риси та якості, до компонентів якої належать: теорія завдань управління; теорія отримання інформації про стан об'єкту управління; взаємозв'язок двох рівнів засобів управління, їх координація з метою стимулювання активності особистості протягом всіх етапів педагогічного процесу, а також оцінювання діяльності педагогічного колективу за кінцевим результатом – ступеню сформованості особистості того, хто навчається. При цьому до першого рівня засобів управління належить: дослідження логіки навчально-виховного процесу та логіки активних станів особистості; виявлення функцій окремих засобів, їх поєднання та послідовності, а також функцій окремих засобів у системі способів оптимізації їх управлінських можливостей. Управління діяльністю вчителя визначає другий рівень засобів педагогічного управління (за В.Г. Орищенко [77]).

Ціннісні орієнтації *Value orientations* – (в соціальній педагогіці, психології – моральні, політичні, естетичні, ідеологічні та ін.) – основи визначень та оцінок людиною соціального оточення, дійсності, що дають можливість орієнтуватися. В основі моральних ціннісних орієнтацій особистості лежать загальнолюдські цінності, моральні норми, вироблені та засвоєні людством (О.М. Яцій [131]); спрямованість суб'єкта на діяльність і певні цінності (С.С. Єрмакова); “вибіркова, відносно стійка система спрямованості інтересів і потреб особистості, зорієнтована на певний аспект соціальних цінностей”.

Ціннісні орієнтації формуються в процесі соціального розвитку особистості, її участі в трудовій діяльності [46].

Цінність особистості вихователя *Value of teacher's personality* – його індивідуальність, здатність збагачувати систему виховних відношень своєю особистістю, неповторність використання педагогічних засобів. До складу основних якостей і характеристик, що визначають готовність до виховної роботи, входять спрямованість особистості, громадська активність, принциповість, любов до дітей, педагогічна професійність, організаторські здібності, комунікативні, перцептивні, гностичні, експресивні якості, що, безперечно, є важливою умовою для формування професійного самоусвідомлення [60].

Цінностей система *System of values* – це внутрішній стрижень культури, об'єднуюча ланка всіх галузей духовного виробництва, всіх форм суспільної свідомості. Цінність являє собою узагальнююче поняття для таких явищ духовного життя, як ідея або ідеал (за І.П. Жерносек [31]).

Цінності *Treasures* – синтез знань, почуттів, потягів і дій, що посідають важливе місце в загальній структурі особистості і сприяють визначенню життєвих позицій особистості (за С.С. Єрмаковою); особливі продукти духовної діяльності людини, під час якої вони відповідним чином перетворюються та демонструються як соціальні властивості речей (за А.Г. Здравомисловим [34]); явища (сторони) природи і суспільства, потрібні людству в історично визначеному суспільстві, як дійсність, тема та ідеал. (за В.П. Тугаріновим [113]); те, що людина особливо цінує в житті, чому надає особливий позитивний життєвий смисл (за М.М. Заброцьким [33]).

Цінності вчителя початкових класів професійно-педагогічні – це комплекс різних видів професійних цінностей учителя, що за сприятливих умов дозволяють успішно здійснювати професійну діяльність. Основу професійно-педагогічних цінностей учителя початкових класів складають гуманістичні, діагностичні, прогностичні, інформаційні, комунікативні, аналітико-оцінювальні, дослідницькі. Одним із різновидів професійно-педагогічних цінностей учителя початкових класів є інформаційні цінності. Їх значення спричиняється тим, що навчально-виховний процес, здебільшого процес інформаційний. Учитель початкових класів для учнів виступає в ролі джерела знань різнобічної інформації. Для цього самому вчителю необхідно не тільки добре знати свій предмет, але й бути компетентним в інших сферах знань. Комунікативні цінності пов'язані з впливом авторитету вчителя на учнів. Комунікативна діяльність включає в себе прояв любові до дітей, інтерес до них, що в сукупності характеризує гуманні взаємини вчителя з дітьми. Гуманістичні цінності характеризують учителя як гармонійно врівноважену, високо моральну особистість. Прогностичні цінності проявляються в умінні вчителя “бачити” педагогічні ситуації, визначати їх у потоці подій педагогічного процесу, аналізувати та знаходити правильне рішення. Діагностичні цінності, у свою чергу, пов'язані з вивченням психологічних і характерологічних особливостей учнів, діагностикою готовності дитини до школи, вивченням результативності навчально-виховного процесу на основі змін рівня морального розвитку учня тощо. Аналітико-оцінні цінності проявляються в самореалізації творчого потенціалу вчителя, його індивідуальній неповторності та здібності до

самостійного пошуку, а також в аналізі педагогічного процесу, виявленні його позитивних сторін і недоліків, порівнянні й оцінці результатів. Дослідницькі цінності полягають у самореалізації творчого потенціалу вчителя, його індивідуальної неповторності та здібності до самостійного пошуку (за С.С. Єрмаковою[30]).

Цінності професійно-педагогічні – комплекс інтегративних утворень особистості, що виявляються у вибіркового ставленні до різних видів педагогічної діяльності в залежності від рівня засвоєння нею досвіду, загальноприйнятих цінностей, професійних знань, умінь і навичок, які фіксуються в потребах, мотивах, установках, оцінках, ідеалах та інтересах особистості (за С.С. Єрмаковою[30]).

Ч

Чинник (від лат. *factor* – той, що робить) – причина, рушійна сила будь-якого явища, процесу, що визначає його характер або окремі риси (за А.В.Семеновою).

Чутки – передавання неперевіреної, не підкріпленої офіційними джерелами інформації, яка значною мірою впливає на емоційний стан працівників і може призводити до зниження ефективності їх роботи, а іноді – до тимчасової дестабілізації діяльності загалом (за А.В. Семеновою).

III

Шкала – еталон вимірювання. На практиці шкалам надають „власні” ім’я за прізвищем винахідника (наприклад: шкали Гуттмана, Гилфорда і т.ін). *Класифікують* **Ш.** за мірою підвищення їх здібності задовольняти вимоги до чисел так: проста; частково упорядкована; повністю упорядкована; метрична; ідеальна.

Сутність *простої шкали* (номінальна, номінативна, шкала найменувань) полягає у встановленні відношень рівноваги між явищами, котрі належать до одного класу. Пункти шкали – еталони якісної класифікації ознак.

Частково упорядкована шкала – це встановлення відносин тотожності між явищами у кожному класі та відносин послідовності в термінах „>” або „<” між декількома (мінімум два із n класів, де $n > 2$), але не в усіх класах. Ця шкала застосовується як проміжний етап під час розробки повністю упорядкованих шкал.

Порядкова шкала – повністю впорядкована шкала, що встановлює відносини рівняння між явищами в кожному класі та відношення послідовності в поняттях „>” або „<” між усіма без винятків класів. Ці шкали використовують під час опитування респондентів.

Метрична шкала – шкала рівних інтервалів на відміну від попередньої, встановлює відносини між пунктами не просто в поняттях „більше” – “менше”, але ж дозволяє фіксувати розмір інтервалу. Головними труднощами під час побудови таких шкал є обґрунтування рівноправності або різниці дистанцій між пунктами.

Ідеальна шкала – застосовуються під час вимірювання деяких фізіологічних і психічних властивостей людини. В цьому випадку застосовуються всі операції з числами (за Р.С. Гуріним).

Школа *School* – це навчально-виховний заклад для навчання і виховання дітей, молоді та дорослих. Школа – явище історичне, завдання й зміст діяльності якої змінювався зі зміною суспільно-економічного ладу.

Школа авторська *Author's school* – навчально-виховний заклад, що проектується автором – директором чи педагогічним колективом, в якому система організації навчання і виховання будується на базі однієї чи низки провідних психолого-педагогічних ідей.

Школа-комплекс *School – complex* – це модель навчального закладу, мета якого спрямована на забезпечення інтеграцій всіх ланок безперервної освіти особистості, або інтеграції різноманітних форм розвитку її розумових, фізичних та художньо-естетичних здібностей.

Школа наукова (ШН) – неформальний творчий колектив різних поколінь дослідників, які діють під керівництвом визнаного лідера та об’єднані загальною програмою і стилем дослідницької роботи; об’єднання однодумців, що під керівництвом відомого в певній галузі дослідника розробляють життєво важливі для суспільства проблеми, мають значні теоретичні і практичні результати своєї діяльності, визнані у наукових колах і виробничих сферах.

Ключова фігура ШН – її лідер, ім'ям якого названо школу. Це – видатний, авторитетний учений, котрий розробляє фундаментальні та загальні питання науки, продукує ідеї, нові напрями досліджень, здатний об'єднати навколо себе колектив однодумців. Мінімальний цикл, що дає підстави фіксувати існування школи, становлять три покоління дослідників: засновник школи – його послідовник – учні послідовника. У її складі має бути не менше трьох докторів наук за спеціальністю. Проблематика наукових досліджень учнів обов'язково має бути пов'язана з тематикою вчителя-лідера школи.

Основні функції діяльності наукової школи такі:

- виробництво наукових знань (дослідження і навчання);
- поширення наукових знань (комунікація);
- підготовка обдарованих вихованців (відтворення).

Ознаки ідентифікації наукової школи.

- ефективне засвоєння і дослідження членами школи актуальних проблем з висунутих керівником наукових напрямів (головна ознака);
- багаторічна наукова продуктивність, що характеризується як кількісними (кількість публікацій, посилань), так і якісними показниками (лідер і члени ШН є авторами фундаментальних наукових праць, членами редколегій провідних професійних журналів і збірників);
- широта проблемно-тематичного, географічного, хронологічного діапазонів функціонування ШН;
- збереження традицій і цінностей ШН на всіх етапах її становлення та розвитку, забезпечення спадкоємності в напрямках наукових досліджень, стилю наукової роботи;
- розвиток атмосфери творчості, новаторства, відкритості для наукових дискусій як у професійній пресі, так і в спілкуванні;
- об'єднання в ШН певного кола талановитих учених, постійне її поновлення обдарованими вихованцями-послідовниками лідера, здатними до самостійного пошуку;
- постійні комунікаційні зв'язки (горизонтальні і вертикальні) між учителем та учнями, рядовими членами школи;
- активна педагогічна діяльність (кількість здобувачів, аспірантів, докторантів, підручників, навчальних посібників, розробка нових курсів);
- офіційне визнання державою (науковою спільнотою) важливості наукових досліджень ШН (число академіків, докторів, кандидатів наук, професорів, доцентів, заслужених діячів і працівників).

Наукові школи є головною неформальною структурою науки, роблять значний внесок у її розвиток. Їх представники, як правило, досягають значних наукових результатів (за А.В. Семеновою).

Ю

Юність *Youth* – сенситивний період моральної зрілості, коли моральні та соціальні якості старшокласників формуються прискореним темпом, з'являється потреба в інтимно-особистісному спілкуванні, бажання виразити свою індивідуальність, підсилюються свідомі мотиви поведінки. В цьому віці особливий інтерес викликають «довічні» проблеми, проблеми сенсу життя, щастя, обов'язку, свободи особистості, любові, справедливості, релігії, тощо.

Великого значення набуває статус особистості в колективі, групі, прагнення до ідеального (за З.Н. Курлянд).

Я

Явище – це момент буття, частина об'єктивної реальності (за З.Н. Курлянд).

Якість вищої освіти *Quality of higher education* – це сукупність певних якостей випускника вищого навчального закладу, що відображають компетентність, ціннісні орієнтації, соціальну спрямованість, здібності, професійно важливі якості тощо, обумовлюють її здатність задовольняти як особисті духовні та матеріальні потреби, так і потреби суспільства, а також його *професійну придатність*:

- задовольняти у відповідності до соціальних норм суспільні вимоги до виконання майбутніх соціально-професійних ролей;
- відповідати за свої соціально важливі рішення;
- задовольняти намагання особи до соціального статусу та престижу (за В.Є. Воловник, В.О. Ройлян).

Якість особистості випускника вищого навчального закладу *Quality of a graduating student's personality* – цілісна сукупність елементів внутрішньої структури особистості, що визначає зміст соціально значущих і професійно важливих властивостей випускника вищого навчального закладу (за В.Є. Воловник, В.О. Ройлян).

Я–концепція – узагальнена сукупність усіх уявлень індивіда про себе, система установок відповідно до своєї особистості, що сполучена з їхньою оцінкою та є динамічним психічним утворенням (за А.В. Семеновою).

Я–концепція позитивна вчителя визначає його поведінку, потребу в самоактуалізації, в удосконаленні, стимулює творчість, гуманістичне ставлення до тих, хто навчається. При цьому позитивна Я–концепція містить у собі позитивний Я–образ, те що вчитель сам думає про себе, стрижнем чого виступає самоповага; Я–реальне – це те, ким є вчитель насправді, воно багато в чому залежить від оцінки довколишніх. Оцінка відповідності між Я–образом і Я–реальним дозволяє вчителю аналізувати й удосконалювати власну поведінку, стосунки з дітьми, їхніми батьками, колегами, визначати близькі й далекі перспективи розвитку дітей, колективу, а також власного спрямування. Я–ідеальне – це те, що береться вчителем за взірець, до чого він прагне у професійному напрямку.

Різниця в оцінках Я–реального та Я–ідеального визначає напрямок професійного зростання, за умов, що Я–ідеальне це не хибне уявлення.

І нарешті Я–імідж – це Я–зовнішнє, те, як людина презентує себе. Я–імідж означає вміння вчителя керувати враженням, яке складається про нього в інших людей. Складові Я–іміджу базуються на експресивних здібностях і містять у собі не тільки особливості одягу, зачіски, прикрас, взуття, але й манеру триматися, міміку, жест, запах тощо.

На наш погляд професійне самовизначення відбувається поступово, у процесі розвитку ставлення особистості до майбутньої професії і до себе самої у цій професійній діяльності, й у цьому аспекті воно тісно пов'язане з

формуванням професійної Я–концепції. Разом з тим, наші дослідження показали, що у процесі активної допрофесійної підготовки, коли діти отримують не лише докладну інформацію про педагогічну професію, але беруть активну участь у різноманітних видах педагогічної діяльності, у них починає (ще у період навчання у школі) формуватись професійна усталеність до цієї діяльності. Це пов'язано з тим, що під час такої підготовки у школярів розвиваються стійкий інтерес до роботи вчителя та педагогічна спрямованість, досягається більш високий рівень розвитку педагогічних здібностей, тобто спрацьовують більшість чинників, що позитивно впливають як на формування професійної усталеності, так і на професійне самовизначення майбутнього вчителя.

Отже, процеси становлення позитивної Я–концепції майбутнього вчителя та формування професійно-педагогічної усталеності виявляються пов'язаними з процесом професійного самовизначення, їх взаємодія, згідно з синергетичним підходом, має властивості, які не притаманні кожному з цих процесів окремо і визначають глибокий інтегративний процес становлення вчителя-творця, майстра. Взаємодія відкритих складних процесів не піддається прямому управлінню. Цілеспрямований вплив на ці процеси повинен сприяти тенденціям розвитку, а оскільки особистісна система, що об'єднує процеси професійного самовизначення, становлення позитивної Я–концепції вчителя та формування його професійної усталеності незамкнена, то цей зовнішній вплив може сприяти приведенню системи в активний творчий стан – збудження та прискорення процесу формування творчої активної особистості вчителя-майстра (за З.Н. Курлянд).

Я–концепція позитивна професійна – система ціннісно-мотиваційних установок, відповідно до особистісно-професійних особливостей особистості фахівця, образів: „Я реальне” та „Я ідеальне”, що дозволяє за допомогою самооцінки узагальнених уявлень про самого себе, та завдяки самоконтролю при порівнянні образів „Я–реальний” з „Я–ідеальним” вибрати та дотримувати відповідних стратегій поведінки, що спрямовані на успіх (за А.В. Семеновою, А.М. Ващенко).

Я–концепція позитивна професійна офіцера ЗСУ – система ціннісно-мотиваційних установок, відповідно до особистісно-професійних особливостей особистості офіцера ЗСУ, образів: „Я реальне” та „Я ідеальне”, що дозволяє за допомогою самооцінки узагальнених уявлень про самого себе, та завдяки самоконтролю при порівнянні вказаних образів вибрати та дотримуватися відповідних стратегій поведінки, що спрямовані на успіх.

Сприяння становленню позитивної професійної Я–концепції майбутнього офіцера ЗСУ – процес, що відбувається шляхом створення (чи корекції) системи ціннісно-мотиваційних установок, відповідно, до особистісно-професійних особливостей особистості майбутнього офіцера ЗСУ, образів: „Я як Я”, „Я як Ми” та „Я як Інший” шляхом самооцінки блоком „Я як самовідношення” узагальненого уявлення майбутнього офіцера ЗСУ про самого себе завдяки усвідомленню та порівнянню образів „Я–реальний” з „Я–ідеальним” при дотриманні викладачем відповідних вимог (за А.М. Ващенко).

Якості гарантія. Найбільшою перевагою Болонського процесу є визначення та огляд стандартів якості вищої освіти по всій Європі. Попередньою умовою є розроблення порівняльних методів та критеріїв для встановлення якості досліджень та навчання. 1998 року Рада Європи порекомендувала розширити співпрацю у цій галузі. Як результат було створено Європейську мережу гарантії якості у вищій освіті (ENQA). Із 1999 року ENQA надавала інформацію про впроваджений досвід разом з новими спробами та обговореннями щодо гарантії якості. На так званих Болонських семінарах в Амстердамі обговорювали результати дебатів про встановлення європейських стандартів якості для програм рівнів „бакалавр” та „магістр”. Пілотний проект „Регулювання освітніх структур в Європі” надав критерії порівняння остаточних структур та викладацьких упроваджень для сімох предметів (бізнес, освітні науки, геологія, історія, математика, хімія та фізика). Акредитацію та оцінювання, інструменти реалізації та огляду стандартів якості розглядають агентства оцінювання та акредитації в деяких країнах.

Якості особистості *Personal characteristics* – сукупність соціально і біологічно обумовлених структурних компонентів особистості, які вміщують психологічні процеси, властивості, усталені стани активності та визначають неповторно індивідуальну усталену поведінку особистості в соціальному та природному середовищі (за Е.К. Економовою [27]).

Якості особистості професійні *Professional qualities of individual* – комплекс властивостей, умінь, навичок особистості, сформованих і реалізованих у процесі професійної діяльності (за Е.К. Економовою [27]).

Я–структура – віра в себе, яка організує і спрямовує обробку інформації, що стосується самого себе (за Д. Майерсом [66]).

ЛІТЕРАТУРА

1. Абдуллина О.А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования: Для пед. спец. высших учебных заведений. – 2-е изд. перераб. и доп. – М.: Просвещение, 1990.
2. Акмеология: Учебное пособие / А.А. Деркач, В.Г. Зазыкин. – СПб.: Питер, 2003.
3. Алдер Г. Техника развития интеллекта. СПб: Питер, 2001.
4. Алферов Ю.С. Деятельность совета Европы в области образования. - Социально-политический журнал. –1998. –№ 6.
5. Альбицкая А.П., Колесников Ю.С., Рубин Б.Г. Студенческий коллектив и формирование личности специалиста // Советская педагогика. – 1969. – № 10.
6. Асташова Н.А. Учитель: проблема и формирование ценностей. – М.: Московский психолого-социальный институт; Воронеж: Издательство НПО „Модек”, 2000.
7. Бабосов Е.М. Конфликтология: Учеб.пособие для студентов вузов. – Мн.: Тетра Системс, 2000.
8. Бартенева І.О. Професійна діяльність учителя у вихованні емоційно-позитивного ставлення підлітків до навчання: спец. 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти: Автореферат дисертації на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук. – Одеса. ПДПУ ім. К.Д. Ушинського, 2000.
9. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. – М.: Педагогика, 1989.
10. Богданова І.М. Модульний підхід до професійно-педагогічної підготовки вчителя: Монографія. – Одеса: Маяк, 1998.
11. Богданова І.М. Педагогічна інноватика: Навчальний посібник. – Одеса: “ТЕС”, 2000.
12. Богданова І.М. Професійно-педагогічна підготовка майбутніх учителів на основі застосування інноваційних технологій. – Автореф. дис....док. пед наук. – 13. 00. 04. / Інст-т педагогіки АПН України. - К., 2003.
13. Богданова І.М. Технології в освіті: теоретико-методологічний аспект: Монографія. – Одеса: ”ТЕС”, 1999.
14. Бужина І.В. Теорія і практика підготовки майбутніх учителів до формування гуманістичних відносин молодших школярів. – Одеса: ПНЦ АПН України, 2002.
15. Бужина І.В. Гуманістичні відносини молодших школярів: сутність, досвід, закономірність / ПДПУ ім. К.Д.Ушинського. – Одеса: Маяк, 2001.
16. Васильев Ю.В. Педагогическое управление в школе. – М.: Педагогика, 1990.

17. Вединяпина В.А. Компоненты психологического развития ребенка //Советская педагогика. – 1991. - №11.
18. Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе. – М.: Высшая школа, 1991.
19. Вилсон Г., Макк Лагблинк. Язык жестов - путь к успеху. – СПб.: Питер, 2000.
20. Воловник В.Є. Педагогічні умови діагностування рівня підготовки війкових фахівців: Дисертація на здобуття наук ступеня канд. пед. наук. Одеса: ПДПУ ім. К.Д. Ушинського, 2002.
21. Гиренок Ф.И. Экология, цивилизация, ноосфера. – М: Педагогика, 1982.
22. Гурін Р.С. Підготовка майбутнього вчителя гуманітарного профілю до застосування нових інформаційних технологій у навчальному процесі загальноосвітньої школи: 13.00.04 – теорія та методика професійної освіти: Дис. канд. пед. наук. – Одеса, : ПДПУ ім. К.Д. Ушинського, 2005.
23. Дидусь Н.И. Формирование самостоятельности как профессионально значимого качества личности будущего учителя: Дис... канд. пед. наук. – Одесса, 1987.
24. Дідусь Н.І. Педагогічна техніка вчителя. / Педагогіка. Навч. Посібник. – Одеса: ПДПУ, 2001.
25. Донцов А.И. Психология коллектива (Методологические проблемы исследования): Учебное пособие. – М.: Изд-во Московского университета, 1984.
26. Еволюція правового становища жінок: історія і сучасність. Харків, 2000.
27. Економова Е.К. Сумісна діяльність співака і концертмейстера у професійній підготовці студента – вокаліста : 13.00.04. – теорія і методика проф.освіти: Дисертація на здобуття наук ступеня канд. пед. наук – Одеса: ПДПУ ім. К.Д. Ушинського 2002.
28. Елканов С.Б. Профессиональное самовоспитание учителя. – М., 1986.
29. Есипов Б.П. Самостоятельная работа учащихся на уроках. – М., 1961.
30. Єрмакова С.С. Формування професійно-педагогічних цінностей у майбутніх учителів початкових класів: 13.00.04 – теорія та методика професійної освіти: Дисертація на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук. – Одеса: ПДПУ ім. К.Д. Ушинського, 2003.
31. Жерносек І.П. Деякі ціннісні орієнтації молоді // Цінності освіти і виховання: Наук.-метод. зб. / За заг. ред. О.В. Сухомлинської та ін. – К., 1997.
32. Журавський В.С., Згуровський М.З. Болонський процес: головні принципи входження в європейський простір вищої освіти. – "Політехніка", Київ 2003.
33. Заброцький М.М. Педагогічна психологія: Курс Лекцій. – К.: МАУП, 2002.

34. Здравомыслов А.П. Потребности, интересы, ценности. – М.: Политиздат, 1986.
35. Зиновьев С.И. Учебный процесс в советской школе. – М.: Высш. школа, 1986.
36. Иванов И.П. Энциклопедия коллективных творческих дел. – М.: Педагогика, 1989.
37. Изард К. Эмоции человека: Пер. с англ. – М.: Изд-во МГУ, 1980.
38. Изард К.Е. Психология эмоций, Питер 2000.
39. Измайлов А.Э. Народная педагогика: Педагогические воззрения народов Средней Азии и Казахстана. – М.: Педагогика, 1991
40. Каменский Я.А. Избранные педагогические сочинения. – М.: Педагогика, 1982.
41. Кан-Калик В.А. Педагогическая деятельность как творческий процесс. – М.: НИИВШ, 1977.
42. Каплан Г.А. Межличностные отношения как форма социальной деятельности. – Дисс... канд. пед. наук. – Одесса, 1996.
43. Карамушка Л.М. Психологія управління: Навч. посіб. – К.: Міленіум, 2003.
44. Касьяненко М.Д. Педагогіка співробітництва: Навч. посібник. – К.: Вища школа, 1993.
45. Кларин М.В. Инновации в мировой педагогике: обучение на основе исследования, игры и дискуссии. (анализ зарубежного опыта) – Рига, НПЦ "Эксперимент", 1995.
46. Кларин М.В. Педагогическая технология в учебном процессе: Анализ зарубежного опыта. – М.: Знание, 1989.
47. Климов Е.А. Индивидуальный стиль деятельности в зависимости от типологических свойств нервной системы. – Изд-во Казанского ун-та, 1969.
48. Кондрашова Л.В., Соколова Л.Е. Формирование эмоциональной культуры старшеклассников средствами учебно-воспитательного процесса. – Кривой Рог, 1994.
49. Концепція виховання студентської молоді у вищих педагогічних закладах освіти. – Одеса: ПДПУ ім. К.Д. Ушинського, 2003.
50. Кулюткин Ю.Н. Психология обучения взрослых. М.: Просвещение, 1985.
51. Курлянд З.Н. Педагогічний процес як система / Педагогіка. Навч. посібник. – Одеса: ПДПУ, 2001.- с. 45-49.
52. Курлянд З.Н. Професійна усталеність вчителя – основа його педагогічної майстерності: Учебний посібник. Одеса: ОДПІ, 1995.

53. Леви В.Л. Искусство быть собой. Индивидуальная психотехника. – М.: Знание, 1991.
54. Левина И.А. Профессиональная деятельность учителя по формированию познавательной самостоятельности подростков средствами моделирования: 13.00.04 – теория и методика профессионального образования: Диссертация на соискания учёной степени канд. пед. наук – Одесса: ЮГПУ им. К. Д. Ушинского, 2001.
55. Левитов Н.Ф. Детская и педагогическая психология. – М., 1960.
56. Леонтьев А.А. Педагогическое общение. – М.:Знание, 1979.
57. Леонтьев Д.А. Совместная деятельность, общение, взаимодействие (К обоснованию "педагогике сотрудничества") // Вестник высшей школы, – 1989. - № 11.
58. Лернер И.Я. Процесс обучения и его закономерности. – К.: 1988.
59. Либин А.В. Дифференциальная психология: На пересечении европейских, российских и американских традиций. 2 изд. Переработанное – М.: Смысл; Per Se, 2000.
60. Линенко А.Ф. Готовність до педагогічної діяльності / Педагогіка вищої школи. Навч. посібник. – Одеса: ПДПУ, 2002.
61. Лихачев Б.Т. Педагогика. Курс лекций. Учебное пособие для студентов пед. учеб. заведений и слушателей ИПК и ФПК. - М.: Прометей, 1992.
62. Ложкин Г.В., Повякель Н.И. Практическая психология конфликта: Учеб. пособие. – К.: МАУП, 2000.
63. Ломов Б.Ф. Воспитание, обучение и психологическое развитие. – М.: Наука, 1983.
64. Лутошкин А.Н. Эмоциональные потенциалы коллектива. – М.: Педагогика, 1988.
65. Ляска Е.І. Дослідження проблеми підготовки у вищій школі вчителя до інноваційної діяльності // Вища освіта в Україні: реалії, тенденції, перспективи розвитку. – Частина І-ІІ.- К., 1996.
66. Майерс Д. Социальная психология. 6-изд., перераб. и доп. – СПб.: Питер, 2001.
67. Махмутов М.И. Современный урок. – 2-е изд. испр. и доп. – М.: Педагогика, 1985.
68. Медведенко О.О. Орієнтація на вчительську професію як фактор формування особистості майбутнього вчителя: Дис... канд. пед. наук. – К., 1993.
69. Микалко М. Тренинг интеллекта. – СПб.: Питер, 2000.
70. Микла Мирча. Реформы на институциональном уровне и Болонский процесс: пример девяти университетов Юго-Восточной Европы. – Высшее образование в Европе. Внешние аспекты Болонского процесса: высшее образование стран Юго-Восточной Европы и европейское пространство высшего

образования в глобализованном мире. – Том XXVIII – № 3, 2003. Изд-во ЮНЕСКО – СЕПЕС.

71. Мындыкану В.М. Педагогическая техника и мастерство учителя. - Кишинев: Штиинца, 1991.

72. Національна система виховання: концепція. – К.: Освіта, 1991.

73. Недялкова К.В. Педагогічні умови інтелектуального розвитку майбутніх учителів математики у процесі фахової підготовки. 13.00.04. – Теорія і методика професійної освіти: Дисертація на здобуття наук ступеня канд. пед. наук. – Одеса: ПДПУ ім. К.Д. Ушинського 2003.

74. Ниборг Пер. Высшее образование как общественное благо и предмет общественной ответственности. – Высшее образование в Европе. Внешние аспекты Болонского процесса: высшее образование стран Юго-Восточной Европы и европейское пространство высшего образования в глобализованном мире. – Том XXVIII – № 3, 2003. Изд-во ЮНЕСКО – СЕПЕС.

75. Ноосфера: духовный мир человека / Сост. А.В. Коротнян. – Л.: Лениздат, 1987.

76. Олер Юрген. Обеспечение качества, аккредитация и признание квалификаций как контрольные механизмы европейского пространства высшего образования. – Высшее образование в Европе. Внешние аспекты Болонского процесса: высшее образование стран Юго-Восточной Европы и европейское пространство высшего образования в глобализованном мире. – Том XXVIII – № 3, 2003. Изд-во ЮНЕСКО – СЕПЕС.

77. Орищенко В.Г. Основи стандартизації і гуманізації вищої педагогічної освіти: Монографія. – К.: Генеза, 2002.

78. Осипова Т.Ю. Формування професійно-орієнтованої особистості майбутнього вчителя. 13.00.04. – Теорія і методика професійної освіти. Дис... канд. пед. наук. – Одеса: ПДПУ ім. К.Д. Ушинського, 2001.

79. Педагогическая подготовка учителя-филолога (Идеология. Содержание. Технология). – Уч. изд-е / Под ред. Е.П. Белозерцева. – М.: Валент, 1996.

80. Педагогіка вищої школи: Навч. посіб./З.Н.Курлянд, Р.І.Хмелюк, А.В.Семенова та ін.; За ред. З.Н.Курлянд.- 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2005.

81. Педагогічна майстерність: Підручник / І.А. Зязюн, Л.В. Крамущенко, І.Ф. Кривонос та ін.; За ред. І.А. Зязюна. – К.: Вища школа, 1997.

82. Пискунов А.И. Профессионально-педагогическая подготовка будущего учителя // Сов. педагогика. – 1985. – № 12.

83. Пінчук В.М. Інноваційні процеси – підґрунтя проектування нових освітніх технологій // Освіта і управління. –1998. – №3.

84. Половникова Н.А. Воспитание познавательной активности и самостоятельности учащихся. – Казань, 1969.

85. Поляков С.Д. О новом воспитании: очерки коммунарской методики. (Новое в жизни, науке, технике. Сер. "Педагогика и психология"; № 2). – М.: Знание, 1990.
86. Поташник М.М. Педагогические ситуации. – М.: Педагогика, 1983.
87. Права людини: Основні міжнародно-правові документи. К., 1989.
88. Принцип природо-сообразности в воспитании и обучении детей: Методические рекомендации / Сост. А.Г. Козлова, Н.В. Кузнецова; Рос. гос. пед. ин-т. - СПб: Образование, 1993.
89. Психология развития. 7-е изд. / Г. Крайг. – СПб.: Питер, 2003.
90. Психология: Словарь / Под общей ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. – 2-е изд., доп. – М.: Политиздат.
91. Рейнуотер Дж.. Это в ваших силах. – Как стать собственным психотерапевтом. – М.: Прогресс, 1992.
92. Родинно-сімейна енциклопедія. Авт.кол. В.М. Благінін, Н.І. Белкіна та ін.; За заг. ред. Ф.С. Арвата та ін. – К. –Богдана, 1966.
93. Ройлян В.О. Методи визначення професійних якостей майбутніх фахівців Сухопутних військ в умовах реформування вищої військової освіти // Вісник Одеського інституту Внутрішніх Справ – Одеса: ОЮІ НУВС, 2003. – №2.
94. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии: Учебное пособие. – М.: Народное образование, 1998.
95. Семенова А.В. Організація та управління творчою діяльністю старшокласників на уроках природничо-математичного циклу: Навчальний посібник для студентів педагогічних закладів освіти та вчителів природничо-математичного циклу загальноосвітніх шкіл. – Одеса: "Друк", 2001.
96. Семенова А.В. Професійна діяльність учителя з розвитку творчих здібностей старшокласників на уроках природничо-математичного циклу: Дис... канд. пед. наук. – Одеса, 2001.
97. Семенова А.В. Психолого-педагогічні вимоги до готовності майбутніх учителів щодо організації та проведення творчої діяльності учнів старших класів // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського: Зб. наук. пр.– Одеса: ПДПУ ім. К.Д. Ушинського, 1999. – В. 6-7.
98. Семенова А.В., Гурін Р.С., Осипова Т.Ю. Основи психології і педагогіки: Навч. посіб. – К.: Знання, 2006.
99. Сивков О.Я. Мышление. Современное представление. – М., 1997.
100. Сластенин В.А. Формирование личности учителя советской школы в процессе профессиональной подготовки. – М.: Просвещение, 1976.
101. Сластенин В.А., Руденко Н.Г. О личностно-ориентированных технологиях подготовки учителя // Педагог. – №3. – 1998.
102. Сластенин В.А., Руденко Н.Г. О современных подходах к подготовке учителя // Педагог. – №3. - 1999.

103. Словарь практического психолога / Сост. С.Ю. Головин. – Минск: Харвест, 1998.
104. Словарь русского языка: В 4 т. / АН СССР, Инс-т рус. яз.; Под ред. А.П. Евгеньевой. – 3-е изд. стереотип. – М.: Русский язык, 1985-1988.
105. Словарь-справочник практического психолога / под ред. Конюхова Н.И. – Воронеж: Изд-во НПО "Модэк", 1996.
106. Советский энциклопедический словарь / Гл.ред. А.М. Прохоров; редкол.: А.А. Гусев и др. – 4-е изд. – М.: Сов. Энциклопедия, 1987.
107. Соловей М.І. Педагогічні основи орієнтації учнів загальноосвітньої школи на професію вчителя іноземної мови: Дис... канд. пед. наук. - К., 1992.
108. Соснин В.А., Лунев П.А. Как стать хозяином положения. Анатомия эффективного общения, – М.: Академия, 1996.
109. Стасюк В.Д. Економіка від А до Я старшокласникам та студентам. Навчальний посібник. – Одеса: ПДПУ ім. К.Д. Ушинського, 2003.
110. Стасюк В.Д. Педагогічні умови професійної підготовки майбутніх економістів у комплексі „школа – вищий заклад освіти”: 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти: Дис... канд. пед. наук. – Одеса, 2003.
111. Таранов П.С. Дерзкие тайны общения . – Симферополь; Реноме, 1997.
112. Таранов П.С. Секреты поведения людей. – Днепропетровск: Сталкер, 1998.
113. Тугаринов В.П. Марксистская философия и проблема ценности // Проблема ценности в философии. Под ред. А.Г. Харчева. – М. – Л.: Наука, 1966.
114. Український педагогічний словник. Під ред. Гончаренко С.У. – Київ: Либідь, 1997.
115. Улятовская Е.А. Подготовка будущих учителей по активизации самостоятельной познавательной деятельности младших школьников: Дис... канд. пед. наук. – Измаил, 1998.
116. Управління університетом: проблеми та шляхи їх вирішення. Матеріали міжнародного семінару 23-24 листопада 2001 року м. Львів. – Дрогобич: Коло. 2002.
117. Фетискин Н.П. Психологическое обеспечение инноваций в сфере образования. – Кострома: КГПУ, 1996.
118. Философский словарь / Под ред. И.Т. Фролова. – 6 – е изд. – М.: Политиздат. 1991.
119. Фурман А.В. Модульно-розвивальне навчання – система педагогічних інновацій // Педагогіка і психологія. – 1995. – N 3.
120. Харламов И.Ф. Педагогика: Учеб. пособие. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Гардарики, 1999.
121. Хьелл Л., Зиглер Д. Теория личности. – СПб: Издательство «Питер», 2000.

122. Цветков З.А. Тайные пружины человеческой психики, или как расширить сферу своего влияния. – СПб.: Лань, 1997.
123. Цокур О.С. Категория педагогического сознания в теории и практике профессиональной подготовки учителя: Монография. – Одесса: Логос, 1996.
124. Цокур О.С. Категорія педагогічної свідомості в теорії та практиці професійної підготовки вчителя: 13.00.01 – теорія та історія педагогіки; 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти: Автореферат дисертації на здобуття наук, ступеня доктора пед. наук. – К.: К. Ун-т ім. Т. Шевченка, 1998.
125. Чошанов М.А. Гибкая технология проблемно – модульного обучения: Методическое пособие. – М.: Народное образование, 1996.
126. Шамова Т.И. Активизация учения школьников. – М.: Педагогика, 1982.
127. Шейко В.М., Кушнарченко Н.М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: Підручник. – 4-те вид., випр. і доп. – К.: Знання, 2004.
128. Юцявичене П.А. Теория и практика модульного обучения. – Каунас. 1989.
129. Яворская Г.Х. Формирование у студентов педагогического вуза готовности к трудовому воспитанию дошкольников: 13.00.01. – Теория и история педагогики: Автореф. дисс. на соискание учёной степени канд. пед. наук. Харьков: Харьковский гос. пед. институт, 1990.
130. Якуба О.О. Соціологія / Навчальний посібник. – Харків: Константа, 1996.
131. Яцій О.М. Педагогічне стимулювання морального самовиховання майбутніх учителів: 13.00.01. – теорія та історія педагогіки: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук. – Одеса: ПДПУ, 1996.
132. Heider F. The psychology of interpersonal relations. – N.Y.: John Wiley, 1958.
133. Middlehurst R. Quality Assurance Implications of New Forms of Higher Education. European Network for Quality Assurance in Higher Education (ENQA) Occasional Paper No. 3. Helsinki, Observatory Reports, 2003.
134. Swann W. B. Jr. The Self as Architect of Social Reality / Eds B. R. Schlenker. The self and social life. – N. Y.: McGraw – Hill, 1985.

АВТОРИ-УКЛАДАЧІ

Хмелюк <i>Раїса Іллівна</i>	заслужений працівник вищої школи, доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки ПДПУ імені К.Д.Ушинського
Курлянд <i>Зінаїда Наумівна</i>	доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки ПДПУ імені К.Д. Ушинського
Семенова <i>Алла Василівна</i>	кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки ПДПУ імені К.Д. Ушинського
Бартенева <i>Ірина Олександрівна</i>	кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки ПДПУ імені К.Д. Ушинського
Богданова <i>Інна Михайлівна</i>	доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної педагогіки і педагогічних інновацій ПДПУ імені К.Д. Ушинського
Бужина <i>Ірина В'ячеславівна</i>	доктор педагогічних наук, доцент кафедри дошкільної педагогіки ПДПУ імені К.Д. Ушинського
Ващенко <i>Андрій Миколайович</i>	старший викладач кафедри управління повсякденною діяльністю військ (сил) та служби штабів ОІСВ
Воловник <i>Валентина Євгенівна</i>	кандидат педагогічних наук, доцент кафедри механіки ОІСВ
Гурін <i>Руслан Сергійович</i>	кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри педагогіки ПДПУ імені К.Д. Ушинського
Дідусь <i>Ніна Іванівна</i>	кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки ПДПУ імені К.Д. Ушинського
Єрмакова <i>Світлана Станіславівна</i>	кандидат педагогічних наук, викладач кафедри педагогіки ОДАБА
Економова <i>Еліна Костянтинівна</i>	кандидат педагогічних наук, доцент кафедри сольного співу ОДМА імені А.В. Нежданової
Жаровцева <i>Тетяна Григорівна</i>	кандидат педагогічних наук, доцент, декан факультету дошкільного виховання ПДПУ імені К.Д. Ушинського
Кулакова <i>Майя Володимирівна</i>	старший викладач кафедри інженерної і комп'ютерної графіки ОНМА
Левіна <i>Інна Анатоліївна</i>	кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки ПДПУ імені К.Д. Ушинського
Линенко <i>Алла Францівна</i>	доктор педагогічних наук, професор кафедри музично-інструментальної підготовки ПДПУ імені К.Д. Ушинського
Ломонова <i>Марія Федорівна</i>	кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки ПДПУ імені К.Д. Ушинського

Недялкова <i>Катерина Василівна</i>	кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри методики математики ПДПУ імені К.Д. Ушинського
Обухова <i>Тетяна Лазарівна</i>	здобувач кафедри педагогіки ПДПУ імені К.Д. Ушинського
Орищенко <i>Володимир Григорович</i>	кандидат економічних наук, професор кафедри політичних наук ПДПУ імені К.Д. Ушинського
Осипова <i>Тетяна Юріївна</i>	кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки ПДПУ імені К.Д. Ушинського
Ройля <i>Володимир Опанасович</i>	кандидат педагогічних наук, доцент, заступник начальника ОІСВ з навчальної роботи
Стасюк <i>Варвара Дмитрівна</i>	кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри математики КНЕУ
Цокур <i>Ольга Степанівна</i>	доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки ОНУ імені І.І. Мечникова
Яворська <i>Галина Хармампівна</i>	кандидат педагогічних наук, професор кафедри педагогіки ПДПУ імені К.Д. Ушинського
Яцій <i>Олександр Михайлович</i>	кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки ПДПУ імені К.Д. Ушинського

СЕМЕНОВА Алла Василівна
КУРЛЯНД Зінаїда Наумівна
ХМЕЛЮК Раїса Іллівна

Довідкове видання

***СЛОВНИК – ДОВІДНИК
З ПРОФЕСІЙНОЇ ПЕДАГОГІКИ
за редакцією А.В. Семенової***

Художник
Комп'ютерний набір
Технічна коректура

В.Жиборовський
Р.С.Гурін
А.М.Ващенко

Підписано до друку 20.03.2006 р.
Формат 84x108/32. Папір офсетний.
Гарнітура „Century” Друк офсетний. Ум. друк. арк.15,2.
Зам. №36. Наклад 300 прим.

ПП „Видавництво ”Пальміра””
65111, Одеса –111, а/с 52, Е–mail: palmira 2005@ukr.net.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного
реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції Серія ДК №2049